

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЛЮК Юлія Іванівна

УДК 347.92 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ,
НЕВИЗНАНИХ АБО ОСПОРЮВАНИХ ПРАВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.І. Полюк

Науковий керівник:

ГОЛУБЄВА Неллі Юріївна

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

АНОТАЦІЯ

Полюк Ю.І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних питань реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства України та євроінтеграційних процесів.

У дисертації розглянуто розвиток доктринальних поглядів і законодавчого регулювання права на звернення до суду за захистом в умовах становлення та розвитку судової форми захисту. Встановлено спільні риси розвитку права на звернення до суду за захистом як при функціонуванні легісакційного (до 126 р. до н. е.) та формулярного (17 р. до н. е. – 342 р. н. е.) процесів у Стародавньому Римі, так і при здійсненні судочинства в Північному Причорномор'ї у цей же ж проміжок часу. Аргументовано, що античний період (до VI ст. н. е.) має бути включений у періодизацію етапів розвитку права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в Україні, оскільки містить в собі підтвердження щодо зародження права на звернення до суду за захистом та розвитку процесуального порядку його реалізації як у Стародавньому Римі, так і в античних державах-полісах Північного Причорномор'я, які розташовувалися на теренах сучасної України.

Виокремлені основні етапи становлення та розвитку вчення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в Україні, зокрема: 1) давньоруський період (IX –XIII ст.); 2) період Литовсько-польської доби (XIV – XVI ст.); 3) період Російської імперії (XVIII – початок

XX ст.), під час якого право на звернення до суду за захистом формується як самостійна правова категорія; 4) радянський період (1917–1991 рр.), що вперше закріплює на законодавчому рівні право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав і визначає його як суб'єктивне цивільне процесуальне право, з'являється нормативне положення про те, що відмова від права на звернення до суду є недійсною; 5) сучасний період, який розпочинається з набуттям Україною незалежності та зумовлюється законодавчими змінами, що значно вплинули на процес реалізації права на звернення до суду за захистом у періоди 1991–2004 років та з 2015 року по теперішній час.

Проаналізовано доктринальні підходи до визначення сутності права на звернення до суду за захистом, яка розкрита через характеристику і співвідношення даного права з такими правовими категоріями, як «право на судовий захист», «право на пред'явлення позову» і «право на доступ до суду». Розглянуто зміст права на звернення до суду за захистом як комплексного поняття, спектр дії якого поширюється як на всі види проваджень в суді першої інстанції, так і всю інстанційну судову структуру.

Визначено юридичну природу права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Обґрунтовано комплексний характер зазначеного права що включає такі правомочності: право на пред'явлення позову; право на звернення з вимогою, за якою може бути видано судовий наказ; право на звернення з вимогою про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів у порядку окремого провадження; право на звернення до суду з апеляційною скаргою; право на звернення до суду з касаційною скаргою; право на звернення до суду із заявою про перегляд судового рішення у виключних випадках та за нововиявленими обставинами. Запропоновано два підходи до дослідження права на звернення до суду за захистом (за видами проваджень у суді першої інстанції та за інстанційною належністю) та доведено ефективність дослідження права на звернення до суду за захистом за видами проваджень у суді першої інстанції.

У дисертації надано оцінку стану дослідження та наявних у науці цивільного процесуального права тенденцій щодо формування вчення про право на звернення до суду за захистом в цивільному процесі. Визначена взаємозалежність права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та права на судовий захист, встановлено взаємозв'язок цього права із правом на пред'явлення позову, а також доведена його відповідність праву на доступ до суду у площині інтенсифікації євроінтеграційних процесів приведення національних правил здійснення цивільного судочинства до європейських стандартів. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав визначено у декількох значеннях: 1) як юридична гарантія забезпечення права на судовий захист та процесуальний інструмент його реалізації; 2) як суб'єктивне цивільне процесуальне право, що є значно ширшим поняттям, ніж право на пред'явлення позову; 3) як правова категорія, що відповідає змісту праву на доступ до суду та потребує вдосконалення з урахуванням правових позицій ЄСПЛ.

Вдосконалено понятійно-категоріальний апарат щодо права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав шляхом визначення його в якості суб'єктивного цивільного процесуального права, механізм реалізації якого врегульований нормами цивільного процесуального законодавства України та здійснюється через активні процесуальні дії уповноваженої особи, спрямовані на відкриття провадження у цивільній справі.

Визначено коло суб'єктів права на звернення до суду за захистом і здійснено їх класифікацію в залежності від способу участі в процесі реалізації цього права на суб'єктів безпосередньої (таких, що є носіями цього права та реалізують його у процесі власними діями) та опосередкованої (таких, що є носіями цього права та реалізують його у процесі через представників або через органи та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб) реалізації.

Обґрунтована необхідність виокремлення суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та суб'єктів реалізації цього права. Визначено суд як суб'єкта правовідносин щодо реалізації

права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Наголошено, що реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в конкретній ситуації пов'язується з наявністю ряду умов, додержання та виконання яких є необхідним чинником для отримання ухвали суду про відкриття провадження у справі.

Проаналізовано існуючі в науці цивільного процесуального права підходи до доцільності виділення передумов та умов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав (як самостійних або тотожних понять) та навпаки, заперечення будь-якого юридичного значення передумов з необхідністю виділення лише умов виникнення права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав або умов, за яких таке право виключається. Удосконалено підходи до визначення передумов права на звернення до суду за захистом, уточнено їх зміст з урахуванням практики ЄСПЛ.

Зазначено, що передумови права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав підтверджують наявність у особи такого права. Обґрунтована необхідність включення юридичної заінтересованості до складу загальних передумов позитивного характеру права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – до спеціальних передумов позитивного характеру зазначеного права, що узгоджується з національним законодавством та підтверджується судовою практикою.

Розкрито зміст основних законодавчо встановлених вимог (умов), дотримання яких необхідно для виникнення судового процесу. Встановлено, що системна єдність законодавчо встановлених вимог, дотримання яких є необхідним для постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, в теорії цивільного процесуального права іменується порядком реалізації права на звернення до суду за захистом.

Запропонована класифікація умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за такими критеріями: 1) за характером поширення; 2) за способом участі у процесі реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав; 3) за характером впливу на процес реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Здійснена адаптація умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав до існуючих європейських стандартів судочинства. Встановлено, що у разі порушення правил підсудності при реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав для особи, яка їх порушила, жодних наслідків процесуально-правового характеру не настає. Вимога щодо дотримання правил підсудності розуміється законодавцем як невід'ємна ознака добросовісної поведінки суб'єкта звернення. Обґрунтована доцільність визначення в якості умови реалізації права на звернення до суду за захистом дотримання правил підсудності з урахуванням обов'язку суб'єкта звернення не порушувати встановлені законом правила підсудності та пильнувати за тим, чи правильно встановить підсудність суд у разі допущення помилки, а також процесуально-правових наслідків, які можуть настати після розгляду справи судом першої інстанції у разі ігнорування та нехтування цим обов'язком.

Доведено, що до складу умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав слід включити: відсутність вимоги про відкликання заяви до відкриття провадження у справі; відсутність заяви про врегулювання спору або угоди про передачу спору на розгляд третейського суду, поданої до відкриття провадження у справі; відсутність заяви з тотожної вимоги, провадження щодо якої не відкрито.

Проаналізовано вимоги, встановлені ЦПК України, при реалізації права на звернення до суду за захистом в електронній формі, у зв'язку з цим до складу умов реалізації права на звернення до суду за захистом при реалізації його в електронній формі включені вимоги щодо наявності у суб'єкта звернення

унікального ідентифікатора CourtID (отриманого за результатами реєстрації офіційної електронної адреси у ЄСІТС) та електронного цифрового підпису.

Визначено систему умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як законодавчо встановлених вимог (правил), дотримання яких є необхідним для того, щоб реалізація наявного права на звернення до суду за захистом призвела до виникнення судового процесу. Вдосконалено перелік вимог (правил), що висуваються при реалізації права на звернення до суду за захистом в паперовій або електронній формі. У зв'язку з цим до складу умов реалізації права на звернення до суду за захистом при реалізації його в електронній формі включені вимоги щодо наявності у суб'єкта звернення унікального ідентифікатора CourtID (отриманого за результатами реєстрації офіційної електронної адреси у ЄСІТС) та електронного цифрового підпису;

Розглянуто процес реалізації права на звернення до суду за захистом в якості правового механізму. Встановлено основні ознаки реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як правового механізму та розкрито їх сутність. Зазначено, що в реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав заінтересована тільки та особа, якій належить суб'єктивне право, – суб'єкт права на звернення до суду за захистом. Зауважено, що забезпечує процес реалізації цього права – суб'єкт правовідносин щодо реалізації права на звернення до суду за захистом та в деяких випадках суб'єкти реалізації права на звернення до суду за захистом.

Запропоновано розглядати реалізацію права на звернення до суду за захистом як перетворення можливості здійснення цього права, що закріплене в чинному законодавстві України, в стан її дійсного використання суб'єктами права на звернення до суду за захистом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у процесі судової діяльності.

Сформульовано визначення механізму реалізації права на звернення до суду за захистом як врегульованої нормами процесуального права динамічної системи процесуальних форм, засобів і способів реалізації порушеного,

невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, дія і взаємодія яких спрямована на ініціювання судового процесу.

Виділені складові механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Розкрито зміст засобу реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, під яким слід розуміти звернення до суду за захистом (як процесуальну дію) з вимогою, яка в свою чергу об'єктивізується в заяві про видачу судового наказу, позовній заяві чи в заяві про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів.

Визначено, що процесуальна форма реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав являє собою здійснення процесуальних дій, що виконуються тим чи іншим уповноваженим суб'єктом у відповідній формі (паперовій або електронній), із обов'язковим дотриманням правил та порядку, визначених законом. Встановлено позитивні риси реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в електронній формі.

Зазначено, що спосіб реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це передбачені законом юридичні прийоми, за допомогою яких особа, право якої порушене, невизнане або оспорюване, має змогу ініціювати розгляд справи з метою припинення будь-яких протиправних посягань на власне право, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне право на звернення до суду за захистом. Запропоновано виокремити три способи реалізації права на звернення до суду за захистом: 1) особисто; 2) через представника (в тому числі й законного); 3) шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Визначено, що підставою настання процесуально-правових наслідків реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є процесуальні акти, які суд постановляє за результатами вирішення питання про відкриття провадження у справі (ухвали про відкриття провадження, залишення заяви без руху, повернення заяви та відмову у видачі

судового наказу з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України), а також процесуальні дії учасника справи, що визнані судом зловживанням процесуальним правом на звернення до суду за захистом (подання декількох тотожних заяв, звернених до однієї і тієї ж особи (осіб) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох заяв з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями).

Встановлено, що процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до суду за захистом за результатами дії механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав поділяються на: 1) такі, що спричинені реалізованим правом на звернення до суду за захистом (настають з постановленням ухвали про відкриття провадження); 2) такі, що спричинені не реалізованим правом на звернення до суду за захистом (настають з постановленням ухвали про залишення заяви без руху, повернення заяви та відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п.п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України).

Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення цивільного процесуального законодавства України щодо реалізації права на звернення до суду за захистом з метою забезпечення права на судовий захист.

Ключові слова: судовий захист, судова форма захисту, звернення до суду, право на звернення до суду, суб'єкти права на звернення до суду, реалізація права на звернення до суду за захистом, процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до суду за захистом.

SUMMARY

Poluk Y.I. The right to apply to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights under civil procedural law of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2019.

The dissertation is the first comprehensive study of theoretical and practical issues of the right to apply to the court for the protection of violated, unrecognized or challenged rights under the terms of the updated civil procedural legislation of Ukraine and European integration processes in the science of the domestic civil procedural law.

The thesis deals with the development of doctrinal views and legislative regulation of the right to appeal to the court for protection in the conditions of the formation and development of judicial protection. The common features of the development of the right to appeal to the court for protection were established both during the operation of the legization (up to 126 BC) and the formular (17 BC - 342 CE) processes in ancient Rome , as well as in the conduct of legal proceedings at the Northern Black Sea Coast during the same period of time. It is argued that the antique period (to the sixth century BC) should be included in the periodization of the stages of the development of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights in Ukraine, as it contains evidence of the emergence of the right to appeal to the court for the protection and development of the procedural order of its implementation, both in ancient Rome and in the ancient states of Northern Black Sea Region, which were located in the territory of modern Ukraine.

The main stages of the formation and development of the doctrine of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights in Ukraine are identified, in particular: 1) the Old Russian period (IX-III centuries); 2) the period of the Lithuanian-Polish period (XIV-XVII centuries); 3) the period of the Russian Empire (XVIII - beginning of the twentieth century), during which the right to appeal to the court for protection is formed as an independent legal category; 4) the Soviet period (1917-1991), which for the first time establishes the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights at the legislative level and defines it as a subjective civil procedural law, there is a normative provision that, that the waiver of the right to appeal to the court is null and void; 5) the modern period, which begins with the proclamation of independence of Ukraine, and is conditioned by legislative changes that have significantly influenced

the process of realizing the right to appeal to the court for protection in the periods of 1991-2004 and from 2015 to the present times.

The doctrinal approaches to the definition of the essence of the right to appeal to the court for protection, which are disclosed through the characteristics and the ratio of this right with such legal categories as "the right to judicial protection", "the right to sue" and "the right to access to a court" are analyzed. The content of the right to appeal to the court is considered as a complex concept, the range of which extends to all types of proceedings in the court of first instance, as well as the entire judicial structure.

The legal nature of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is determined. The complex nature of the mentioned right including the following powers is substantiated: the right to sue; the right to request a claim for which a court order may be issued; the right to request a confirmation of the presence or absence of legal facts in the order of separate proceedings; the right to appeal to the court ; the right to sue to a court with a cassation appeal; the right to sue to the court with a petition for review of the court decision in exceptional cases and in newly discovered circumstances. Two approaches to the study of the right to appeal to the court for protection (by types of proceedings in the court of first instance and on a case-by-case basis) are proposed and the effectiveness of the study of the right to appeal to the court for protection by type of proceedings in the court of first instance has been proved.

The dissertation gives an assessment of the state of research and trends in civil procedural law available in the science of the formation of the doctrine of the right to appeal to the court for protection in the civil process. The interdependence of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights and the right to judicial protection has been established, the correlation between this right and right to sue has been established and its compliance with the right to access the court in the sphere of intensification of European integration processes has been established while bringing national rules for the implementation of civil justice in compliance with European standards. The right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is defined in

several ways: 1) as a legal guarantee of the right to judicial protection and the procedural instrument for its implementation; 2) as a subjective civil procedural law, which is a much broader notion than the right to sue; 3) as a legal category that corresponds to the content of the right to access to the court and needs to be improved taking into account the legal status of the ECtHR.

The conceptual-categorical apparatus concerning the right to appeal to the court for protection has been improved by defining the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or challenged rights as a subjective civil procedural law, the mechanism of implementation of which is regulated by the norms of civil procedural legislation of Ukraine and is carried out through active procedural actions of the authorized person, aimed at opening proceedings in a civil case.

The circle of subjects of the right to appeal to the court for protection has been defined and their classification is distinguished depending on the method of participation in the process of realization of this right on the direct subjects (such as those who are the bearers of this right and implement it in the course of their own actions) and the indirect (those who are carriers of this right and implement it in the process through representatives or through the bodies and persons authorized by law to appeal to the court for the benefit of other persons).

The necessity of distinguishing the subjects of the right to appeal to the court to protect the violated, unrecognized or disputed rights and subjects of realization of this right is substantiated. The court as the subject of legal relations regarding the realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is determined.

It was emphasized that the realization of the right to appeal to the court for protection of violated, unrecognized or disputed rights in a particular situation is credited with the availability of a number of conditions, observance and execution of which are a necessary factor for obtaining a court order to open proceedings.

The existing approaches in the science of civil procedural law to the appropriateness of the allocation of prerequisites and conditions for the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights (as independent or identical concepts) and, conversely, the denial of any legal

significance of the preconditions with the need to distinguish only the conditions of occurrence of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights or conditions under which such a right is excluded. Approaches to determine the preconditions for the right to appeal to the court for protection have been improved, their content has been clarified, taking into account the practice of the ECHR.

It is noted that the preconditions for the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights are confirmed by the presence of such a person. The necessity to include legal interest in the general preconditions of the positive nature of the right to appeal to the court for the protection of the violated, unrecognized or disputed rights, observance of the mandatory pre-trial procedure for settling the dispute - to the special preconditions of the positive nature of the said right, which is consistent with the national legislation and is confirmed by the judicial practice.

The content of the main statutory requirements (conditions), observance of which is necessary for the occurrence of legal proceedings, is disclosed. It has been established that the systemic unity of legally established requirements, the observance of which is necessary for the decision on the opening of proceedings in the case in the theory of civil procedural law, is referred to as the implementation of the right to appeal to the court for protection.

The classification of conditions for realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is proposed based on the following criteria: 1) by the nature of distribution; 2) by way of participation in the process of realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights; 3) the nature of the impact on the process of exercising the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights.

The adaptation of the conditions for the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights to the existing European standards of legal proceedings has been made. It has been established that in the case of violation of the rules of jurisdiction in the exercise of the right to appeal to the

court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights for the person who violated them, no consequences of procedural legal nature occur. The requirement to observe the rules of jurisdiction is understood by the legislator as an integral sign of good faith behavior of the subject of treatment. The expediency of determining as a condition for the implementation of the right to appeal to the court for the protection of observance of the rules of jurisdiction, taking into account the duty of the subject of appeal - not to violate the rules of jurisdiction established by law and to monitor or correctly establish the jurisdiction of the court in case of error, as well as procedural- legal consequences that may arise after considering the case by a court of first instance in case of ignoring and neglecting this duty.

It is proved that in the conditions of realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights should be included: absence of the requirement to withdraw the application to the opening of proceedings; the absence of a statement on the settlement of a dispute or an agreement on the transfer of a dispute to the arbitral tribunal filed before the opening of proceedings; the absence of an application for an identical claim, the proceedings of which are not open.

The requirements established by the Criminal Procedure Code of Ukraine according to the realization of the right to appeal to the court for protection in electronic form are analyzed, in this connection, in the conditions of realization of the right to appeal to the court for protection during its implementation in electronic form included requirements for the presence in the object of circulation of the unique identifier CourtID (obtained by the results of the registration of the official e-mail address in the EUIITS) and electronic digital signature.

The system of conditions for realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights as legally established requirements (rules), observance of which is necessary in order to ensure that the realization of the existing right to appeal to the court for protection led to the exact trial. The list of requirements (rules) put forward in realization of the right to appeal to the court for protection in paper or electronic form is improved. In this regard, in the conditions of realization of the right to appeal to the court for protection at its

implementation in electronic form include requirements for the presence of the subject of circulation of a unique identifier CourtID (obtained by the registration of an official electronic address in the EUIITS) and electronic digital signature ;

The process of realization of the right to appeal to the court for protection as a legal mechanism is considered. The essence of the main features of realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights as a legal mechanism is emphasized and disclosed. It is noted that in the realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights only the person who owns the subjective right - the subject of the right to appeal to the court for protection is involved. It was noted that the process of realization of this right is ensured - the subject of legal relations regarding the realization of the right to appeal to the court for protection and, in some cases, the subjects of the right to apply to the court for protection.

It is proposed to consider the realization of the right to appeal to the court for protection as the transformation of the possibility of exercising this right, which is enshrined in the current legislation of Ukraine, in the state of its actual use by the subjects of the right to appeal to the court for protection in order to protect violated, unrecognized or disputed rights in the process. judicial activity.

The definition of the mechanism of realization of the right to appeal to the court is formulated as the procedural law regulated by the procedural law regulating the dynamic system of procedural forms, means and methods of protection of the violated, unrecognized or disputed right or interest, the action and interaction of which is aimed at initiating the trial.

The components of the mechanism for realizing the right to appeal to the court are protected. The content of the means of realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is disclosed, which should be understood as appealing to the court for protection (as a procedural act) with a claim, which in turn is objectified in the application for the issuance of a court order, a claim a statement or a statement confirming the presence or absence of legal facts.

It has been determined that the procedural form of realization of the right to apply to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is the implementation of procedural actions performed by one or another authorized entity in the appropriate form (paper or electronic), with the obligatory observance of the rules and order determined by law. Positive features of realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights in electronic form are established.

It is noted that the way of exercising the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is the legal methods prescribed by the law, with the help of which a person whose right is violated, unrecognized or disputed, is able to initiate a case review in order to terminate any unlawful encroachment upon his own right, carry out his restoration and thus realize the subjective right to appeal to the court for protection. It is proposed to distinguish three ways of realization of the right to apply to the court for protection: 1) personally; 2) through a representative (in a purely legal manner); 3) by performing their functions by the bodies and persons, by which the law has the right to apply to the court in the interests of other persons.

It has been determined that the basis of the onset of procedural and legal consequences of realization of the right to apply to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is the procedural acts that the court decides on the results of the decision on the opening of proceedings in a case (decisions on opening of proceedings, abandonment of the application without movement, return of the application and refusal to issue a court order on the grounds provided for in clauses 1, 2, 8, 9 part 1, Article 165 of the Civil Procedural Code of Ukraine), as well as procedural actions of the party to the case, which is recognized by the court of abuse of procedural law on the turn to the court for protection (submission of several identical applications addressed to the same person (persons) with the same subject matter and on the same grounds, or filing several applications with the same subject matter and for similar reasons, or committing other acts whose purpose is the manipulation of an automated division of cases between judges).

It has been established that the procedural and legal consequences of realization of the right to appeal to the court for protection, as a result of the mechanism of realization of the right to apply to the court for the protection of violated, unrecognized or challenged rights, procedural-legal consequences are divided into: 1) those caused by the realized right to appeal to the court for protection (come with a ruling on the opening of proceedings); 2) those that are caused by the non-implemented right to appeal to the court for protection (come with the decision to abandon the application without movement, return of the application and refusal to issue a court order on the grounds provided in clauses 1, 2, 8, 9 h 1 Article 165 of the Civil Procedural Code of Ukraine).

Finally, there have been elaborated the scientifically conceptualized proposals on improving the civil procedural legislation of Ukraine regarding the right to apply to the court for protection with the aim to ensure the right to judicial protection.

Key words: judicial protection, judicial form of protection, appeal to court, right to apply to court, subjects of the right to apply to court, the exercise of the right to apply to the court for protection, procedural and legal implications of the exercise of the right to apply to the court for protection.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Полюк Ю.І. Правова природа права на звернення до суду в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2017. №26. С. 99–103.
2. Полюк Ю.І. Судова форма захисту цивільних прав як підґрунтя для виникнення права на звернення до суду. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2017. №25. С. 29–32.
3. Полюк Ю.І. Історично-правовий аспект становлення та розвитку права на звернення до суду через призму римського приватного права. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. №8 (48). С. 375–379.
4. Poliuk Yuliia. Subjects of the right to appeal to the court for protection of violated, unrecognised or disputed rights: general theoretical and law enforcement approach. *Legea și viața*. 2017. №11/2. С. 122–126.
5. Полюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. №2. С. 98–108.
6. Полюк Ю.І. Щодо питання про передумови права на звернення до суду за захистом. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2018. №29. С. 29–33.
7. Кириллова Ю.І. Реалізація права на захист у цивільному судочинстві України. *Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2 т. Т 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 411-414.*
8. Кириллова Ю.І. Право на звернення до суду – основа демократичного суспільства. *Сучасна цивілістика: матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 28 березня 2014 р.) /відп. за вип. д-р юрид. наук, проф. Є.О. Харитонов. Одеса: Юридична література, 2014. С. 248-250.*
9. Кириллова Ю.І. Позов як засіб звернення до суду в цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивілістики: матеріали міжнародної науково-*

практичної конференції (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 180-182.

10. Полюк Ю.І. Загальне розуміння та співвідношення «права на судовий захист», «права на звернення до суду за захистом» та «доступність правосуддя». *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного* (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.) /за загальною редакцією д.ю.н., професора Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2016. С. 125-128.

11. Полюк Ю.І. Реалізація права на звернення до суду учасниками сімейних відносин з метою захисту сімейних прав та інтересів. *Особливості розгляду сімейних спорів: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.) /уклад.: Т.А. Стоянова, І.А. Яніцька; Нац. Ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2016. С. 95-98.

12. Полюк Ю.І. Особливості реалізації права на звернення до суду на прикладі розірвання шлюбу у судовому порядку. *Інформаційні технології у судочинстві: матер. всеукр. наук.-практич. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу* (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубєвої Н.Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 105-108.

13. Полюк Ю.І. Юридична заінтересованість як передумова виникнення права на звернення до суду. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 689–692.

14. Полюк Ю.І. Деякі питання щодо визначення суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного* (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 116-119.

15. Полюк Ю.І. Дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – обов'язкова умова при реалізації права на звернення до суду. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в*

умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.624–627.

16. Полюк Ю.І. Право на звернення до суду: зловживання та протидія. *Новели Цивільного процесуального кодексу України*: [Електронне видання] матер. кругл. столу (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 98–102.

17. Полюк Ю.І. Вплив позовної давності на реалізацію права на звернення до суду за захистом. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) /за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 506–509.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ, НЕВИЗНАНИХ АБО ОСПОРЮВАНИХ ПРАВ.....	 15
1.1. Право на звернення до суду за захистом в умовах становлення та розвитку судової форми захисту в Стародавньому Римі.....	15
1.2. Розвиток вчення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у періоди реформування цивільного процесуального законодавства України.....	32
1.3. Поняття та правова природа права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.....	47
 РОЗДІЛ 2. ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ, НЕВИЗНАНИХ АБО ОСПОРЮВАНИХ ПРАВ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО	 70
2.1. Суб'єкти права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав	70
2.2. Передумови права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав	91
2.3. Умови реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав	126
 РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ, НЕВИЗНАНИХ АБО ОСПОРЮВАНИХ ПРАВ.....	 159

3.1. Поняття механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.....	159
3.2. Складові механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.....	167
3.3. Процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав	175
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
ДОДАТКИ.....	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Електронний цифровий підпис – ЕЦП;

Європейський Союз – ЄС;

Європейський суд з прав людини – ЄСПЛ;

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційної системи – ЄСІТС;

Конвенція про захист прав людини та основних свобод – Конвенція;

Конституційний Суд України – КС України;

Конституції України – Конституція;

Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік – Основи;

Сімейний кодекс України – СК України;

Статут цивільного судочинства 1864 року – Статут;

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони – Угода;

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – омбудсмен;

Цивільний кодекс України – ЦК України;

Цивільний процесуальний кодекс України – ЦПК України;

Цивільний процесуальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки – ЦПК УСРР.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Обов'язковим атрибутом правової держави є незалежна судова влада, формою здійснення якої є правосуддя, що забезпечує реальний захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб та характеризується такими невід'ємними рисами, як своєчасність, ефективність та доступність для кожного. Водночас глобалізаційні процеси у сфері права та фундаменталізація прав людини на міжнародному рівні призводять до посилення обов'язку держави гарантувати право на справедливий суд та визначають його забезпечення одним із пріоритетних завдань держави, що виконується шляхом реформування судової системи. Посилення реформаційного процесу через конституційні зміни, спрямовані на вдосконалення механізму судового захисту, вплинули на процесуальний порядок реалізації права на звернення до суду за захистом у цивільному процесі, оскільки, з одного боку, сприяли приведенню національних правил здійснення судочинства у відповідність до європейських стандартів, а з іншого, – заклали основу для оновлення цивільного процесуального законодавства.

Процесуальним інструментом втілення конституційного права на судовий захист у життя виступає право на звернення до суду за захистом, оскільки без реалізації останнього право на судовий захист залишатиметься декларативним. Тому велике значення для вдосконалення судочинства має розвиток вчення про право на звернення до суду за захистом як ключовий елемент у механізмі судового захисту.

Активізація євроінтеграційних процесів, прагнення до забезпечення високих європейських стандартів здійснення правосуддя зумовлюються проведенням конституційної реформи у частині правосуддя, з урахуванням зауважень експертів Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у конституційній сфері, задля виконання рекомендацій органів Ради Європи щодо вдосконалення судочинства. Зокрема, законодавчі ініціативи щодо визнання на конституційному рівні обов'язкового досудового порядку врегулювання спору, дотримання якого передує зверненню до суду,

були визнані Венеціанською комісією легітимними та такими, що кореспондуються зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В цьому контексті право на звернення до суду за захистом потребує нової інтерпретації з урахуванням правових позицій та рекомендацій, викладених у висновках Венеціанської комісії, Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, зі збереженням національних особливостей.

Конституційна реформа в частині правосуддя призвела до комплексного оновлення Цивільного процесуального кодексу України у 2017 році. У світлі останніх змін цивільного процесуального законодавства України, зокрема, появи в цивільному процесі позовного спрощеного провадження, надання можливості звернення до суду в електронній формі, запровадження принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, необхідним є оновлення наукових поглядів щодо сутності права на звернення до суду за захистом та формування єдиних підходів до практичного застосування судами змінених норм цивільного процесуального права, що регулюють процесуальний порядок його реалізації.

Теоретичною базою дисертаційного дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних учених-юристів: С.С. Алексєєва, І.В. Андропова, Н.М. Бессараб, Ю.В. Білоусова, А.Т. Боннера, І.О. Бута, Л.А. Ванєєвої, Є.В. Васьковського, М.А. Вікут, Н.В. Волкової, Н.Ю. Голубєвої, В.М. Гордона, Р.Є. Гукасяна, М.А. Гурвича, К.В. Гусарова, А.О. Добровольського, П.Ф. Єлісейкіна, С.В. Ківалова, С.Г. Ковальнової, А.М. Кожухаря, В.В. Комарова, К.І. Комісарова, Д.Д. Луспеника, А.О. Мельникова, Т. Мутера, Є.А. Нефедьєва, Г.Л. Осокіної, В.С. Петренка, С.О. Погрібного, Є.Г. Пушкаря, П.І. Радченка, О.Ф. Скакун, Б.Р. Стецюка, Г.П. Тимченко, В.І. Тертишнікова, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонові, К. Хельвіга, Т.А. Цувіної, С.А. Чванкіна, Н.О. Чечиної, Д.М. Чечота, К. Шрайбера, М.Й. Штефан, В.М. Щеглова, Ю.С. Червоного, К.С. Юдельсона, Т.М. Яблочкова, В.В. Яркова та інших.

Деякі аспекти реалізації права на звернення до суду за захистом були висвітлені у кандидатських дисертаціях Л.С. Фединяк «Право іноземців на

звернення до суду в Україні (цивільно-процесуальні аспекти)» (2000 р.), Т.М. Кучер «Право на судовий захист в порядку цивільного судочинства України» (2009 р.), Т.А. Цувіної «Право на суд у цивільному судочинстві» (2013 р.), Н.Г. Колядіної «Реалізація права на позов у цивільному процесі України та окремих держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження» (2016 р.).

Водночас у науці цивільного процесуального права відсутній єдиний підхід до розуміння сутності права на звернення до суду за захистом як комплексного поняття, не визначені особливості процесуального порядку його реалізації як в паперовій, так і в електронній формі в умовах євроінтеграційних процесів на підґрунті оновленого цивільного процесуального законодавства України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» на 2011–2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 0110U000671) на 2011–2015 рр., а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016–2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016–2020 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розвиток вчення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства України та євроінтеграційних процесів.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

охарактеризувати право на звернення до суду за захистом в умовах становлення та розвитку судової форми захисту;

виокремити основні етапи становлення та розвитку вчення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в Україні та визначити їх особливості;

вдосконалити понятійно-категоріальний апарат щодо права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав з урахуванням існуючих у цивільному процесі України видів проваджень;

встановити суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та класифікувати їх залежно від способу участі в процесі реалізації цього права;

вдосконалити підходи до визначення передумов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та умов його реалізації відповідно до чинного законодавства України;

розглянути процес реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в якості правового механізму, сформулювати та обґрунтувати поняття механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та його складових частин;

визначити процесуально-правові наслідки здійснення механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав;

сформулювати науково обґрунтовані пропозиції про вдосконалення цивільного процесуального законодавства у сфері регулювання відносин із реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав з метою забезпечення права на судовий захист.

Об'єктом дослідження є правовідносини, в межах яких відбувається реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Предметом дослідження є право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є низка загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, вибір яких обумовлений особливостями його мети і завдань, об'єкту і предмету. Використання діалектичного методу надало можливість встановити зв'язки між правом на звернення до суду за захистом та іншими явищами правової дійсності, скласти цілісну систему уявлень про право на звернення до суду за захистом (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.1). За допомогою історико-правового методу було встановлено історичні витоки та розвиток вчення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав (підрозділи 1.1, 1.2).

Порівняльно-правовий метод застосовувався для аналізу актів чинного цивільного процесуального законодавства України щодо права на звернення до суду за захистом на предмет його відповідності європейським стандартам здійснення судочинства (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.3). Логіко-семантичний метод сприяв тлумаченню змісту ключових понять, таких як право на звернення до суду за захистом, суб'єкт права на звернення до суду за захистом та суб'єкт його реалізації, реалізація та механізм реалізації права на звернення до суду за захистом (підрозділи 1.3, 2.1, 3.1).

Герменевтичний метод застосовувався при тлумаченні чинного цивільного процесуального законодавства України, що регулює процесуальний порядок реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, і практики його застосування (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Методи моделювання та прогнозування дозволили сформулювати пропозиції про вдосконалення цивільного процесуального законодавства щодо регулювання порядку реалізації права на звернення до суду за захистом (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.3). За допомогою статистичного методу досліджувалися кількісні показники діяльності судів загальної юрисдикції щодо вирішення питання про відкриття провадження у справі (підрозділ 3.3).

Емпіричною базою дослідження є рішення Конституційного Суду України, практика Європейського суду з прав людини, Верховного Суду, а також суду першої інстанції за 1991–2018 роки.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних питань реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства України та євроінтеграційних процесів.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

запропоновано два підходи до дослідження права на звернення до суду за захистом (за видами проваджень у суді першої інстанції та за інстанційною належністю) та доведено ефективність дослідження права на звернення до суду за захистом за видами проваджень у суді першої інстанції;

запропоновано поділяти суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав залежно від способу реалізації цього права та обсягу цивільної процесуальної дієздатності фізичних осіб на суб'єктів безпосередньої та опосередкованої реалізації, де суб'єкти права на звернення до суду за захистом при безпосередній реалізації цього права завжди виступатимуть й суб'єктами його реалізації одночасно;

обґрунтовано необхідність виокремлення суб'єктів реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та встановлено, що такими суб'єктами є ті особи, які не є учасниками правового конфлікту, мають суто процесуально-правову заінтересованість у справі та беруть участь у механізмі реалізації права на звернення до суду за захистом поряд з його дійсним носієм;

здійснено класифікацію умов реалізації права на звернення до суду за захистом з урахуванням їх сутності, призначення та мети за такими критеріями: 1) за характером поширення – на загальні (такі, що поширюються на всі без виключень види проваджень) та спеціальні (такі, що поширюються на один з

видів проваджень або декілька); 2) за способом участі у процесі реалізації права на звернення до суду за захистом – на основні (загальне коло умов, дотримання яких необхідне при безпосередній реалізації права на звернення до суду за захистом) та додаткові (додаткове коло умов, дотримання яких необхідне при опосередкованій реалізації права на звернення до суду за захистом); 3) за характером впливу на процес реалізації права на звернення до суду за захистом – на сприяючого та присічного характеру (такі, що сприяють реалізації суб'єктивного права на звернення до суду за захистом або навпаки тимчасово призупиняють її);

запропоновано розглядати реалізацію права на звернення до суду за захистом як перетворення можливості здійснення цього права, що закріплене в чинному законодавстві України, в стан її дійсного використання суб'єктами права на звернення до суду за захистом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у процесі судової діяльності;

сформульоване визначення механізму реалізації права на звернення до суду за захистом як врегульованої нормами процесуального права динамічної системи процесуальних форм, засобів і способів захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, дія і взаємодія яких спрямована на ініціювання судового процесу;

вдосконалено:

періодизацію етапів розвитку права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в Україні шляхом включення до її складу сучасного періоду, який поділяється на такі етапи: а) 1991 – 2014 рр.; б) з 2015 року по теперішній час;

визначення поняття права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в якості суб'єктивного цивільного процесуального права, механізм реалізації якого врегульований нормами цивільного процесуального законодавства України та здійснюється через активні процесуальні дії управомоченої особи, спрямовані на відкриття провадження у цивільній справі. Надане визначення сформульоване з урахуванням правових позицій ЄСПЛ щодо визначення права на звернення до суду за захистом як комплексного поняття, спектр дії якого поширюється як на

всі види проваджень у суді першої інстанції, так і на інстанційну судову структуру взагалі;

систему умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як законодавчо встановлених вимог (правил), дотримання яких є необхідним для того, щоб реалізація наявного права на звернення до суду за захистом призвела до виникнення судового процесу. Вдосконалено перелік вимог (правил), що висуваються при реалізації права на звернення до суду за захистом в паперовій або електронній формі. У зв'язку з цим до складу умов реалізації права на звернення до суду за захистом при реалізації його в електронній формі включені вимоги щодо наявності у суб'єкта звернення унікального ідентифікатора CourtID (отриманого за результатами реєстрації офіційної електронної адреси у ЄСІТС) та електронного цифрового підпису;

дістали подальшого розвитку:

науковий підхід до юридичної природи права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Обґрунтовано комплексний характер зазначеного права що включає такі правомочності: право на пред'явлення позову; право на звернення з вимогою, за якою може бути видано судовий наказ; право на звернення з вимогою про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів у порядку окремого провадження; право на звернення до суду з апеляційною скаргою; право на звернення до суду з касаційною скаргою; право на звернення до суду із заявою про перегляд судового рішення у виключних випадках та за нововиявленими обставинами;

науковий висновок про те, що юридичну заінтересованість слід відносити до складу передумов права на звернення до суду за захистом, характеризуючи її як загальну (таку, що відноситься до всіх видів проваджень, оскільки обов'язок щодо викладу змісту заявлених вимог та зазначення обставин, якими вони обґрунтовуються, поширюється на всі види проваджень цивільного судочинства без виключень) та позитивну (таку, що обов'язково має бути, оскільки можливість її встановлення судом відтепер передбачена обов'язком суб'єкта звернення щодо подання всіх наявних у нього доказів, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються його вимоги, одночасно з поданням заяви до

суду), що може бути оцінена судом через відсутність завідомої безпідставності вимог;

наукове твердження про те, що дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору слід розглядати як передумову права на звернення до суду за захистом, характеризуючи її як спеціальну, оскільки вона діє лише в тих випадках, які визначені законом, та за характером прояву поширюється лише на позовне провадження.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань вчення про право на звернення до суду за захистом в цивільному процесі (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 28.09.2018 року);

правотворчій діяльності – для підготовки проектів законів про внесення змін та доповнень до чинного законодавства України з метою вдосконалення механізму реалізації права на звернення до суду за захистом;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практичної діяльності судових органів та суб'єктів звернення з метою забезпечення ефективного та якісного судового захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права (Акт Київського районного суду м. Одеси від 02.10.2018 року);

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Актуальні питання цивільного процесу України», «Проблеми цивільного процесу», «Електронне судочинство», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 28.09.2018 року).

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано та обговорено на засіданнях кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею С.В. Ківалова «Правове

життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасна цивілістика» (м. Одеса, 28 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивілістики» (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.); Круглому столі «Особливості розгляду сімейних спорів» (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інформаційні технології у судочинстві» (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Круглому столі «Новели Цивільного процесуального кодексу України» (м. Одеса, 26 березня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації викладені у 17 публікаціях, у тому числі 5 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 11 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (307 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 239 сторінок, з яких основний зміст – 192 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ, НЕВИЗНАНИХ АБО ОСПОРЮВАНИХ ПРАВ

1.1. Право на звернення до суду за захистом в умовах становлення та розвитку судової форми захисту в Стародавньому Римі

Історія виникнення судової влади сягає далекого минулого та має багатовікову історію формування та розвитку в межах історичних умов становлення певних держав. Запровадження державного інституту судової влади було зумовлене, перш за все, об'єктивною потребою у розв'язанні соціальних конфліктів. З існуванням суб'єктивного права пов'язується об'єктивна необхідність в його захисті, саме тому держава повинна передбачити відповідну форму захисту.

Розглядаючи форми захисту суб'єктивних прав, Д.М. Чечот виділяв характерні особливості судової форми захисту, які в комплексі визначають саме судову форму як головну та найвищу форму юрисдикційної діяльності [269, с. 60]. Запропоноване науковцем твердження на сьогодні є безспірним та загальноновизнаним у сучасній юридичній літературі, і це очевидно, оскільки саме в межах судової форми захисту можливо отримати якісний і дієвий захист соціально-економічних, політичних, особистих прав, свобод та інтересів будь-якої заінтересованої особи і створюється вона якраз задля того, щоб забезпечити такий захист, гарантуючи особі дотримання та відновлення її прав, свобод чи інтересів у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання.

Результатом судової діяльності з розгляду та вирішення конкретної справи є рішення суду, яке являє собою кінцевий акт правосуддя, на який спрямована діяльність суду та учасників справи в сукупності. Виключно ним вирішується спір по суті, захищаються права та інтереси осіб, які звернулися до судових інстанцій за захистом. До того ж держава надає юридичні гарантії забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, встановлюючи судовий контроль та

нагляд за виконанням судових рішень. Тим самим судова форма захисту зводиться на найвищий рівень у механізмі захисту суб'єктивних прав та займає пріоритетне місце серед інших форм захисту, існує постійно і носить універсальний характер. Тільки в межах судової форми захисту існує та може бути реалізовано право на судовий захист, а відповідно і право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Однак, як і будь-яка інша форма захисту, судова форма має свій самостійний історичний розвиток, витоки якого сягають глибин далекої давнини.

Поступове та ґрунтовне дослідження всіх періодів та етапів її розвитку є необхідним, оскільки дасть змогу виокремити перші загальні риси права на звернення до суду за захистом, визначити момент його зародження та дослідити подальший його розвиток, надати найбільш повну змістовну характеристику, визначити його складові та поєднати їх у єдину систему і, врешті-решт, сформулювати уявлення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в якості самостійної правової категорії.

В межах дослідження особливу увагу привертає той факт, що за часів становлення та розвитку української державності та законодавчої бази про окреме існування цивільного процесу не зазначається та комплексно не досліджується, однак зі створенням судової форми захисту на землях сучасної України цивільний процес невід'ємно поєднується з цивільним правом, встановлюючи інститут захисту цивільних прав. Переважна більшість дослідників витоки зародження судової форми захисту вбачають в часах Київської Русі [121, с. 3], однак насправді її коріння сягає набагато далі вглиб тисячоліть [225, с. 13–15]. Тож, вбачається доцільним розглянути історичне становлення судової форми захисту у частині цивільного процесу, починаючи з *античного періоду*.

Поступове виникнення перших держав призвело до необхідності розподілу влади з відокремленням судової. Перші згадки про судовий процес сягають глибин Давньої Греції (VII–V ст. до н. е.). Саме в цей період у суспільстві відбувся перехід від особистої розправи до договірних основ та

визнання правових норм. У зв'язку з загостренням суспільної нерівності та з необхідністю врегулювання відносин в суспільстві виникають перші суди, а відповідно починає свій розвиток судова форма захисту суспільних прав та інтересів особи.

Історія виникнення суду на територіях сучасної України М.В. Скржинська пов'язує з грецькими колоністами, які оселилися на північних берегах Чорного моря у другій половині VII–VI ст. до н.е. [214, с. 4]. Разом з цим О.А. Гавриленко зазначає, що правова регламентація організації і діяльності органів влади держав Північного Причорномор'я обумовлюється рецепцією високої правової культури розвинених держав еллінської ойкумени, насамперед Афін, а з другої половини I ст. до н.е. й певних елементів давньоримського права [36, с. 6, 7].

Римське право тривалий час (пол. I ст. до н.е. – третя чверть III ст. н.е.) впливає на формування правової свідомості та вдало застосовується на територіях античних держав Північного Причорномор'я. Тому доцільним є дослідження становлення та розвитку судової форми захисту за часів Стародавнього Риму.

Судовий процес Стародавнього Риму пов'язується з першим відомим писаним римським законом – Законами XII таблиць. Особливу увагу привертають таблиця I «Про виклик до суду» і таблиця II «Про здійснення позову» [116, с. 18], оскільки тільки з їх назви вбачаються можливі перші витoki розвитку як права на судовий захист, так і відповідно самого права на звернення до суду за захистом.

З аналізу таблиці I Законів XII таблиць [252, с. 21] вбачається, що порушити цивільний процес міг далеко не кожен, а відповідно і право на звернення до суду належало чітко визначеному колу суб'єктів. Таким правом могла володіти лише та особа, яка мала повну юридичну правоздатність, до складу якої входили три *status personae* (стан особи) в сукупності.

По-перше: вимагалось, щоб особа була вільною (*ius libertatis*).

По-друге: оскільки вільними людьми вважалися як римські громадяни, так і латини й переґріни, необхідною була наявність статусу громадянства (*ius*

civitatis). Враховуючи те, що право квіритське створювалось для римського народу, то і користуватися ним міг римський громадянин (*cives Romani*). Однак таке право надавалось і латинським громадянам (*latini*), оскільки Рим визнавав їх юридичне становище наближеним до того, яким володіли *cives Romani*.

По-третє: вимагалось перебування особи у сімейному статусі (*ius familiare*), так як громадянство набувала дитина, котра народжена в родині, що перебуває у законному шлюбі. При цьому моментом народження встановлюються обмеження дієздатності: за віком, за статевою ознакою, за наявністю фізичних та духовних вад. Особливістю є й те, що всі члени родини знаходились під владою голови родини (*pater familias*), з цієї причини дієздатність жінки завжди залишалась обмеженою незалежно від віку. Чоловіки, при досягненні законом встановленого віку, набували повної дієздатності (*sui iuris*) та виходили з-під опіки.

Таким чином, реалізувати право на звернення до суду за захистом міг тільки чоловік, якому належав статус голови родини або який за законом визнавався повністю дієздатним та мав римське громадянство або прирівняне до нього латинське. Проте розпочинався такий процес тільки за умови присутності двох сторін – як позивача, так і відповідача. І оскільки ухилення відповідача можуть паралізувати саму можливість процесу, то саме на позивача покладається обов'язок забезпечити особисту присутність відповідача в суді. Зумовлюється це тим, що державна влада сама не викликає відповідача до суду і не застосовує до нього засоби примусу у разі його ухилення.

У містах-полісах Північного Причорномор'я до осіб, які мали намір звернутися до суду з позовом, були тотожні вимоги. Так, реалізувати право на звернення до суду за захистом дозволялося лише повнолітнім і повноправним громадянам даної держави або іноземцям, котрим було дароване почесне право місцевого громадянства. Вони могли виступати позивачами від імені неповноправних осіб: хазяїн – за раба, старший у родині чоловік чи опікун – за жінок і неповнолітніх дітей, а також за приїжджих і вільних, але неповноправних жителів [214, с. 6].

Аналіз таблиці II Законів XII таблиць [252, с. 22] вказує на те, що процес реалізації права на звернення до суду за захистом започатковувався шляхом вчинення позову, з обов'язковою сплатою судового мита у вигляді судової застави.

Як зазначав Є.О. Харитонов: «...позов (actio) – це право домогатися через суд того, що тобі належить» [249, с. 202]. Окрім цього у книзі IV Інституцій Гая зазначено, що за законом позови пред'являються у п'яти формах: сакраментальна форма (legis actio sacramento), шляхом пред'явлення вимоги про призначення судді чи арбітра (legis action per iudicis arbitrive postulationem), шляхом витребування (legis action per condictionem), шляхом накладання руки (legis action per manus iniunctionem), шляхом захоплення застави (legis actio per pignoris capionem). Досліджуючи зазначені законні позови, Чезаре Санфіліппо стверджував, що саме перші три відповідають функціям сучасного «судового процесу», адже мають на меті вставлення оспорюваного права та подальше засудження сторони, що програла. Останні два типи «legis actiones» засновані на примусовому задоволенні вимог позивача, ґрунтовність яких не викликає сумнівів чи встановлена за допомогою попередніх позовів. Такі позови відповідають функціям сучасного «виконавчого провадження» [207, с. 97–99].

Перший етап розвитку права на звернення до суду за захистом слід пов'язати з найдавнішою формою судочинства в римському праві – legis actiones – легісакційний процес (до 126 р. до н. е.). Процесуальною формою звернення в цьому процесі є позови (actiones), засновані на законі (legis).

Характерними рисами цього процесу були: суворість, формалізм, складність як процедури звернення, так і захисту. Він складався з двох стадій: in iure (в магістраті) та in iudicio (в суді). Процес реалізації права на звернення до суду за захистом відбувався лише в межах першої стадії (in iure), адже згодом, за умови суворого дотримання процедури звернення та виконання необхідних вимог, вирішувалось питання про захист оспорюваного права чи про подальший розгляд справи судом по суті (in iudicio).

Необхідними умовами для порушення стадії «in iure» є звернення позивача до претора, при цьому форма звернення була суворо формалізованою.

Саме через формалізм виникають значні труднощі при зверненні до суду, оскільки саму форму звернення слід було знати і запам'ятати, що було досить складно. У випадку, якщо позивач не знав форми звернення і не був спроможний сплатити гроші понтифіку, щоб її отримати, одержати позовний захист свого права і реалізувати право на звернення до суду він не міг. Для кожного «*legis actio*» була встановлена певна форма звернення, яка зобов'язувала позивача починати її словами закону, на який він посилався для підтвердження своїх вимог, і навіть незначні ухилення від форми були недопустимими та призводили до втрати права на позов. Оскільки за часів Стародавнього Риму право на позов ототожнюється з правом на звернення до суду, втрачалось і саме право на звернення до суду і захист суб'єктивних прав для особи стає недосяжним.

Разом із зверненням позивач був зобов'язаний доставити до претора спірну річ повністю або її частину. Згодом визначається сума застави, яка вносилася до початку судочинства, і у випадку виграшу спору поверталась позивачеві, а в разі програшу надходила до скарбниці. Враховуючи те, що ця сума могла бути досить великою, реалізація права на звернення до суду та сам судовий захист для незаможних верств населення був недосяжним. У разі відсутності грошових коштів у позивача процес залишався без руху.

Присутність відповідача також становить необхідну умову на шляху реалізації права на звернення до суду, оскільки за його відсутності розгляд спору претором не починався. На цьому етапі значну роль відігравало бажання позивача, щоб його справу було розглянуто, тобто для започаткування судового процесу необхідною була наявність юридичної заінтересованості (у сучасному розумінні) у суб'єкта звернення. Тому саме на позивача покладался обов'язок забезпечити явку відповідача до претора і до суду доступними йому засобами, і оскільки, як зазначалося раніше, державна влада ніяким чином не сприяла виклику відповідача, позивачу дозволялось у разі вчинення опору відповідачем навіть застосовувати до нього силу. Але і при виконанні цієї умови виникали значні труднощі із забезпеченням доставки відповідача до претора чи до суду, коли він займав високе становище у суспільстві.

Ще однією умовою, за відсутності якої стадія «*in iure*» не починалась, було запрошення свідків. Претор вислуховував сторони тільки у присутності спеціально запрошених свідків, які засвідчували всі дії, що відбувалися в межах цієї стадії та засвідчували спір, – *litis contestation* – чим і завершується перша стадія.

Слід зауважити, що судовий розгляд був обмежений у часі й за місцем дії. Зокрема справу не могли розпочати у «несудові дні» за календарем, які, як і сама форма звернення, зберігались понтифіками у суворій таємниці і надавались простому люду за плату, що становило значні перепони на шляху реалізації права на звернення до суду за захистом. Тотожною була ситуація у містах-полісах Північного Причорномор'я [214, с. 7, 8].

Аналізуючи вищезазначене, можливо дійти висновку, що саме існування правових норм та створення судових установ становлять підґрунтя для функціонування легісакційного процесу, в межах якого формуються перші уявлення про право на звернення до суду за захистом. При цьому його реалізація пов'язується із започаткуванням стадії «*in iure*» та характеризується певними передумовами та умовами, наявність і виконання яких вимагають від суб'єкта звернення активних процесуальних дій, які в системі становлять процедуру його реалізації. Враховуючи й те, що право на звернення до суду за захистом тривалий час ототожнюється з правом на пред'явлення позову і самотійно не виокремлюється, його все ж таки слід розглядати окремо і вивчати паралельно із правом на пред'явлення позову, оскільки сама система позовів є різноманітною і деякі з них припускають можливість позасудового захисту суб'єктивних прав.

Таким чином, за часів існування легісакційного процесу суб'єктом права на звернення до суду за захистом є тільки фізична особа чоловічої статі. Однак для того, щоб така особа була спроможна започаткувати процес реалізації свого права на звернення до суду за захистом, закон вимагав наявності певних обставин, які передують цьому процесу (передумови виникнення права на звернення до суду за захистом у сучасному розумінні), серед яких: повна юридична правоздатність особи, яка складається з трьох статусів; юридична

заінтересованість особи, яка полягала в бажанні захистити своє суб'єктивне право у судовому порядку; існування норми матеріального права, що підлягає судовому захисту, з якою закон пов'язує належність певного права; визначення способів юридичних дій за допомогою вчинення одного з трьох типів законних позовів (*legis actiones*), що передбачали порушення судового процесу.

За наявності усіх вищезазначених передумов у особи виникає і теоретично існує право на звернення до суду, але для фактичного прояву наявності одних передумов недостатньо. Таке право потребує реалізації і вимагає від особи активних дій та виконання певних умов, які є необхідними для порушення першої стадії легісакційного процесу, серед яких: повна дієздатність (*sui iuris*), визначена законом; звернення позивача до претора зі своїм позовом у спеціально відведений судовий день; особиста присутність позивача; забезпечення позивачем особистої присутності відповідача; присутність свідків; суворе дотримання форми звернення, яка передбачена в межах обраного «*legis actio*»; представлення позивачем спірної речі повністю або її частини до претора; внесення позивачем визначеної суми застави [157, с. 376–377].

Лише реалізація права на звернення до суду в повному обсязі дає позивачу змогу продовжувати процес та отримати судовий захист. Однак попри все таке право залишається суттєво обмеженим, обтяженим складними та формалізованими процедурами та взагалі є недоступним для переважної більшості населення. Відтак право на звернення до суду стає не правом особи, а особистим привілеєм платоспроможного римського громадянина.

Згодом, наприкінці існування республіки стрімко розвивається економіка та змінюються соціальні умови, у зв'язку з чим виникає необхідність відповідного правового регулювання та потреба у більш ефективному вирішенні майнових спорів. Саме Гай у книзі IV Інституцій стверджує, що попередні форми судочинства поволі перестають застосовуватись з причини того, що найменше відхилення від запропонованих форм і обрядів тягло за собою програш справи і тому законом Ебуція та двома законами Юлія скасовані ці урочисті позови і введено судочинство за допомогою формул [37, с. 107, 108].

Таким чином легісакційний процес поступово замінюється формулярним. А оскільки перехід від одної форми судочинства до іншої – процес тривалий та послідовний, тому Чезаре Санфіліппо припускає, що процес «*per formulas*» (за формулою) діяв в якості додаткового до «*legis actiones*» і стає обов'язковим відповідно до законів Юлія про судочинство від 17 р. до н. е. [207, с. 100], чим починається *другий етап* розвитку права на звернення до суду за захистом.

Сутність формулярного процесу полягала в виданні преторської формули, яка являла собою письмовий документ, в якому закріплювався позов. Вислухавши вимоги та пояснення сторін, які викладались ними у довільній формі, претор конкретизував їх в формулі та сам формулював юридичний зміст позову.

В.С. Лещенко визначав інтенцію (*intentio*), ексцепцію (*exceptio*) та кондемнацію (*condemnatio*) як принципово важливі складові частини формули [116, с. 34]. Інтенція містила в собі вказівку на предмет спору та його правову основу. Ексцепція мала місце у разі заперечення відповідача проти позову чи його правової основи, невизнання за собою обов'язку виконати вимоги повністю або частково в певний час. Заключною частиною процесуальної формули була кондемнація, яка містила в собі доручення претора на те, як повинен вчинити суддя при вирішенні конкретної справи: звинуватити чи виправдати відповідача.

Формула оформлювалась письмово та надавалась сторонам для засвідчення спору (*litis contestatio*), чим і завершувалась стадія «*in iure*». Слід зауважити, що до літисконтестації перейти неможливо за умови відсутності відповідача на цій стадії або неприйняття ним формули. Обов'язок забезпечити присутність відповідача з позивача не знімався, однак на цьому етапі держава вже залучається до процесу забезпечення явки відповідача та його безпосередньої участі у процесі шляхом застосування жорсткого покарання, встановленого едиктом. Встановлення державою санкцій до відповідача у разі його неявки в межах стадії «*in iure*» та відмови сприяти процесу дещо регулюють питання забезпеченням доставки відповідача до претора чи до суду, коли він займав високе становище у суспільстві, полегшуючи таким чином

реалізацію права на звернення до суду та надаючи йому риси права, а не привілею.

Такий преторський акт, наданий судді, В.П. Глиняний визначає як формулу-вказівку, оскільки вона могла містити прямий наказ вчинити так, а не інакше, і суддя неухильно дотримувався отриманої інструкції [39, с. 209].

Видання претором формули засвідчувало реалізацію права на звернення до суду в повному обсязі.

Відбувається кардинальна зміна ролі претора в процесі зі звичайного фіксатора ритуальних дій, як це було раніше, у легісакційному процесі, він стає творцем нових основ цивільно-правової політики країни. Гнучкість формули дає змогу перетворити застаріле «*ius civile*» в нову систему правових норм шляхом введення принципово нових категорій позовів.

Право на позов претор виводить не з наявності правової норми, як це було раніше, а виходячи з власного розуміння принципу справедливості (*aquitas*). З цього випливає, що судовий захист міг бути наданий тим новим відносинам, які відповідно до норм «*ius civile*» судовому захисту не підлягають. Наприклад, в формулі претор писав судді, щоб той присудив Клеопатрі спадок, за умови встановлення ним того, що вона дійсно є дочкою померлого Клавдія. А якщо виявиться, що не є дочкою – не присуджувати [116, с. 40]. Відбуваються докорінні зміни у законодавстві з розширенням меж судового захисту, оскільки відповідно до норм квіритського права раніше дочка не мала право на спадок. В свою чергу, право на звернення до суду за колом суб'єктів звернення поширюється вже й на переґринів.

Отже, юридичний захист надається тій особі, яка його дійсно потребує, не допускається ущемлення прав відповідача, встановлюється рівність сторін, зростає довіра до суду та його необхідність.

Револьюційним етапом у розвитку права на звернення до суду за захистом є введення процесуального представництва, що стало визначним явищем у системі судового захисту суб'єктивних прав. Як відомо, у часи функціонування легісакційної форми цивільного процесу процесуальне представництво не визнавалося, сторони були зобов'язані брати участь у процесі особисто, про що

свідчить п. 82 Книги IV Інституцій Гая, згідно з яким в часи старого судочинства пред'являти позови від імені третьої особи не дозволялося [37, с. 117].

Процесуальне представництво набуло широкого визнання за часів існування формулярного процесу. Закон передбачав випадки, у яких представництво допускалося. При здійсненні судочинства в античних державах Північного Причорномор'я процесуальне представництво також функціонувало. Зокрема М.В. Скржинська визначає громадянина, котрий захищав одного з учасників процесу і виступав замість нього в якості синегора [214, с. 8].

Визначаючи суб'єктів представництва, Н.Ю. Голубєва в якості осіб, яких представляють, виділяє не тільки фізичних (недієздатних, обмежено дієздатних та повністю дієздатних) осіб, а й наголошує на необхідності включення до складу цієї категорії юридичних осіб. Обґрунтовується така позиція тим, що існування юридичних осіб неможливе без представництва, оскільки римські юристи вважали таку особу недієздатною [42, с. 83–84].

Відтак Є.С. Северова виділяє фактичну та юридичну потребу в представництві в якості основних чинників при формуванні інституту представництва у Стародавньому Римі. Фактична потреба у представництві зумовлюється потребою правоздатних осіб, які не могли самостійно здійснювати права та обов'язки, наприклад, через їх відсутність, забезпечити захист власних інтересів. Юридична потреба у представництві виникає у зв'язку з необхідністю заповнити недостатню правосуб'єктність тих чи інших осіб [209, с. 284].

Як правило, за приписами закону представництво виникало зі встановленням опіки над обмежено дієздатними особами. Так, право на звернення до суду за захистом душевнохворих та марнотратців реалізовувалось через їхніх кураторів, що вели справи в інтересах підопічних. Так само таке право малолітніх і жінок реалізовувалось опікунами, однак за загальним правилом ці особи могли виступали в суді самостійно, але за умови схвалення їх дій опікуном.

Якщо врахувати той факт, що римським законом встановлюється певний обов'язок довірителя узгодити з особою делегування йому функцій на ведення своєї справи в суді, то слід виділити й договірне представництво. З положень Інституцій Гая відомо, що такі представники іменуються когніторами і прокураторами.

Представництво когнітором законом визнається виключно як процесуальне представництво, для призначення якого достатньо було вимовити в присутності відповідача репліки, що встановлені в п. 83 Книги IV Інституцій Гая. Когнітори виступали від імені представляємої особи, однак фактом призначення особи когнітором визначається момент, коли особа дізнається про своє призначення та приймає на себе обов'язки. Справу в суді такі представники вели від свого власного імені. Тому використовувалася формула з перестановкою осіб: в інтенції зазначалося ім'я особи, яку представляли, а в кондемнації – ім'я когнітора.

Прокуратор виступав як у цивільному процесі, здійснюючи процесуальне представництво, так і в цивільному праві, виконуючи добровільне представництво в якості управляючого усім майном особи, яку він представляв. У цивільному процесі такі представники діяли на підставі доручення або без нього, але з обов'язковим пред'явленням судді забезпечення на вчинення процесуальних дій, оскільки, як визначає Гай, досить часто на початку процесу представляємий не знає про таке доручення и виявляється це вже перед суддею (Гай, IV. 84, 90) [37, с. 117, 118].

Таким чином, за джерелом походження представництво поділялося на законне (встановлюється приписами закону і не залежить від волі та бажання сторін) та договірне (виникало за бажанням та згодою сторін).

Досліджуючи особливості судового представництва у давньоримському приватному праві, С.А. Чванкін цілком справедливо виокремлює такі види представництва як непряме та пряме. При цьому підставою непрямого представництва служила нездатність виступати в процесі ряду осіб, у силу віку, статі, стану здоров'я й ін.: недієздатні (малолітні, божевільні і жінки) і підвладні [265, с. 31, 33].

Запропонований підхід до розмежування судового представництва має бути підтриманий та продовжений, враховуючи таку умову реалізації права на звернення до суду як дієздатність.

Відтак диференціація судового представництва дає змогу виокремити такі способи участі в реалізації права на звернення до суду за захистом:

- пряма (особиста) – така, що залежить від особи, яка є дієздатною (в повному обсязі) та є носієм права на звернення до суду за захистом і може самостійно діяти в процесі;

- непряма (за допомогою представника) – така, що залежить від особи, яка є носієм права на звернення до суду за захистом, однак є обмежено дієздатною і діяти в процесі може виключно через представника або на підставі договірною представництва.

Введення інституту представництва у цивільному процесі визначається як неперевершене явище, яке докорінно змінює погляд на отримання судового захисту, розширюючи належність особі права на звернення до суду за захистом та способи його реалізації.

Відтепер суб'єктами права на звернення до суду за захистом визнаються фізичні особи незалежно від ступеня їх дієздатності та юридичні особи.

Окрім цього, представництво накладає відбиток як на розвиток суб'єктивного права на звернення до суду за захистом, так і на розвиток права на судовий захист взагалі, стаючи інструментом реалізації останнього. Зокрема реалізацію права на звернення до суду за захистом можливо здійснити у два способи – самопредставництво та процесуальне представництво.

З аналізу наведеного можна зробити висновок, що за часів функціонування формулярного процесу відбувається стрімкий розвиток права на звернення до суду за захистом. І хоча легісакційний процес відходить в минуле, притаманні йому дві стадії з певними змінами знаходять своє відображення у новому процесі – формулярному. Як і раніше, процес реалізації права на звернення до суду за захистом відбувався на стадії «in iure», однак вже був значно спрощеним та полегшував доступ до суду, зокрема: зникає жорсткий формалізм, звільняючи позивача від обов'язкового додержання суворої форми

звернення до претора, позовні вимоги викладаються претору у вільній формі; впровадження інституту процесуального представництва, який забезпечує реалізацію права на звернення до суду за захистом без фактичної присутності власника цього права; забезпечення явки відповідача позивачем значно полегшується встановленням державних санкцій.

Саме формулярний процес і вдале його поєднання з діяльністю преторів сприяв досягненню римським приватним правом неперевершених висот досконалості. Однак, як і в легісаксійному процесі, рішення, прийняте в формулярному процесі, приймалося за істину, було остаточним, не підлягало оскарженню та одразу набувало законної сили.

У період керування країною імператором Діоклетіаном вся територія держави поділяється на нові провінції шляхом реформування місцевого управління. Число провінцій суттєво збільшується, як зазначає Є.О. Харитонов, з сорока до ста [249, с. 15]. Відповідно відбувається поступове збільшення кількості спорів у провінціях Риму, на територію яких не розповсюджувались юрисдикційні повноваження міського претора.

Делегування функцій судового врегулювання спірних відносин представнику вищої місцевої влади (наміснику провінції), за думкою Й.О. Покровського, відбувається з виданням імператорського наказу в 294 році. Саме з цим наказом вчений пов'язує скасування старого формулярного процесу та виникнення екстраординарного процесу (*extraordinaria cognitio*) як загальної та єдиної форми процесу [153, с. 221].

З такою думкою неможливо повністю погодитись, оскільки з проголошенням наказу така форма процесу визнається законною і, як все нове, не може одразу посісти панівне місце в судочинстві, тому деякий час вона існує паралельно зі звичним формулярним процесом. І це очевидно, тому що останній ще певний час застосовувався магістратами в самому Римі. З цього приводу Д.В. Дождьов визначав, що такі форми – *cognitiones* – в класичний період різноманітні, але все ж таки схожі між собою, і уніфікуються в часи посткласичного періоду [72, с. 220].

З плином часу переваги нового процесу стають дедалі очевиднішими, зумовлюючи поступове витіснення процесу по формулі. У працях багатьох науковців, зокрема Д.В. Дождьова [72, с. 220, 224], В.С. Лещенка [116, с. 41], Ч. Санфіліппо [207, с. 110] зазначено, що провадження «*per formulas*» остаточно скасовується у 342 році і вже на початку періоду абсолютної монархії екстраординарний процес (*extra ordinem*) стає єдиним загальновизнаним, протилежним звичайному судовому процесу. Саме з цього моменту розпочинається *третій етап* розвитку права на звернення до суду за захистом.

Таку назву цей процес здобуває, оскільки сприймається суспільством як незвичний, що принципово відрізняється від формулярного. Характерною рисою екстраординарного процесу є одностадійність. Відсутність поділу розгляду справи на дві стадії зумовлює пришвидшення розгляду справи.

Відтак процедура реалізації права особи на звернення до суду за захистом починається з усного викладу суддею скарги позивача на відповідача. За словами Й.О. Покровського, скарга позивача підлягала письмовій фіксації в протоколі судової установи (*apud acta*) і вже потім офіційно повідомляється відповідачу [153, с. 222].

Процедурою офіційного виклику відповідача до суду зумовлюється початок судової діяльності. Однак це зовсім не означає, що на цьому етапі право на звернення до суду за захистом можна вважати реалізованим, оскільки реалізація цього права закінчується в момент виникнення процесу розгляду справи, який встановлюється наявністю спірних правовідносин між сторонами. Тобто момент виникнення цивільного процесу у випадку присутності двох сторін прирівнюється до того моменту, коли на заявлені позивачем в суді претензії відповідач висловлює заперечення та має намір їх оскаржити або погоджується частково та / або пред'являє позивачу зустрічні вимоги. Такі дії в сукупності можна прирівняти до «*litis contestatio*» (засвідчення спору на стадії «*in iure*» у попередніх двох формах процесу), але вже в значно іншому, новому розумінні. В якості підтвердження можна навести твердження В.О. Краснокутського про те, що «*litis contestatio*» як визначення не вживається і як складова процесу зникає. І тільки в праві Юстиніана момент коли сторони

вступали в усне змагання у спірній справі вперше прирівнювався до «*litis contestatio*» [196, с. 48]. А у разі неявки відповідача до суду момент виникнення цивільного процесу зумовлювався розглядом справи у заочному порядку [140, с. 68].

При цьому у зв'язку зі впровадженням письмової форми фіксування усього цивільного процесу вперше запроваджується мито на покриття судових витрат, яке стягувалось з відповідача.

У цей період акцентується увага на забезпеченні права на судовий захист шляхом запровадження інституту апеляційного оскарження судового рішення вищому посадовцю – аж до імператора. З поданням скарги на рішення суду, на відміну від попередніх двох форм процесу, воно призупиняло свою чинність.

Наведене вище дає змогу дійти висновку, що у часи функціонування екстраординарного процесу право на судовий захист зводиться на найвищий рівень, суд стає наближеним до суспільства, доступ до нього забезпечується шляхом вдосконалення процедури реалізації права на звернення до суду за захистом, зокрема: скасовується умова забезпечення позивачем явки відповідача, яка була характерною для легісаксійного та формулярного процесів шляхом введення процедури офіційного виклику відповідача до суду (ця функція входить до повноважень представників адміністративних органів); введення принципу інстанційного поділу судової влади суттєво розширює спектр дії права на звернення до суду за захистом.

Аналізуючи розвиток римського права, а особливо його процесуальну сторону, можна відзначити, що в силу своєї історичної долі воно стає синтезом усієї юридичної творчості античного світу, зокрема й на територіях античних держав Північного Причорномор'я.

Перші уявлення про право на звернення до суду за захистом та процесуальний порядок його здійснення сягають глибин античного періоду (до VI ст. н. е.). Саме у цей час правова свідомість античних держав, які розташовувалися у Північному Причорномор'ї, на теренах сучасної України, формується шляхом рецепції правової культури давньоримського права (пол. I ст. до н.е. – третя чверть III ст. н.е.). Зокрема дослідження особливостей

здійснення легісакційного процесу (до 126 р. до н. е.) у Стародавньому Римі дає змогу визначити право на звернення до суду за захистом як таке, що є суттєво обмеженим, обтяженим складними та формалізованими процедурами та взагалі є недоступним для переважної більшості населення. Процес реалізації права на звернення до суду за захистом обумовлюється залежністю від правоздатності та дієздатності особи, місцем та часом його здійснення.

Тотожного значення набуває право на звернення до суду за захистом та процедура його реалізації при здійсненні судочинства й у містах-полісах Північного Причорномор'я.

Спільні риси розвитку права на звернення до суду за захистом та вдосконалення процедури його реалізації спостерігаються при функціонуванні формулярного процесу (17 р. до н. е. – 342 р. н. е.) у Стародавньому Римі та при здійсненні судочинства у Північному Причорномор'ї у цей же ж проміжок часу, зокрема: встановлення державою санкцій до відповідача у разі його неявки; введення інституту представництва у цивільному процесі не тільки розширює належність особі права на звернення до суду за захистом на фізичних осіб незалежно від ступеня їх дієздатності та юридичних осіб, а й стає інструментом реалізації суб'єктивного права на звернення до суду за захистом, встановлюючи два способи його реалізації – самопредставництво та процесуальне представництво.

Функціонування екстраординарного процесу (342 р. н. е.) характеризується забезпеченням процесу реалізації права на звернення до суду за захистом через руйнування формалізму шляхом усного викладу позивних вимог, що підлягали письмовій фіксації в протоколі судової установи і згодом офіційно повідомлялися іншій стороні. Введення процедури офіційного виклику відповідача до суду свідчить про обов'язок держави перед особою в забезпеченні судового захисту.

Тож, античний період (до VI ст. н. е.), який складаються з трьох етапів – функціонування легісакційного (до 126 р. до н. е.), формулярного (17 р. до н. е. – 342 р. н. е.) та екстраординарного процесів (342 р. н. е.) – має бути включений у періодизацію етапів розвитку права на звернення до суду за захистом

порушених, невизнаних або оспорюваних прав в Україні, оскільки містить в собі підтвердження щодо зародження права на звернення до суду за захистом та розвитку процесуального порядку його реалізації як у Стародавньому Римі, так і в античних державах-полісах Північного Причорномор'я, які розташовувалися на теренах сучасної України.

1.2. Розвиток вчення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у періоди реформування цивільного процесуального законодавства України

Римське право має вагомe значення і для нашого сучасного законодавства, оскільки українська правова система належить до романо-германського типу правової системи, яка сформувалася саме під його впливом. Рецепція римського права в Україні відбувалася на межі східної та західної традицій права, із залишенням відбитку на суті праворозуміння [248, с. 162, 166–168].

У *давньоруський період* рецепція римського права відбувається на землях сучасної України за візантійським типом, оскільки право Київської Русі створюється під впливом законодавства Візантії. Так, наприклад, переважно візантійське право відображається у договорах X ст. Русі з Візантією, які містять в собі норми кримінального, цивільного та міжнародного права [132, с. 33, 34].

Таким чином, у процесі формування та розвитку Стародавньої Української держави право Київської Русі вдосконалюється значним збільшенням кількості норм матеріального права, запозичених з договорів, з'являються прояви процесуального права, чим викликана необхідність їх подальшого упорядкування. В результаті кропіткої роботи правників того часу зі змінами та доповненнями з'являється найважливіша законодавча пам'ятка – Руська Правда, яка складається з норм різних галузей права, насамперед переважну більшість з них складають норми кримінального, цивільного та процесуального права. При цьому, як стверджує переважна більшість науковців-дослідників у цій галузі, кримінальні й цивільні правопорушення принципово не вирізнялися: і одне, й друге розглядалося як кривда, шкода [87, с. 76].

Спричинення особі особистої образи іншою особою призводило до бажання отримати захист від порушника в суді. Законодавство Київської Русі, якому притаманний кримінально-правовий механізм врегулювання суспільних відносин, все ж таки передбачало відшкодування як моральної, так і матеріальної шкоди. Так, С.В. Клименко поняття «образы» визначає не як порушення закону чи князівської волі, а як спричинення матеріальної чи моральної шкоди особі [93, с. 216]. Однак звернутися до суду міг не кожен.

Так, Б.Р. Стецюк, посилаючись на положення Руської Правди, стверджує про наявність в них згадки про невідіктоздатність холопів [224, с. 406–407]. В якості підтвердження тези науковця виступає положення ст. 85 Руської правди, в якій зазначено що свідками у процесі можуть бути тільки вільні люди, однак за бажанням позивача право свідчити у виключних випадках може бути надано холопу [205, с. 70]. З аналізу зазначеної норми випливає, що правом на звернення до суду володіє будь-який вільний громадянин.

Аналіз положення ст. 99 закону, згідно з яким над малолітніми особами, мати яких виходить заміж, ближчим родичем встановлюється опіка над такими особами та їх майном до досягнення ними повноліття [205, с. 71], дає змогу дійти припущень, що повна дієздатність вільних людей набувається з досягненням повноліття.

Таким чином, суб'єктом права на звернення до суду за захистом є будь-який вільний громадянин, який має повну дієздатність.

За твердженням П.П. Музиченка, судовий процес починався з «закличу» – публічного звернення особи до народу у торговий день з оголошенням про вчинення проти неї злочину чи зникнення речі, законним власником якої вона є. Вважалось, що така заява швидко розповсюджується, чим полегшуються та прискорюється процедура розшуку образника [132, с. 33, 34].

Справа розглядалася судом тільки за умови участі обох сторін, однак після виконання позивачем низки умов, таких як: здійснення «закличу»; особисте звернення позивача до суду після «закличу»; забезпечення особистої явки відповідача до суду позивачем, якому активно допомагала община;

забезпечення явки свідків – «видоків»; пред'явлення вимог відповідачу; надання доказів по справі.

У зв'язку з тим, що збереглося занадто мало джерел того часу, котрі б свідчили про достатній розвиток процесуального права, можливо припустити, що процедура реалізації права на звернення до суду за захистом не є занадто складною, однак обмежується за колом осіб (тільки вільної людини), часом та місцем дії (звернення особи до народу у торговий день), а також обтяжується забезпеченням особистої явки відповідача до суду позивачем.

При цьому, як стверджує М.С. Пасічник, Руська Правда, попри її недосконалість, все ж таки зберігала свою чинність протягом кількох століть, її норми мали значний вплив на Литовські статuti, російське Соборне Уложення 1649 р. та інші пам'ятки права України та деяких інших країн [145, с. 96].

Римське право суттєво впливає на українську правотворчість, але вже з боку Західної Європи, оскільки протягом XII–XIII ст. склалися такі історичні умови, завдяки котрим Україна мала змогу відійти від східноєвропейської та наблизитися до західноєвропейської цивілізації.

У період Литовсько-польської доби відбувається рецепція римського права за західноєвропейським типом. І.Й. Бойко стверджував, що німецьке та польське право того часу формувалося під значним впливом римського права, тож можна сміливо вести мову про рецепцію римського приватного права в Україні XIV–XVI ст. через Литовські статuti, котрі згодом замінюють Руську Правду [18, с. 92]. Таку рецепцію Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova визначають як «подвійне накладання» римсько-правових ідей. З одного боку, це відбувається через давньоруське право, яке зазнало часткового впливу візантійського права, а з іншого – через німецьке та польське право, де римське право було рециповане за західноєвропейським типом значно раніше [251, с. 23].

А.Я. Єфименко визначає суспільне і державне життя Української держави у цей період як таке, що було подібним до суспільного і державного життя Київської Русі [75, с. 113].

Українське процесуальне право литовської доби С.Г. Ковальова визначає як таке, що базується на споконвічних давньоруських засадах, з одного боку, та як таке, що використовує європейський досвід – з іншого [94, с. 140]. Б.Р. Стецюк визначає процесуальне законодавство цього періоду як подібне судочинству в Київській Русі, яке було єдиним як для цивільних, так і для кримінальних справ, але водночас як таке, що мало певну специфіку [223, с. 77].

Тож, судовий процес на землях Великого князівства Литовського суттєво не змінюється, а це означає, що право на звернення до суду за захистом у ті часи набуває тої змістовної характеристики, яка йому надавалося Руською правдою.

Проте, аналізуючи еволюційний розвиток судочинства того часу, такі вчені як П.П. Музиченко, Н.І. Долматова, Н.В. Єфремова та інші виявляють позитивні прояви поступового відокремлення судової влади від адміністративної, спроби розмежування компетенції суду за колом справ, стверджують, що вбачається початок відокремлення цивільного процесу від кримінального зі збереженням змагального характеру, що сприяло подальшому розвитку цивільного процесуального права [131, с. 140]. Означена теза підтверджується положеннями Литовського статуту 1529 року, зокрема розд. IV, арт. 20 підкреслював диференціацію цивільного та кримінального процесів шляхом введення інституту судового представництва у цивільних справах [221, с. 91].

У державних судах ведення цивільної справи могло доручатись довірній особі сторони – прокуратору, який мав довести, що має доручення від особи на ведення справ. При цьому довіритель не міг реалізувати своє право на звернення до суду за захистом за допомогою представника, оскільки мав з'явитись до суду і особисто засвідчити його повноваження.

Згодом участь представника в судовому процесі у цивільних справах стає не тільки однією з перших формальних ознак розмежування цивільного та кримінального процесів в українських судах, а й вперше дає змогу особі, що потребує судового захисту, доручити реалізацію свого права на звернення до суду за захистом представнику у разі неможливості зробити це особисто. Для

цього згідно з розд. IV, арт. 35 Литовського статуту 1566 року достатньо було доручного листа [222, с. 92].

Таким чином, у період Литовсько-польської доби спостерігаються спільні тенденції розвитку права на звернення до суду за захистом, як і при функціонуванні формулярного процесу в античний період, зокрема: відбувається перехід від формалізованої процедури звернення, з обов'язковим виконанням встановленої форми, до лібералізованої, з викладенням вимог у довільній формі; відбувається поступове поширення належності права на звернення до суду за захистом на усе вільне правосуб'єктне населення; введення інституту представництва не тільки спрощує процедуру реалізації права на звернення до суду за захистом, а й поширює його на категорію обмежено дієздатних осіб.

Але попри все цивільний процес не зазнає суттєвих змін навіть наприкінці XVIII ст., право на звернення до суду за захистом залишається обмеженим, аж допоки існує кріпацтво. Для такої категорії людей, які позбавлені можливості захищати свою гідність, фізичну недоторканність, приватне життя, право на звернення до суду з метою отримання судового захисту є недосяжним.

Враховуючи той факт, що з 1654 року значна частина території сучасної України входила до складу Московської держави і була частиною Російської імперії до її розпаду в 1917 р. [57, с. 398], очевидним є те, що саме з середини XIX ст. на територіях сучасної України починає діяти російське імперське законодавство. Тому дослідження нормативної бази у *період Російської імперії* XIX ст. у частині здійснення цивільного судочинства на територіях українських губерній, які входили до складу Російської імперії, є вкрай необхідним, оскільки дасть можливість проаналізувати правові основи права на звернення до суду за захистом та особливості його реалізації, що дозволить зробити висновки про перспективи уніфікації національного цивільного процесуального законодавства в межах предмету дослідження.

Судова реформа 1864 року вважається однією з найбільш послідовних та значущих реформ, що були проведені в Російській імперії, оскільки внаслідок її

здійснення були істотно змінені судова система, а також порядок здійснення кримінального і цивільного судочинства.

Судова реформа сприяла розвитку безстанової суспільної свідомості, формуванню уяви про те, що закон один для всіх. Нові суди і правила судочинства були загальними для всіх станів [117, с. 99]. Таким чином, право на звернення до суду за захистом вперше набуває вагомого значення, оскільки стає самостійною правовою категорією, перестає бути дарованим окремим категоріям суспільства та може бути реалізоване будь-якою особою незалежно від походження чи соціального становища в суспільстві. Зароджуються уявлення про рівність усіх перед законом незалежно від станової приналежності, що є важливим аспектом формування правосвідомості у *пореформений етап*.

Так, А.Ф. Коні вважав, що: «Судова реформа, покликана була завдати удару гіршому з видів свавілля, свавілля судового, що прикривається маскою формальної справедливості» [102, с. 26]. І дійсно, позитивний вплив судової реформи був помітний практично одразу, діяльність нових судів підсилювала повагу до законів, сприяла зростанню довіри до судової влади, оскільки вони доводили, що жорстокість і свавілля можуть і повинні бути покарані. Зростання авторитету судів в очах суспільства спонукало до розуміння того, що права й інтереси людей дійсно захищаються законом та державою. Усвідомлення наявності в осіб права на судовий захист і відновлення довіри до суду породжувало бажання звернутися до суду і реалізувати законом надане право на таке звернення. Так починаються масові звернення до суду простих людей, які колись почували себе безправними і в силу законодавчо встановленого становища такої змоги не мали.

Зміст судової реформи відображено в судових статутах, проекти яких після тривалої підготовки були затверджені 20 листопада 1864 року. Судовими статутами 1864 року створювалася оригінальна й ефективна система правосуддя. Але фундаментальним явищем у розвитку законодавства і цивільного процесу України став Статут цивільного судочинства 1864 року (далі – Статут), який був першим в історії кодифікованим актом цивільного

процесуального права. При цьому І.М. Скуратович стверджував, що реформа створювала важливі правові передумови для перетворення станового суспільства в громадянське шляхом надання та гарантування нормами Статуту цивільного судочинства представникам усіх станів рівних цивільних і майнових прав [215, с. 412].

Відповідно до ст. 1 Статуту будь-який спір про право цивільне підлягає вирішенню в судових установах [98, с. 14]. Аналізуючи зміст зазначеної статті, вбачається, що право на звернення до суду може бути реалізоване тільки за умови існування предмету спору, який обов'язково необхідно довести. Також з'являється перше визначення юрисдикції цивільного судочинства, яка поширюється на будь-які спірні правовідносини в галузі цивільного права. Таким чином, дотримання юрисдикції при зверненні до суду стає однією з головних передумов права на звернення до суду за захистом. При цьому, ст. 2 Статуту надавала фізичним та юридичним особам право на звернення до суду з позовом про відновлення порушених прав, а ст. 4 Статуту зазначала, що суд відкриває провадження у справі не інакше як на підставі прохання (позову) нужденних осіб.

Таким чином, Статут вводить в науковий обіг поняття «право на судовий захист» та «право на звернення до суду за захистом», які в ті часи досліджувалися та сприймалися як «право на позов» та «право на пред'явлення позову». Саме цей нормативно-правовий акт закладає підвалини цивільної процесуальної науки з означеного питання.

В дореволюційній доктрині розвиток концепції права на позов відображалася в працях Є.О. Нефедьєва «Основные начала гражданского судопроизводства» [133, 55 с.], «Учение об иске» [135, 45 с.], «Учебник русского гражданского судопроизводства» [134, 404 с.]. Зроблені В.М. Гордоном дослідження права на звернення до суду через позовне провадження мають велике значення, зокрема «Устав гражданского судопроизводства по официальному изданию 1892 г., сводному продолжению 1912 г. и позднейшим узаконениям» [47, 1236 с.] «Отсутствие права на иск» [46, 16 с.] «Основание иска в составе изменения исковых требований» [45, 316 с.] «Иски о признании»

[44, 329 с.] «Иск о воспреещении» [43, 24 с.]. Велике значення для розвитку цивільної процесуальної науки мають також праці Т.М. Яблочкова «Учебник русского гражданского судопроизводства» [283, 326 с.], Є.В. Васьковського «Учебник гражданского процесса» [26, 571 с.] та ін.

Судова реформа була найбільш радикальною, новаторською і технічно досконалою з усіх реформ другої половини XIX ст. За історичним значенням її можна порівняти хіба що зі скасуванням кріпосного права. Хоча цивільне і кримінальне право не реформувалось, нова інституційна і процесуальна структура системи судочинства являла собою розрив з попередньою правовою традицією, а також приклад творчої адаптації досягнень юриспруденції і судової практики західноєвропейських країн.

Так, Г.В. Лаврик визначає, що в українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. саме Статут цивільного судочинства 1864 р. формує модель цивільного судочинства, що заснована на західноєвропейських зразках, в яких відтворюються правові положення та ідеї римської класичної юриспруденції. Що дає змогу поєднати підходи до розвитку цивільних правових процедур, котрі були сформовані за часи різної державної належності сучасних українських земель [113, с. 26]. Зазначене підтверджує тезу про те, що вчення про суд та правосуддя, про право на судовий захист та право на звернення до суду за захистом пронизуються римською правовою доктриною, в основу якої закладено положення про захист саме державою. При цьому саме наукові розробки часів судової реформи 1864 р. започаткували розвиток цивільної процесуальної науки, які формували наукову свідомість та певним чином впливали на зміну законодавства.

У *радянський період* визначальним етапом у розвитку цивільного процесуального права України став Цивільний процесуальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – ЦПК УСРР) 1924 р., який базувався на положеннях Статуту 1864 р. При цьому сутність права на звернення до суду за захистом та процедура його реалізації значних перетворень не зазнають.

Аналізуючи деякі положення ЦПК УСРР 1924 р., В.В. Комаров зазначає, що відповідно до ст. 2 ЦПК УСРР 1924 р. суд приступає до розгляду справи не інакше, як за заявою заінтересованої сторони, але з метою захисту інтересів держави або трудящих мас прокурору надавалося право як починати справу, так і вступати до неї на будь-якій її стадії [98, с. 16, 17]. З наведеного вбачається, що право на звернення до суду вважається реалізованим з моменту прийняття заяви, відбувається зростання ролі прокуратури у цивільному процесі, яка значним чином, позитивно впливає на реалізацію права особи на звернення до суду за захистом.

Положення ЦПК УСРР 1924 р. вперше вказують на існування окремого провадження. Так, М.М. Ясинок зазначав, що згідно зі ст. 191 ЦПК УСРР 1924 р. до справ окремого провадження було віднесено справи: про майно, яке залишилося після померлих; про третейські запити та рішення; справи по депозитах; про видачу судових наказів; про розірвання шлюбу та встановлення прізвищ дітей; про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян; про звільнення від військової служби з релігійних переконань [286, с. 171]. Таким чином, створюється специфічний перелік справ окремого провадження, які характеризуються відсутністю предмету спору, розширюючи таким чином межі судового захисту за категорією справ, надаючи можливість особам звернутися до суду за захистом у безспірній ситуації для встановлення певного юридичного факту. Відтак право на звернення до суду за захистом могло бути реалізоване як в позовному, так і в окремому провадженні.

Згодом в дію вводиться ЦПК УСРР 1929 р., який не змінює форми існуючого цивільного судочинства та процедуру реалізації права на звернення до суду, однак розширює перелік справ окремого провадження.

Постреформаційний період характеризується проведенням широкомасштабних законодавчих робіт, зокрема прийняття «Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік» (далі – Основи).

Визначальним етапом розвитку права на звернення до суду за захистом як самостійної правової категорії стає законодавче його закріплення у ст. 5 Основ, яка мала назву «Право на звернення до суду за судовим захистом» [141]. Згідно

з зазначеною статтею будь-яка заінтересована особа правомочна в порядку, визначеному законом, звернутися до суду за захистом порушеного або оспорюємого права чи охоронюваного законом інтересу. Положення про те, що відмова від права на звернення до суду є недійсною, вказувало на обов'язок держави забезпечити право на судовий захист та сприяти реалізації права на звернення до суду на шляху отримання цього захисту.

Таким чином, вперше на законодавчому рівні закріплюється право на звернення до суду за захистом і визначається як суб'єктивне цивільне процесуальне право. Окрім цього передумови права на звернення до суду за захистом та умови його реалізації були визначені ст. 31 Основ. Можливість реалізації суб'єктивного права особи на звернення до суду за захистом представником, прокурором та іншими органами та особами була передбачена ст. ст. 28, 29, 30 Основ відповідно.

Основи стали підґрунтям створення ЦПК УРСР 1963 р. Порівнюючи цей кодекс із попередніми, В.В. Комаров визначає його як значно досконаліший законодавчий акт з точки зору як юридичної техніки, так і змісту його інститутів та окремих норм [98, с. 21]. Право на звернення до суду за захистом закріплюється ст. 4 ЦПК УРСР 1963 р.

Після отримання Україною незалежності українська правова система зазнає значних змін під впливом Концепції судово-правової реформи в Україні затвердженої постановою Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28 квітня 1992 р., одним із пріоритетних завдань якої є гарантування права громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом шляхом створення такого судочинства, яке максимально гарантувало б право на судовий захист, рівність громадян перед законом [173].

У сучасний період (за часи проголошення незалежності) Україна стає на шлях побудови громадянського суспільства, де судовій владі повинно бути відведено належне місце, оскільки у цивілізованому світі саме суду належить центральне місце у всій правовій системі. У цьому відношенні ст. 1 Конституції України (далі – Конституція) визначає Україну як правову державу [103], тобто

як таку, що заснована на верховенстві права, взаємній відповідальності людини і держави, визнанні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні їх реального забезпечення.

Вперше в історії конституційного законодавства наголошується на тому, що норми Конституції є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується (ст. 8 Конституції).

Право на судовий захист закріплюється ст. 55 у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції і тим самим зводиться на найвищий рівень. Цілком справедливо визначив місце судового захисту у конструкції державного механізму врегулювання суспільних відносин С.В. Ківалов [92, с. 17] визначаючи його як найвищу форму гарантії прав і свобод людини і громадянина.

У 1997 році Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати право на справедливий судовий розгляд та інші права людини, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [101]. Ці права стали захищатися від порушень з боку держави Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), особливо увага загострюється на забезпеченні права на доступ до суду.

Запускається процес побудови судово-правової системи, що відповідає новим суспільно-політичним та економічним реаліям, із створенням законодавства, норми якого відтворюють модель демократичного судочинства. При формуванні незалежної судової влади відбувається новелізація цивільного процесуального законодавства.

Перехід до концептуально нових засад здійснення правосуддя відбувся у 2004 році із прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Завданням судочинства визначається не охорона, а захист прав, які є порушеними, невизнаними або оспорюваними. Об'єктом захисту стають права, свободи чи інтереси фізичних і юридичних осіб, а також охорона державних та суспільних інтересів. У цьому аспекті право на звернення до суду за захистом закріплюється ст. 3 ЦПК України у редакції 2004 року, яка визначає,

що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Також ч. 1 ст. 410 ЦПК України у редакції 2004 року зазначає, що іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів [56].

Основною новелою, яка розширює сутність та принцип дії права на звернення до суду за захистом, стає запровадження спрощеної процедури розгляду цивільних справ – наказного провадження.

Право на звернення до суду за захистом продовжує свій стрімкий розвиток із прийняттям у 2010 році Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [182]. Право на справедливий суд тлумачиться ст. 7 закону як гарантування кожній особі захисту її прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом та забезпечення доступності правосуддя. Закон врахував принцип інстанційності, який полягає в забезпеченні винесення справедливого судового рішення у кожній справі, розглянутій судом (шляхом гарантування права на оскарження судового рішення при наявності сумніву в його законності або обґрунтованості), та можливості захистити свої права у суді в розумні строки та без зайвих витрат, створивши чотирьохінстанційну систему судового захисту.

Однак іще до набуття законом чинності таке рішення законодавця не було схвалене Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанською комісією), яка зазначила таку систему судів вельми складною та невиправдано громіздкою. Разом з тим п. 21 висновку містив рекомендації щодо об'єднання вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду в один рівень з метою спрощення судової системи, позбавивши її зайвої бюрократії та адміністративного тягаря [220]. Згодом повторно було наголошено на тому, що існування чотирьох рівнів судів призводить до надмірної складності й затримки, однак така ситуація не може бути змінена без внесення змін до Конституції [219].

Таким чином, введення додаткових судових інстанцій дає можливість особі реалізовувати право на звернення до суду з метою досягнення максимально захисту від судової помилки, з одного боку, та призводить до багаторічних судових слухань справ, що проходять всі можливі інстанції, і непомірних витрат держави на функціонування судових установ та великих судових витрат сторін – з іншого боку. Велика кількість судових інстанцій вже не розглядається як висока гарантія дотримання прав людини на судовий захист, а навпаки, оцінюється як фактор, що може перешкодити розумному строку розгляду справи у суді.

Подальший розвиток права на звернення до суду за захистом нерозривно пов'язується із наступним кроком судово-правової реформи в Україні, що зумовлюється міжнародними зобов'язаннями, які взяла на себе Україна у 2014 році, а саме підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом (далі – ЄС), Європейським співтовариством з атомної енергії і її державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода). Положення Угоди визначають розвиток співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки, що відбувається на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод. Ст. 14 Угоди передбачає утвердження верховенства права, зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості, а також боротьбу з корупцією [232].

Першим кроком у процесі гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС стає запровадження Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [180], яка визначає мету судової реформи та два подальших етапи її здійснення. Сутність судової реформи визначається Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [179]. Обидва укази спрямовані на забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини, що передбачають активне реформування вітчизняного законодавства у сфері судової системи та процесуального законодавства.

Як наслідок розпочинається кропітка робота щодо внесення змін до Конституції у частині правосуддя, які в подальшому вплинуть на реалізацію права на звернення до суду за захистом. Так, Проміжним висновком Венеціанської комісії було рекомендовано передбачити обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору, який забезпечує подальший доступ до суду та кореспондується зі ст. 6 Конвенції (п. 16), було наголошено на необхідності трансформувати вищі спеціалізовані суди в підрозділи Верховного Суду України (п. п. 19, 20), рішення залишити за прокурором право представляти інтереси держави за «виняткових обставин» було визнано легітимним та рішуче підтримано (п. 40) [184]. Венеціанська комісія схвалила конструктивний підхід і плідний обмін думками з Конституційною Комісією України та визнала ці конституційні зміни важливим кроком на шляху до досягнення незалежності судової влади [33].

У 2016 році вносяться зміни до Конституції у частинні правосуддя [167] та на основі цих змін набуває чинності новий Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [181].

Активізація євроінтеграційного процесу та прагнення до забезпечення високих європейських стандартів здійснення правосуддя зумовили необхідність комплексного реформування цивільного процесуального законодавства. У 2017 році з набуттям чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [166] докорінно змінюється ЦПК України.

Аналізуючи історичний огляд процесу становлення та еволюції розвитку права на звернення до суду за захистом, можливо виділити наступні етапи та періоди:

1) давньоруський період (IX–XIII ст.) характеризує процедуру реалізації права на звернення до суду за захистом як таку, що не є занадто складною, однак є обмеженою за колом осіб (тільки вільні люди), часом та місцем дії (звернення особи до народу у торговий день) та обтяженою забезпеченням особистої явки відповідача до суду позивачем;

2) період Литовсько-польської доби обумовлюється переходом від формалізованої процедури звернення, з обов'язковим виконанням встановленої форми, до лібералізованої, з викладенням вимог у довільній формі; відбувається поступове поширення належності права на звернення до суду за захистом на усе вільне правосуб'єктне населення; поширення права на звернення до суду за захистом на категорію обмежено дієздатних осіб та спрощення процедури його реалізації відбувається шляхом введення інституту представництва;

3) період Російської імперії умовно можна поділити на етап до судової реформи 1864 року та пореформений етап. Саме наукові розробки часів судової реформи 1864 року були покладені в основу цивільної процесуальної науки, формували наукову свідомість та впливали на зміну законодавства. Під час пореформеного етапу право на звернення до суду за захистом формується як самостійна правова категорія, перестає бути дарованим окремим категоріям суспільства та може бути реалізоване будь-якою особою незалежно від походження чи соціального становища в суспільстві. З'являється перше визначення юрисдикції цивільного судочинства, яка поширюється на будь-які спірні правовідносини в галузі цивільного права, визначаючи її як одну з головних передумов права на звернення до суду за захистом. Вводиться в науковий обіг поняття «право на судовий захист» та «право на звернення до суду за захистом», які в ті часи досліджувалися та сприймалися як «право на позов» та «право на пред'явлення позову»;

4) радянський період характеризується вдосконаленням цивільного процесуального законодавства щодо регулювання права на звернення до суду за захистом у два етапи. У 20-ті роки – шляхом впровадження у цивільне процесуальне законодавство положень, які вперше вказують на існування окремого провадження, надаючи можливість особам звернутися до суду за захистом у безспірній ситуації для встановлення певного юридичного факту. У 60-ті роки – законодавче закріплення положення про те, що відмова від права на звернення до суду є недійсною, вказувало на обов'язок держави забезпечити право на судовий захист та сприяти реалізації права на звернення до суду на шляху отримання цього захисту. Право на звернення до суду за захистом

вперше закріплюється на законодавчому рівні і визначається як суб'єктивне цивільне процесуальне право;

5) сучасний період розпочинається із набуттям Україною незалежності та обумовлюється законодавчими змінами у періоди 1991–2004 років та з 2015 року по теперішній час, що значно вплинули на процес реалізації права на звернення до суду за захистом. У період 1991–2004 років завданням цивільного судочинства визначається не охорона, а захист прав, які є порушеними, невизнаними або оспорюваними. Об'єктом захисту стають права, свободи чи інтереси фізичних і юридичних осіб, а також охорона державних та суспільних інтересів. Основною новелою, яка розширює сутність та принцип дії права на звернення до суду за захистом, стає запровадження спрощеної процедури розгляду цивільних справ – наказного провадження. Посилення євроінтеграційних процесів з 2015 року призводить до необхідності приведення національних правил здійснення судочинства до міжнародних стандартів. Велика кількість судових інстанцій вже не розглядається як висока гарантія дотримання прав людини на судовий захист, а навпаки, оцінюється як фактор, що може перешкодити розумному строку розгляду справи у суді. Право на звернення до суду за захистом та процедура його реалізації мають тлумачитись відповідно до європейських стандартів здійснення правосуддя з урахуванням практики ЄСПЛ та особливостей національного законодавства, відбувається комплексне реформування цивільного процесуального законодавства.

1.3. Поняття та правова природа права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

Конституція визначає Україну як демократичну, соціальну, правову державу (ст. 1 Конституції), тобто як таку, що заснована на верховенстві права, взаємній відповідальності людини і держави, визнанні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні їх реального забезпечення (ст. 8 Конституції). В цьому аспекті «право на судовий захист» як невід'ємне право знайшло своє безпосереднє закріплення в ч. 1 ст. 55 Конституції, яка визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Зазначене положення

отримує подальший розвиток у ст. 4 ЦПК України, яка закріплює положення про «право на звернення до суду за захистом» і визначає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [259].

Ратифікувавши Конвенцію, Україна не тільки визначила її як частину національного законодавства (ст. 9 Конституції), а й визнала обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ (ст. 46 Конвенції). В контексті дослідження сутності права на звернення до суду за захистом та особливостей його реалізації визначальним є п. 1 ст. 6 Конвенції, яка закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд справи, а також прецедентна практика ЄСПЛ щодо тлумачення цієї статті.

Таким чином, доволі часто в юридичній літературі на рівні як з «правом на судовий захист», так і з «правом на звернення до суду за захистом» виживається поняття «право на пред'явлення позову» та «право на доступ до суду». Однак самостійного визначення, яке б відображало загальну сутність кожного з вищевказаних понять окремо, досі не існує.

Проблема дослідження та визначення правової природи таких понять як «право на судовий захист», «право на звернення до суду за захистом», «право на пред'явлення позову» та «право на доступ до суду» були предметом досліджень багатьох вчених-науковців, але незважаючи на таку увагу правників їх сутність так і не була визначена однозначно. Зокрема на існування проблеми співвідношення цих понять вказує й Ю. В. Білоусов [15, с. 146].

На сучасному етапі існують різні точки зору щодо розуміння права на судовий захист і права на звернення до суду за захистом, які в науці процесуального права традиційно розділяються. Тож виникає нагальна необхідність розглянути кожну з них, визначити змістовне наповнення зазначених процесуальних категорій, відокремлюючи їх одну від одної, що дасть змогу сформулювати правильне уявлення щодо моменту їх виникнення, структурних складових та процедури реалізації.

Наразі дослідження проблеми визначення змістовного наповнення такої правової категорії як «право на судовий захист» характеризується декількома підходами.

Перш за все найбільшу увагу привертає позиція В.В. Комарова [152, с. 221–222], В.Я. Крижановського [108, с. 648] щодо визначення правової приналежності права на судовий захист, згідно з якою таке право визначається як *конституційне право*, що існує в силу одного юридичного факту – визнання його Конституцією (ст. 55 Конституції). Водночас воно є *галузевим*, бо механізм його реалізації визначається і регулюється саме процесуальним законодавством.

На цьому підґрунті слід зазначити про підхід до визначення права на судовий захист в якості *категорії матеріального та процесуального права*.

Так, наприклад, Ю.К. Осипов [139, с. 102] розглядає право на судовий захист як інститут матеріального права, оперуючи тим, що воно виникає при порушенні матеріальних прав або охоронюваних законом інтересів. Принципово іншої думки дотримуються М.А. Вікут [31, с. 5, 6], М.К. Воробйов [35, с. 134] та Г.О. Жилін [78, с. 3–25], яка зводиться до визначення права на судовий захист як категорії процесуального права.

Однак із зазначеними твердженнями важко погодитись, оскільки право на судовий захист існує у взаємному зв'язку матеріально-правового аспекту (кінцева мета процесу) та процесуально-правового (використання засобів досягнення цієї мети). Тому більш виваженою здається думка С.Ю. Каца [89, с. 91–92], А.Н. Кожухаря [96, с. 25], Ж.Н. Машутіної [125, с. 2–3], С.Я. Фурси [246, с. 12] щодо визначення права на судовий захист як правового інституту, що має не тільки матеріально-правовий, але й процесуально-правовий зміст. Матеріально-правовий зміст цього інституту – це право на задоволення вимог, направлених на захист охоронюваного законом інтересу та порушеного, невизнаного чи оспорюваного права. Процесуальна сторона права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів з метою ініціювання судового процесу [160, с. 31]. Іншими словами, процесуально-правовий зміст права на судовий захист розкривається через цивільні процесуальні

правовідносини, що виникають у разі звернення особи до суду і передбачають межі дозволеної законом поведінки учасників справи.

Крім того, зазвичай право на судовий захист розглядається у *широкому та вузькому розумінні*.

В широкому розумінні право на судовий захист визначається як відображення взаємовідносин між державою і суспільством. В цьому контексті Л.А. Ванєєва визначає право на судовий захист як забезпечену законом можливість користуватися таким соціальним благом, як правосуддя [23, с. 15–16]. Є.Г. Пушкар стверджує, що конституційне право на судовий захист означає можливість надання допомоги державою в особі суду в вирішенні матеріально-правових спорів і застосування примусових заходів для приведення їх поведінки у відповідність до приписів закону [186, с. 7]. З іншого боку, особам, заінтересованим в отриманні від держави такої допомоги, повинна бути забезпечена можливість належної реалізації їх права на судовий захист. Саме виходячи з таких міркувань настільки широко трактує зміст конституційного права на судовий захист Є.О. Крашенинников [110, с. 86]. За його думкою, зміст конституційного права на судовий захист полягає в правомочності особи вимагати від держави, по-перше, прийняття і постійного вдосконалення цивільного процесуального законодавства; по-друге, наділення його процесуальною правоздатністю і дієздатністю; по-третє, створення системи судових органів, у відповідних ланках, за допомогою якої, в разі прояву інтересу до судового захисту, особа зможе здійснити своє процесуальне право на звернення до суду.

Тож уявляється, що право на судовий захист в широкому розумінні – це система юридичних гарантій, які забезпечують звернення до судових органів у разі порушення, невизнання чи оспорювання прав, свобод та законних інтересів особи, що конкретизується в матеріальних галузях права [159, с. 101, 102].

Однак якщо розглядати право на судовий захист тільки таким чином, то складно знайти різницю між ним і правом на звернення до суду за захистом [30, с. 48]. Конституційне право на судовий захист не вичерпується можливістю звернення до суду за захистом. Не вичерпується воно і можливістю також

користуватися всіма передбаченими законом процесуальними засобами захисту [97, с. 45].

Сутність права на судовий захист у вузькому розумінні безпосередньо пов'язується з обов'язковим моментом звернення до суду та розглядається такими вченими як А.О. Добровольским [70, с. 57], Г.Л. Осокіною [142, с. 6, 7, 23], А.Н. Кожухарем [96, с. 22–23] та А.О. Мельниковим [127, с. 107] в двох аспектах: як право на звернення до суду за захистом і право на отримання самого захисту. При цьому Г.Л. Осокіна наголошує, що для того, щоб мати право на судовий захист в сенсі права на його отримання, треба мати право на звернення до суду за захистом [143, с. 157].

Аналізуючи правові позиції науковців, можна дійти висновку, що суб'єкту, який є носієм права на судовий захист, може бути відмовлено в реалізації даного права шляхом обмеження права на звернення до суду за захистом.

Таким чином, дещо сумнівним вбачається запропонований зв'язок права на судовий захист з правом на отримання судового захисту, який розуміється як задоволення судом матеріально-правової вимоги суб'єкта звернення до особи, що можливо порушила його права та охоронювані законом інтереси. Виходячи з цього зв'язку, якщо особі, яка звернулася до суду за захистом своїх прав та інтересів, буде відмовлено в задоволенні її вимог, то їй також буде відмовлено і в реалізації її конституційного права на судовий захист, або ж буде визнано, що дане право у неї відсутнє. Однак з цим важко погодитися, оскільки ухвалення судом несприятливого для суб'єкта звернення рішення свідчить лише про відсутність у нього достатніх підстав для матеріально-правових вимог. Разом з тим таке рішення ухвалюється судом за підсумками розгляду справи по суті, при цьому процес розгляду та вирішення справи судом як в разі визнання обґрунтованими позовних вимог, так і в разі відмови в їх задоволенні абсолютно ідентичний. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що право на судовий захист і його реалізація не залежать від результату розгляду справи судом.

Доцільно розглянути підхід, за яким право на судовий захист визначається як *суб'єктивне право*, враховуючи належність особі та можливість їм розпоряджатися на власний розсуд.

В цьому аспекті слід погодитись з думкою С.О. Погрібного, що неможливість обмеження права на судовий захист при здійсненні правового регулювання цивільних відносин не означає неможливості відмови конкретного суб'єкта від цього права [151, с. 88]. Аналіз ст. 20 Цивільного кодексу України [256] (далі – ЦК України) повністю підтверджує дане судження та дає можливість стверджувати, що судовий захист прав та законних інтересів є для суб'єкта правом, а не обов'язком і саме особа вирішує, чи скористатися правом на судовий захист чи ні. Цієї ж позиції дотримуються П.Ф. Єлісейкін [73, с. 5], М.Й. Штефан [277, с. 332], М.В. Сидоренко [210, с. 12], Л.А. Ванєєва [23, с. 4], визначаючи право на судовий захист як суб'єктивне та конституційне право особи. Однак цікавою є думка П.Ф. Єлісейкіна, яка зводиться до того, що право на судовий захист є можливістю вимагати звіт в своїй поведінці від іншого суб'єкта правовідносин, що відбувається в межах особливого, охоронного за своєю природою, правовідношення. При цьому вчений наголошує, що при зверненні до уповноваженого юрисдикційного органу реалізується інше право – право на звернення до суду [74, с. 11].

Таким чином, з вищенаведеного можливо зробити висновок, що ***право на судовий захист*** – це самостійне суб'єктивне конституційне право, яке характеризується гарантованою можливістю особи вчиняти юридично значимі активні процесуальні дії в разі посягання іншою особою на її права, свободи та інтереси шляхом звернення до суду, з метою отримання належного захисту, забезпечення та реалізація якого є обов'язком держави.

Враховуючи тісний взаємозв'язок зазначених прав, пропонується проводити диференціацію між правом на судовий захист та правом на звернення до суду за захистом, оскільки вони виступають як самостійні суб'єктивні права.

Так, Р.Є. Гукасян зазначав, що суб'єктивне процесуальне право на звернення за судовим захистом є результатом постадійної трансформації

конституційного права на судовий захист. Відносини щодо захисту права виникають спочатку з державою в цілому, потім з судовими органами як судовою системою і, нарешті, – з конкретним судовим органом [59, с. 3]. У зв'язку з цим заслуговує на увагу і думка М.А. Гурвича про сутність правосуддя і діяльності суду, згідно з яким не можна говорити про те, що суд несе обов'язок по наданню захисту перед державою або перед заінтересованими в процесі особами. В даному випадку, на думку М.А. Гурвича, обов'язок суду являє собою конкретизацію в судовому процесі загального і абстрактного державного обов'язку щодо здійснення правосуддя [61, с. 7–13].

Справедливо з цього приводу зауважує Л.А. Ванєєва, що ототожнювати конституційне право на судовий захист з суб'єктивним процесуальним правом на звернення за судовим захистом, як це часом пропонується [129, с. 29], не слід [23, с. 7]. Необхідно зазначити, що на сучасному етапі право на судовий захист також було розглянуто М.В. Сидоренко [210, с. 16] і визначено як комплексне поняття, що включає матеріальний аспект, тобто конкретизацію в матеріальних галузях права, та процесуальний аспект. Однак, визначаючи процесуальну сторону права на судовий захист шляхом встановлення процедури реалізації такого права, автор повністю ототожнює його з правом на звернення до суду, з чим неможливо погодитись. Оскільки, як вже зазначалось вище, конституційне право на судовий захист та процесуальне право на звернення до суду за захистом – це самостійні суб'єктивні права, котрі відрізняються одне від одного за структурою, суб'єктами, моментом виникнення та змістом.

Момент виникнення у громадянина конституційного права на судовий захист зумовлюється моментом його народження та існує до порушення його регулятивних суб'єктивних цивільних прав. У той же час процесуальне право на звернення до суду за захистом виникає у заінтересованої в отриманні захисту особи у разі посягання на її регулятивні суб'єктивні цивільні права.

Визначення змісту конституційного права на судовий захист вбачається можливим з аналізу офіційного тлумачення ст. 55 Конституції викладеного у п. 2 рішення Конституційного Суду України №9-зп від 25.12.1997 року [203], відповідно до якого кожному гарантується захист прав і свобод у судовому

порядку, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Визначаючи зміст права на судовий захист, К.В. Гусаров визначає, що елементом права на судовий захист виступає не лише звернення до місцевого суду, що безпосередньо розглядає цивільно-правові спори як суд першої інстанції, а й можливість оскарження судового рішення, яким розв'язано спір по суті, в апеляційному та касаційному порядках [65, с. 419]. Таким чином, зміст конституційного права на судовий захист полягає в правомочності особи вимагати від держави:

- по-перше, прийняття і вдосконалення цивільного процесуального законодавства, з метою безперешкодної реалізації права на звернення до суду за захистом;
- по-друге, наділення її цивільною процесуальною правоздатністю та дієздатністю, з метою вчинення активних процесуальних дій;
- по-третє, створення системи судових органів, у відповідних ланках за допомогою яких особа, в разі прояву інтересу до судового захисту, зможе здійснити своє процесуальне право на звернення до суду та інші, передбачені законом, права.

Конституційне право на судовий захист пов'язує громадянина та державу в цілому, тоді як процесуальне право на звернення до суду за захистом пов'язує особу, що заінтересована в отриманні захисту, з державним органом, що уповноважений здійснювати судову діяльність. Взаємозалежність цих суб'єктивних прав полягає в тому, що без реалізації права на звернення до суду за захистом право на судовий захист залишатиметься декларативним.

Як самотійна правова категорія «право на судовий захист» характеризується наступними чинниками і ознаками, які відзначають межі виникнення та повноту його реалізації:

- створення державою відповідних судових установ для здійснення судочинства;

- забезпечення державою належних умов, що сприятимуть реалізації права на звернення до суду та забезпечать реальний доступ до правосуддя;
- наявність чітко визначеної процесуальної форми звернення до суду за захистом;
- надання належного рівня правової допомоги як при оформленні відповідних процесуальних документів відповідно до закону, так і при участі особи на різних стадіях цивільного процесуального розгляду справи, у відповідних видах проваджень та інстанціях;
- неможливість обмеження судового захисту судами вищої інстанції;
- реальне виконання судових рішень.

Діяльність судових органів, що пов'язана з розглядом та вирішенням цивільних справ, розпочинається не інакше як на підставі звернення осіб, які заінтересовані в захисті своїх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів. Звернення до суду як процесуальну дію суб'єкта можна визначити в якості однієї з основних юридичних гарантій захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів громадян та юридичних осіб на підставі ч. 2 ст. 8 Конституції [103]. Таким чином, звернення до суду є елементом права на звернення до суду за захистом та визначає його як складову системи захисту суб'єктивних прав, що гарантується державою.

Сутність такої правової категорії як «право на звернення до суду за захистом» наразі не визначена однозначно. Така ситуація викликана в першу чергу через різноманітні, неоднозначні судження та взагалі різноманітні підходи до розуміння права на звернення до суду, яке дуже часто сприймається в якості права на пред'явлення позову і права на судовий захист. Єдність поглядів вбачається лише при визначенні права на звернення до суду за захистом як *цивільного процесуального права* в силу того, що цивільне процесуальне законодавство передбачає його закріплення у ст. 4 ЦПК України та регламентує процедуру його здійснення.

При цьому можна виділити кілька основних точок зору щодо визначення правової природи права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Деякі правознавці, що займаються дослідженням права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, виводять це право безпосередньо із загальних конституційних прав, що утворюють правовий статус громадян і юридичних осіб, у зв'язку з чим розглядають його як прояв процесуальної правоздатності, як один з її елементів чи взагалі ототожнюють його з конституційним правом на судовий захист.

На думку М.А. Вікут, право на звернення до суду за захистом і обов'язок здійснити процесуальну діяльність по судовому захисту охоплюється своєрідними правовідносинами, що виражають юридичні відносини особистості і держави, і з'являється у відповідних осіб одночасно з виникненням процесуальної правоздатності [30, с. 54]. Зазначену тезу продовжують й Н.І. Авдєєнко [2, с. 61] та М.І. Смичкова [216, с. 5]. При цьому, на думку В.М. Щеглова, право на звернення до суду за захистом є процесуальна правоздатність, бо воно передуює виникненню процесу у справі [279, с. 111–112]. Такої ж точки зору дотримується і О.В. Іванов, стверджуючи, що це право виникає безпосередньо з процесуальної правоздатності, оскільки для його виникнення не потрібно будь-якого юридичного факту [83, с. 46].

Однак такий підхід до визначення права на звернення до суду не може бути визнаний як доцільний, оскільки цивільна процесуальна правоздатність в загальному розумінні виступає в якості юридичної властивості суб'єкта щодо можливості мати цивільні процесуальні права й обов'язки. Окрім цього такий погляд щодо права на звернення до суду підлягав критиці та взагалі не був підтриманий більшістю правознавців, на його адресу в юридичній літературі були висловлені справедливі заперечення.

Так, наприклад, В.В. Ярков зазначає, що процесуальна правоздатність – це перш за все загальна абстрактна передумова правоволодіння у сфері процесуального права [285, с. 99], такої ж думки дотримується й Є.О. Харитонов [250, с. 44, 45]. При цьому А.Н. Кожухар наголошує, що це тільки потенційна можливість мати при відомих умовах суб'єктивні процесуальні права [97, с. 48].

У той же час слід погодитись з М.Ю. Розовою, яка звертає увагу на те, що право на звернення до суду за судовим захистом має достатній ступінь конкретизації, щоб бути суб'єктивним правом [204, с. 6]. В цьому аспекті обставиною, що конкретизує право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як *суб'єктивного права* виступає перш за все його зв'язок з певною особою і конкретний зміст, зазначений в законі. Таким чином, цілком впевнено можливо стверджувати, що право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав на відміну від правоздатності є самостійним суб'єктивним процесуальним правом.

З огляду на вищезазначене можна дійти висновку, що ***право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав*** – це суб'єктивне цивільне процесуальне право, механізм реалізації якого врегульований нормами цивільного процесуального законодавства та здійснюється через активні процесуальні дії управомоченої особи, що направлені на відкриття провадження у цивільній справі.

Слід звернути увагу й на нормативне закріплення «права на звернення до суду за захистом». Так, право на звернення до суду за захистом було закріплене у ст. 3 ЦПК України у редакції 2004 р., яка складалася з трьох частин. Після зміни цивільного процесуального законодавства положення про право на звернення до суду трансформується у ст. 4 ЦПК України у редакції 2017 р. та доповнюється ще двома частинами, чим змінюється структура статті.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України у редакції 2004 р., кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Зазначене положення без змін перевтілюється у ч. 1 ст. 4 ЦПК України. Не зазнають змін і ч. 2, 3 ст. 3 ЦПК України у редакції 2004 р. тепер ч. 2, 3 ст. 4 ЦПК України.

З'являється положення щодо можливості укладання угоди між сторонами про передачу спору на розгляд третейського суду (ч. 4 ст. 4 ЦПК України). Зазначене положення не є новелою, оскільки існувало в ст. 17 ЦПК України у

редакції 2004 р., однак за рішенням законодавця більш доцільним було його включення до складу ст. 4 «Право на звернення до суду за захистом».

Новелою є ч. 5 ст. 4 ЦПК України, яка наголошує на неможливості позбавлення особи права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку. Дещо сумнівною є доцільність відображення цього положення в межах ст. 4 «Право на звернення до суду за захистом».

Відкриття провадження у цивільній справі – це перша стадія цивільного процесу, яка характеризується сукупністю процесуальних дій суду, осіб та органів, які мають право на звернення до суду. Зазначена стадія розпочинається з поданням позовної заяви, заяви чи скарги та закінчується постановленням судом ухвали про відкриття провадження. В межах зазначеної стадії суд перевіряє відповідну заяву на відповідність вимог закону, на відсутність обставин для залишення заяви без руху, її повернення (ст. 185 ЦПК України) чи відмови у відкритті провадження у справі (ст. 186 ЦПК України). Після відкриття провадження у справі починається підготовче провадження (ч. 2 ст. 189 ЦПК України), в межах якого на підставі ч. 1 ст. 196 ЦПК України проводиться підготовче засідання (в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження). Таке засідання проводиться з повідомленням учасників справи, і вже тут доцільно говорити про неможливість позбавлення особи права на участь у розгляді своєї справи, оскільки можуть бути вирішені надважливі процесуальні питання, тобто такі, які можуть суттєво вплинути безпосередньо на розгляд та вирішення справи по суті. Зокрема з'ясовуються питання про наявність підстав для відводів, укладання мирової угоди, передачі справи на розгляд третейського суду або звернення до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, надання сторонами доказів, на які вони посилаються у позові і відзиві, а також докази, витребувані судом чи причини їх неподання, надаються роз'яснення учасникам справи про обставини, які входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи тощо.

Слід наголосити, що суддя не вправі до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі здійснювати будь-які дії щодо підготовки

справи до судового розгляду, а відтак положення щодо не можливості позбавлення особи права на участь у розгляді своєї справи не має міститися у ст. 4 «Право на звернення до суду за захистом».

Враховуючи те, що п. 6 ст. 129 Конституції України передбачає дію принципу гласності в українському судочинстві, зміст якого полягає в забезпеченні кожній особі, справа якої розглядається в суді, права знати про результати її розгляду. При цьому принцип гласності реалізується за допомогою правила, що розгляд справ в цивільних судах проводиться відкрито. Відкритий розгляд означає встановлений процесуальним законом порядок розгляду справ у судах, при якому судові засідання проводяться відкрито з наданням реальної й рівної можливості особам, які цікавляться справою, бути присутніми в залі, стежити за ходом судового розгляду тощо. Тож вбачається більш вдалим виключення ч. 5 ст. 4 ЦПК України та відображення її у ст. 7 «Гласність судового процесу» цього ж Кодексу.

Дослідження права на звернення до суду як суб'єктивного цивільного процесуального права неможливе без урахування цивілістичних вчень про позов, право на позов та право на пред'явлення позову (німецька доктрина, яка згодом була продовжена російською доктриною середини ХІХ ст.), як явищах приватноправових, що втілюються в процесуальних категоріях і формах.

З самого початку вчення про позов було розроблено групою науковців, серед яких В.М. Гордон [44, с. 4], Є.О. Нефедьев [134, с. 149], Є.В. Васьковський [24, с. 592], Т.М. Яблочков [283, с. 9] та інші, відповідно до якої сутність позову визначається в наступному: позов є саме порушене суб'єктивне право, а процес розглядається як додаток матеріального права. Право на позов з точки зору матеріально-правової концепції є правом на судовий захист, тобто правом на задоволення матеріально-правової вимоги.

Разом з цим з'явилася й інша теорія, яка проіснувала довгий час, відповідно до якої позовом у цивільному процесуальному праві називається звернення до суду першої інстанції з вимогою про захист спірного цивільного суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом. Запропоноване бачення позову було обґрунтоване такими вченими як К.С. Юдельсоном [218,

с. 246–247], К.І. Комісаровим [100, с. 160], Ю.К. Осіповим [52, с. 197–198] та іншими.

Згодом започатковується та стрімко розвивається концепція єдиного поняття позову, що має дві сторони: матеріально-правову та процесуально-правову. Серед прибічників зазначеної концепції, в межах якої поняття позову розглядається в розрізі матеріально-правового розуміння (така, що ґрунтується на цивільному праві та звернена через суд матеріально-правова претензія позивача до відповідача) та процесуального розуміння (звернена до суду вимога про захист суб'єктивного цивільного права або про визнання наявності чи відсутності певного цивільного правовідношення), такі вчені як С.Н. Абрамов [1, с. 159], П.Ф. Єлісейкін [74, с. 9], М.А. Гурвіч [62, с. 5–11].

Прихильниками останньої точки зору виступають А.О. Добровольський [69, 190 с.], С.А. Іванова [71, с. 16], М.Й. Штефан [276, с. 322], В.В. Комаров [51, с. 256] та інші. Відповідно до останнього напрямку дослідження виявляється, що позов становить собою єдине поняття, котре відноситься як до категорій матеріального, так і до процесуального права. В складі права на позов поєднуються дві правомочності: право на пред'явлення позову і право на задоволення позову. При цьому найбільш поширеним в науці процесуального права є *розуміння права на звернення до суду в якості права на пред'явлення позову як суб'єктивного процесуального права*, яке виникає у заінтересованій особи за наявності зазначених у законі обставин, іменованих в процесуальній літературі передумовами.

В цьому аспекті варто погодитися із М.Й. Штефаном, котрий стверджує, що позов у вузькому розумінні є ніщо інше як цивільний процесуальний засіб, яким забезпечується реалізація права на звернення до суду з метою здійснення правосуддя у цивільних справах [276, с. 320]. І тому цілком виправданою є думка про те, що право на пред'явлення позову є складовою частиною передбаченого права кожної заінтересованій особи на звернення до суду за захистом [277, с. 332].

Виходячи з того, що право на звернення до суду за захистом і право на пред'явлення позову мають спільні риси і ознаки, їх ні в якому разі не можна

ототожнювати, оскільки вони мають свою особливу правову природу та характерні відмінності, а саме:

по-перше: право на звернення до суду існує та може бути реалізоване не тільки в межах позовного провадження, а й в окремому та наказному, тоді коли право на пред'явлення позову зумовлюється виключно позовним провадженням;

по-друге: право на пред'явлення позову існує та реалізується тільки в межах суду першої інстанції, у той час як право на звернення до суду не вичерпується зверненням до суду першої інстанції, оскільки поширюється на кожну ланку інстанційної судової системи України (п. 8 ч.1 ст. 129 Конституції);

по-третє: процесуальною формою реалізації права на пред'явлення позову виступає тільки позовна заява, тоді як право на звернення до суду реалізується шляхом подання як позовної заяви (позовне провадження), так і заяви (наказне, окреме провадження, про перегляд судового рішення чи ухвали за нововиявленими та винятковими обставинами) та скарги (апеляційний перегляд та касаційне оскарження);

по-четверте: право на звернення до суду за захистом ширше, ніж право на пред'явлення позову, оскільки включає в себе декілька правомочностей, де право на пред'явлення позову одна з них.

Тож вбачається, що у разі розгляду права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в розрізі тільки права на пред'явлення позову залишаються поза увагою дослідження такі встановлені цивільним процесуальним законодавством порядки здійснення судочинства як окреме провадження, наказне провадження.

Розглядаючи питання поширення права на суд у цивільному судочинстві, Т.А. Цувіна доходить висновку, що п. 1 ст. 6 Конвенції має поширюватись не тільки на процедуру позовного, а й на процедури наказного та окремого проваджень такою мірою, якою це не суперечить їх сутності [262, с. 995–997]. Доцільність такого висновку підтверджується правовою позицією ЄСПЛ, висловленою у справі «Winterwerp v. The Netherlands» (Вінтерверп проти Нідерландів), в якій суд зазначив, що психічне захворювання може бути

підставою для обмеження або зміни способу здійснення такого права, але воно не може служити виправданням порушення самої суті цього права [304]. Констатуючи порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, суд вказує на можливість поширення сфери дії цієї норми на справи окремого провадження.

З урахуванням практики ЄСПЛ право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав має розглядатися з охоплення основних видів проваджень у цивільному судочинстві.

При цьому слід пам'ятати й те, що право на звернення до суду за захистом можливо розглядати у двох площинах. Відповідно до цього варто запропонувати такі підходи щодо його дослідження:

- 1) за видами проваджень у суді першої інстанції;
- 2) за інстанційною належністю.

Згідно з першим підходом право на звернення до суду за захистом слід розглядати, враховуючи передбачені ч. 2 ст. 19 ЦПК України види проваджень, такі як наказне, окреме, позовне (загальне та спрощене). Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в межах запропонованого підходу складається з наступних правомочностей:

- право на пред'явлення позову;
- право на звернення з вимогою, за якою може бути видано судовий наказ;
- право на звернення з вимогою про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів в порядку окремого провадження.

Розглядаючи право на звернення до суду за захистом за другим підходом, в основу дослідження слід покласти інстанційну структуру національної судової системи. Відповідно до цього підходу право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав доповнюється такими правомочностями:

- право на звернення до суду з апеляційною скаргою;
- право на звернення до суду з касаційною скаргою;
- право на звернення до суду з заявою про перегляд судового рішення у виключних випадках та за нововиявленими обставинами.

Враховуючи відсутність комплексного дослідження права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, яке б охоплювало всі види проваджень цивільного судочинства та висвітлювало б основні засади його реалізації на прикладі суду першої інстанції, вбачається доцільним ґрунтувати подальший хід дисертаційного дослідження, застосовуючи підхід до розгляду права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за видами проваджень у суді першої інстанції. Отримані результати згодом можуть бути покладені в основу дослідження права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав з застосуванням підходу інстанційної належності.

Серед основних ознак, що характеризують право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, можна виділити наступні:

- право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав являє собою самостійне суб'єктивне право, яке виступає в якості юридичної гарантії права на судовий захист;
- право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є процесуальним інструментом, яким започатковується реалізація конституційного права на судовий захист;
- законодавцем надається можливість особі розпоряджатися своїм правом на вільний розсуд, тому реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав можлива виключно за волевиявленням уповноваженої особи;
- особі не може бути відмовлено в зверненні до суду за захистом органом судової влади, однак реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав можлива лише за наявності у особи необхідних передумов;
- наявність у суб'єкта звернення цивільної процесуальної правоздатності виступає в якості необхідної передумови для реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав;

- чітко визначена, законодавчо врегульована процесуальна форма звернення, яка різниться залежно від видів провадження та інстанційності судового розгляду справи;
- відкриття провадження у справі з умовою додержання необхідних умов та вимог, набуття суб'єктом звернення процесуального статусу.

Враховуючи інтенсифікацію процесу приведення національних правил здійснення судочинства, зокрема цивільного, до міжнародних стандартів на національному рівні поряд із правом на судовий захист та правом на звернення до суду за захистом, все частіше вживаються такі категорії як «право на суд» та «право на доступ до суду». Таку ситуацію Т.А. Цувіна обґрунтовує тим, що дотримання вимог права на суд стало одним із універсальних показників, індикаторів ефективності цивільного судочинства [261, с. 9]. Означені правові категорії передбачені змістом п. 1 ст. 6 Конвенції, яка визначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного типу [101].

Наведена норма охоплює надзвичайно широке поле різноманітних категорій, які стосуються як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур. Аналізуючи офіційну назву ст. 6 Конвенції мовами оригіналу «Right to a fair trial» (англ. мовою) та «Droit à un procès équitable» (франц. мовою), вбачається, що поняття «trial» та «procès» мають перекладатись як «судовий розгляд», а не як «суд». Тобто фактично йдеться про право особи на справедливий судовий розгляд як про право на справедливую судову процедуру, тому термін «судовий розгляд» покладений в основу поняття «право на справедливий суд».

Своєрідним механізмом, який дозволяє розуміти, тлумачити та застосовувати Конвенцію, є практика ЄСПЛ, яку він викладає у своїх рішеннях. Однак ЄСПЛ у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення, враховуючи той факт, що право на справедливий суд займає основне місце у системі глобальних цінностей демократичного суспільства. Так, у справі «Delcourt v. Belgium» (Делькурт проти Бельгії) ЄСПЛ зазначив, що «у

демократичному суспільстві, у світлі розуміння Конвенції, право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення» [291].

Тому, в межах визначення змісту ст. 6 Конвенції, дослідивши прецедентну практику ЄСПЛ, Н.І. Севастьянова доходить висновку, що право на справедливий суд за нормами Конвенції складається з інституціональних та процесуальних елементів. До перших належать вимоги щодо суду як установи (незалежної, неупередженої, створеної на підставі закону), до других – мінімальні вимоги стосовно процедури судового розгляду (гласність, забезпечення наданих процесуальним законом прав осіб – учасників судового розгляду, змагальність, «розумний» строк розгляду справи, виконання остаточного судового рішення тощо) [208, с. 10].

Досліджуючи сутність п. 1 ст. 6 Конвенції, Т.А. Цувіна зазначає, що вчені інтерпретують положення цієї статті як право на справедливий судовий розгляд або як доступність правосуддя. Наголошуючи на необхідності концептуальної єдності у вирішенні означеного питання, авторка застосовує комплексний підхід та пропонує тлумачити сутність п. 1 ст. 6 Конвенції як «право на суд», яке складається з інституціональних та процедурних аспектів. До складу перших відносить доступ до суду, а право на справедливий судовий розгляд формують процедурні аспекти в сукупності [260].

Таким чином, у ст. 6 Конвенції представлено «право на суд», разом із правом на доступ до суду як єдине ціле з доданими гарантіями п. 1 ст. 6 Конвенції, які стосуються як організації та складу суду, так і розгляду справи.

Досліджуючи право на суд за схемою певних елементів, **право на доступ до суду** розглядається в якості органічного елемента права на справедливий розгляд, який забезпечує ефективне користування останнім та його реалізацію. Зокрема, це відображено в працях М.Л. Ентіна [281, с. 86, 87], М.А. Погорецького та І.С. Гриценко [150, с. 4–6], В.В. Городовенка [48, с. 60–62], Т.А. Цувіної [263, с. 30] та інших. В цьому аспекті найбільш виваженою здається позиція Н.І. Севастьянової, відповідно до якої дане право належить до процесуальних прав-гарантій, оскільки представляє собою одночасно і

самостійне право, і гарантію захисту інших прав. Авторка наголошує, що право на доступ до суду має розглядатися з позиції *de-jure*, у контексті встановлення певної зразкової системи організації правосуддя, яка б уважалася справедливою; та *de-facto*, – звертаючись до позитивних зобов'язань держави, сприяти своїми діями ефективному використанню права на доступ до суду, та негативних обов'язків утримуватися від перешкоджання незалежному використанню зазначеного права [208, с. 12]. З урахуванням позицій ЄСПЛ Т.А. Цувіна зазначає, що доступ до суду інтерпретується як можливість ініціації цивільного процесу, яка може мати певні легітимні законодавчі обмеження відповідно до принципу пропорційності [261, с. 5].

Визначаючи сутність та значення права на справедливий суд, ЄСПЛ у своєму рішенні по справі «Golder v. the United Kingdom» (Голдер проти Сполученого Королівства) висловив позицію, що «право на суд» слід розглядати разом із «правом на доступ до суду», тобто правом звертатися до суду, оскільки вони виступають як єдине ціле [292]. У тексті зазначеного рішення «право на суд» та «право на доступ до суду» розглядаються не як тотожні і не як підпорядковані одне одному, а як рівнозначні правові категорії. Не можна забувати і про їх тісний взаємний зв'язок.

Так, у справі «Bellet v. France» (Беллет проти Франції) ЄСПЛ зазначив, що «п. 1 ст. 6 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [289].

У своїй практиці ЄСПЛ, зокрема у справах «Kreuz v. Poland» (Креуз проти Польщі) [198], «Golder v. the United Kingdom» (Голдер проти Сполученого Королівства) [292], неодноразово наголошував, що право на суд та право на доступ до суду, закріплені у п. 1 ст. 6 Конвенції, не є абсолютними: вони можуть бути піддані допустимим обмеженням, оскільки вимагають за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці користуються у цьому питанні

певною свободою розсуду. Однак ЄСПЛ повинен прийняти в останній інстанції рішення щодо дотримання вимог Конвенції, він повинен переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, що сама сутність права буде зведена нанівець. Крім того, ЄСПЛ у справі «Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany» (Принц Ліхтенштейну Ганс-Адамс II проти Німеччини) констатував, що подібне обмеження не буде відповідати п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою [298].

Тож, основною складовою права на суд є право на доступ до суду в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права. При цьому таке право за своєю природою вимагає державного регулювання з метою протидії його зловживанню та забезпечення належного та ефективного використання. Таким чином, на рівні національного законодавства змісту «право на доступ до суду» відповідає «право на звернення до суду за захистом».

З наведеного вище можна зробити наступні висновки:

1) право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у співвідношенні із правом на судовий захист визначається взаємозалежністю конституційного права на судовий захист, яке пов'язує громадянина та державу в цілому, та процесуального права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, яке пов'язує заінтересовану в отриманні судового захисту особу з державним органом, що уповноважений здійснювати судову діяльність, та полягає в тому, що без реалізації останнього право на судовий захист залишатиметься декларативним;

2) право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у співвідношенні із правом на пред'явлення позову характеризується їх взаємозв'язком та визначенні останнього в якості однієї з правомочностей права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав;

3) право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у співвідношенні із правом на доступ до суду визначається тим, що зазначені правові категорії слід визначати як тотожні оскільки обидві мають розумітися як забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного правового питання, і що їх здійснення за своєю правовою природою вимагає державного регулювання (в тій мірі, щоб не чинити правові чи практичні перешкоди в процесі його реалізації) з метою протидії його зловживанню та забезпечення належного та ефективного використання.

З урахуванням цього, зміст права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав слід визначати у декількох значеннях:

1) як юридична гарантія забезпечення права на судовий захист та процесуальний інструмент його реалізації;

2) як суб'єктивне цивільне процесуальне право, що є значно ширшим поняттям, ніж право на пред'явлення позову;

3) як правова категорія, що відповідає змісту праву на доступ до суду та потребує вдосконалення з урахуванням правових позицій ЄСПЛ.

Викладені теоретичні та практичні обґрунтування змістовного наповнення права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав дають змогу сформулювати визначення цього права як комплексного поняття, спектр дії якого поширюється як на всі види проваджень у суді першої інстанції, так і на інстанційну судову структуру взагалі. Таким чином, право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – суб'єктивне цивільне процесуальне право, механізм реалізації якого врегульований нормами цивільного процесуального законодавства України та здійснюється через активні процесуальні дії уповноваженої особи, спрямовані на відкриття провадження у цивільній справі.

Надане визначення сформульоване з урахуванням правових позицій ЄСПЛ щодо визначення права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як комплексного поняття, що вимагає продовжувати дослідження його процесуальної сторони в процесі поступової

інтеграції України до європейського політичного, економічного та правового простору з урахуванням міжнародних стандартів.

РОЗДІЛ 2

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ, НЕВИЗНАНИХ АБО ОСПОРЮВАНИХ ПРАВ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

2.1. Суб'єкти права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

Як вже зазначалося, право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є суб'єктивним цивільним процесуальним правом, реалізація якого характеризується наявністю активних процесуальних дій учасника судового процесу, з одного боку, та суду – з іншого, які здійснюються у певній, встановленій цивільним процесуальним законодавством, послідовності і в системі визнаються юридичним складом виникнення, зміни або припинення процесуальних правовідносин.

Одним з ключових елементів цивільних процесуальних правовідносин виступають його суб'єкти.

Визначити коло суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав вбачається можливим лише на основі правильного і чіткого формулювання поняття цивільних процесуальних правовідносин у сфері правового регулювання, оскільки правильне розуміння правових відносин нерозривно пов'язане з визначенням місця прав, юридичних обов'язків, а також фактичної поведінки їх суб'єктів.

У правовій літературі по-різному трактується поняття правовідносин. Зокрема Д.Р. Джалілов стверджує, що правові відносини становлять основну форму правового регулювання суспільних відносин, вони виступають як інструмент, за допомогою якого норми права впливають на суспільні відносини [66, с. 16]. З такого розуміння правових відносин виходить і В.П. Мозолін, наголошуючи на тому, що при здійсненні правового регулювання відбувається не «перетворення» одних відносин на інші, а виникають нові відносини – правові, які раніше не існували [128, с. 52].

Отже, можливо з певністю констатувати, що правовими є ті суспільні відносини, котрі врегульовані нормами права і, як будь-які суспільні відносини, вони включають поведінку суб'єктів, їхні фактичні вчинки і дії, а також права й обов'язки.

Таким чином, переважна більшість процесуалістів, таких як М.Й. Штефан [276, с. 23], В.В. Комаров [51, с. 64], К.С. Юдельсон [282, с. 9], П.П. Гурєєв [63, с. 12, 48], Л.В. Діденко [68, с. 309, 312] дотримуються думки про те, що цивільні процесуальні правовідносини – це суспільні відносини, що врегульовані нормами цивільного процесуального права. З цієї позиції Ю.С. Червоний більш широко тлумачив цивільні процесуальні правовідносини, визначаючи їх як врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають між судом, особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками цивільного процесу у зв'язку з їх діяльністю із забезпечення правосуддя в цивільних справах [258, с. 95].

Враховуючи, що цивільні процесуальні правовідносини можуть виникнути тільки між носіями цивільних процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, без суду, наділеного такими функціями, неможливі самі процесуальні правовідносини, тому суд і є обов'язковим суб'єктом усіх цивільних процесуальних правовідносин.

Визначення суду в якості суб'єкта владних повноважень в цивільному процесі, котрий завжди виступає обов'язковим суб'єктом усіх без виключень цивільних процесуальних правовідносин, вбачається безпосередньо зі положень ст. 124 Конституції, в якій прямо зазначено, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, при цьому не допускається делегування функцій судів чи їх привласнення іншими органами та посадовими особами [103].

Судження, що суд, будучи органом держави, може і повинен мати обов'язки лише перед державою, а не перед іншими суб'єктами процесу, не відповідає нормам процесуального права, в яких чітко визначені обов'язки суду.

Так, під захистом прав та інтересів Ю.В. Білоусов розуміє дії уповноваженої особи, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які у

передбаченому законом порядку зобов'язані вжити заходів до поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного цивільного права [14, с. 42].

Наприклад, праву заінтересованої особи на звернення до суду за захистом та порушення процесу відповідає обов'язок суду щодо прийняття, перевірки на відповідність вимогам закону та подальшого розгляду зверненої до нього вимоги про розгляд цивільної справи. Зазначене впливає безпосередньо зі ст. 4 ЦПК України. Реалізація права заінтересованої особи на звернення до суду за захистом порушеного, невизнаного чи оспорюваного права започатковується шляхом вчинення процесуальної дії – подання до суду заяви (скарги). Даному праву кореспондує обов'язок суду вчинити процесуальну дію щодо прийняття заяви (скарги) від суб'єкта звернення на підставі ч. 3 ст. 4 ЦПК України та вирішення питання про відкриття провадження. В цілому механізм реалізації права особи на звернення до суду за захистом безпосередньо залежить від наявності або відсутності підстав для відмови у відкритті провадження, повернення заяви (скарги) чи залишення її без руху, у зв'язку з чим встановлення наявності або відсутності цих обставин, а точніше юридичних фактів, стає відправним моментом в аналізі ролі суду в цьому механізмі.

Таким чином, в межах правовідносин, пов'язаних з реалізацією права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, суд має обов'язки перед суб'єктом звернення. Однак враховуючи, що суд не реалізовує право особи на звернення до суду за захистом, а лише сприяє цьому процесу, перевіряючи заяву (скаргу) при прийнятті її до провадження, його слід визначити в якості суб'єкта правовідносин щодо реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

У теорії цивільного процесуального права тривалий час питання визначення та співвідношення таких понять як «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» привертало увагу правників та викликало безліч дискусій. Однак принципових розмежувань щодо визначення вказаних понять у науці не здійснюється і здебільшого «суб'єкти права» розглядаються переважно в контексті «суб'єктів правовідносин», тобто зазначені терміни вживаються як тотожні.

Найбільш цікавою у вирішенні цього питання є позиція, запропонована Є.О. Харитоновим, відповідно до якої слід розрізняти два рівні: методологічний (загальнотеоретичний) та прикладний (правозастосовний), пов'язаний з реалізацією в конкретному процесі права на судовий захист [250, с. 51].

Застосовуючи методологічний рівень дослідження означеного питання, вбачаються різномірні підходи до визначення понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин».

Так, С.Ф. Кечек'ян [90, с. 84] та Р.О. Халфіна [247, с. 114, 115] вказують на те, що «суб'єкт права» значно ширше поняття, ніж «суб'єкт правовідносин», оскільки носій прав та обов'язків може і не бути учасником конкретних, реальних правовідносин. М.І. Матузов визначає ці поняття як рівнозначні [123, с. 187]. При цьому М.М. Марченко визначає їх як синоніми [122, с. 263].

Найбільш поширеним в юридичній науці є підходи щодо визначення поняття «суб'єкт права» із застосуванням категорії «правосуб'єктність». Зокрема С.С. Алексєєв [4, с. 276], М.І. Матузов [123, с. 190], О.Ф. Скакун [212, с. 113] зводять до того, що правосуб'єктність і суб'єкт права – два взаємозалежні поняття: елементи правосуб'єктності (правоздатність та дієздатність) являють собою якості особи, що визнана суб'єктом права. Підтримуючи зазначену позицію, А.В. Поляков зазначає, що неможливо бути суб'єктом права, не будучи суб'єктом правовідносин, і навпаки [163, с. 201, 203].

Такі погляди не можуть бути підтримані повною мірою, оскільки враховуючи, що правосуб'єктність включає в себе абстракту здатність мати права та обов'язки й реальну здатність цими правами та обов'язками користуватись, а також здатність нести відповідальність за скоєні делікти, то під правосуб'єктністю варто розуміти здатність індивідів і їх утворень бути суб'єктами правовідносин. Крім того, навіть не акцентуючи увагу на проблемі правової поведінки суб'єктів, здійснювану поза правовідносинами, не можна погодитись із вказаними вище твердженнями тому, що в усіх сучасних правопорядках суб'єктами права визнаються також особи, не здатні до самостійної участі в правовідносинах, а саме малолітні та недієздатні особи

[306, с. 124]. Так, правосуб'єктність означає визнання певної особи суб'єктом права, проте вона є лише частиною іншого, узагальнюючого поняття – правового статусу. Усі суб'єкти права за допомогою закону наділяються специфічними властивостями – юридичним статусом, що дає їм можливість брати участь у конкретних правовідносинах.

На неправомірності в ототожненні аналізованих понять наголошували І.В. Разуваєв [190, с. 58], М.А. Вікут [32, с. 67], зазначаючи, що суб'єкти права як дійсні власники суб'єктивного права є первинними, оскільки якщо їх не буде, то не існуватиме й правовідносин.

З аналізу загальнотеоретичних позицій авторів вбачається, що суб'єктами права прийнято вважати всіх, хто здатен мати права незалежно, від того, чи реалізують вони їх насправді, виходячи з цього будь-який суб'єкт, який може бути суб'єктом цивільного процесуального права, також може бути суб'єктом і цивільного процесу, і цивільних процесуальних правовідносин. В цьому разі йдеться про правові можливості, відображені у процесуальному законі. Достатньо мати процесуальну правоздатність для того, щоб стати суб'єктом цивільного процесуального права. Можливість бути суб'єктом судового захисту і у такому контексті – суб'єктом цивільного процесуального права ніяким чином не пов'язується з можливістю своїми діями здійснювати суб'єктивні цивільні процесуальні права та обов'язки. Наведене твердження зумовлено, насамперед, абсолютністю права на судовий захист, яке не може бути поставлено в залежність від наявності дієздатності і фактичної можливості юридично діяти у процесі [306, с. 124].

Так, суб'єктом права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є особа, котра може бути учасником правовідносин щодо реалізації цього права, тобто їх потенційний учасник. Натомість суб'єкт правовідносин щодо реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це вже реальний учасник правовідносин.

Тож, враховуючи, що цивільні процесуальні правовідносини представляють собою систему правовідносин, які характеризуються

двостороннім вираженням, де судЮ з одного боку, а учасники справи та інші учасники судового процесу – з іншого, можна дійти висновку, що у таких правовідносинах один з учасників справи обов’язково буде й суб’єктом права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Згідно зі ст. 42 ЦПК України до складу учасників справи включені: сторони та треті особи (позовне провадження); заявник та боржник (наказне провадження); заявник та заінтересовані особи (окреме провадження); органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. В якості сторін ст. 48 ЦПК України визначає позивача та відповідача, зазначаючи, що ними можуть бути фізичні, юридичні особи, а також держава. Таким чином, визначаючи суб’єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, можливо покласти в основу загальнотеоретичне визначення «суб’єкт права», вироблене та запропоноване Ю.М. Оборотовим, відповідно до якого суб’єкт права – це фізичні або юридичні особи, держава, соціальні спільноти, які здатні реалізовувати безпосередньо або за допомогою представника юридичні права і обов’язки [107, с. 189]. В цьому контексті слід погодитись із твердженням С.С. Алексєєва, згідно з яким юридичні норми створюють обов’язкову основу для виокремлення індивіда, організації, громадських утворень як суб’єктів права [3, с. 139].

В першу чергу слід звернути увагу на положення ст. 55 Конституції, яка визначає суб’єктів права на судовий захист, оскільки правом на звернення до суду за захистом володіє лише та особа, яка є носієм права на судовий захист. Відповідно до цієї норми право на судовий захист гарантується «кожному». Надаючи офіційне тлумачення ч. 1 ст. 55 Конституції, Конституційний Суд України (далі – КС України) у п. 1 рішення №9-зп від 25.12.1997 року [203] визначає суб’єктами права на судовий захист громадян України, іноземців та осіб без громадянства, тобто *фізичних осіб*. Аналогічна позиція була викладена і в п. 1 рішенні КС України від 25.11.1997 р. №6-зп [202]. Разом з тим ст. 4 ЦПК України надає право на звернення до суду за захистом «кожній особі». Конкретизуючою обставиною поняття «кожна особа» в даному випадку виступає ст. 48 цього ж закону, в зміст якої входять фізичні, юридичні особи, а

також держава. ЦПК України також поширює належність права на звернення до суду за захистом на іноземців, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, іноземні держави та міжнародні організації (ст. 496 ЦПК України).

Аналізуючи зміст наведених норм, вбачається, що включення до складу суб'єктів права на судовий захист та права на звернення до суду за захистом іноземних фізичних осіб (іноземців та осіб без громадянства) на рівні з фізичними особами України є беззаперечним, оскільки визначено у ст. 26 та ст. 55 Конституції, зміст якої офіційно розтлумачено вищезазначеними рішеннями КС України. Однак цілком справедливо постає питання щодо віднесення *юридичних осіб* до складу суб'єктів вищевказаних прав.

Конституція як основний закон держави та суспільства, що регламентує найважливіші суспільні відносини, встановлює права та обов'язки юридичних осіб також, зокрема ч. 2 ст. 14 Конституції визначено, що право власності на землю може набуватися і реалізовуватися юридичними особами. При цьому ч. 3 ст. 152 Конституції встановлено, що матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку [103]. Інших положень, які б додатково встановлювали права та обов'язки юридичних осіб чи хоча б вказували на можливість поширення деяких основних прав, наприклад, права на судовий захист (ст. 55 Конституції), наразі не передбачено. При цьому положення про юридичну особу, а саме наділення її правосуб'єктністю та визначення її в якості можливого учасника цивільної справи, визначається ст. 80 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Постає питання про відповідність Конституції норм інших законів України, що містять в собі положення щодо права на судовий захист і права на звернення до суду за захистом юридичних осіб.

Питання про поширення основних прав, передбачених Конституцією, на юридичних осіб було предметом розгляду КС України, зокрема у справі №1-7/99, де суд у своєму рішенні №1-рп/99 від 09.02.1999 року надав офіційне тлумачення ст. 58 Конституції у контексті поширення положень цієї статті на юридичних осіб. КС України зазначив, що положення ч. 1 ст. 58 треба розуміти

так, що воно стосується людини і громадянина (фізичної особи) [199]. Такий висновок напевно ґрунтується на тому, що ст. 58, так само як і ст. 55, міститься у розділі II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії, та підкріплюється системним аналізом змісту його статей та ч. 2 ст. 3 Конституції. Тому можливо припустити, що запропоноване тлумачення ст. 58 у контексті поширення положень цієї статті на юридичних осіб за аналогією можна застосувати і до ст. 55 Конституції.

При вирішенні означеного питання привертає увагу думка О.В. Олькіної, згідно з якою конституційні права юридичних осіб є похідними від прав людини, в основі їх правової природи лежить діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного права індивіда, і в цій якості зазначені права мають властивості публічності, невідчужуваності, рівної юридичної сили, гарантованості та захищеності [137, с. 123]. Теза авторки ґрунтується на аналізі концептуальних підходів до визначення правової природи такого суб'єкта правовідносин, як юридична особа, загальною основою яких є ідея про наявність людського субстрату (фізичної особи чи колективу) в юридичній особі.

Однак проблему недостатньої конституційно-правової регламентації діяльності юридичних осіб можна вирішити лише шляхом внесення відповідних змін до Конституції. Вдалим прикладом вирішення такої проблеми є ст. 19 (3) Конституції Німеччини, яка встановлює, що основні права повинні також застосовуватися до внутрішніх юридичних осіб, наскільки це допускає природа таких прав [287].

Таким чином, доцільно було б доповнити ст. 22 Конституції України наступним положенням: «основні права, закріплені Конституцією, застосовуються, також до внутрішніх юридичних осіб, наскільки це допускає природа таких прав».

Питання щодо визначення *держави* в якості суб'єкта права на звернення до суду за захистом можливо вирішити шляхом аналізу норм чинного законодавства та теоретичних розробок. Зокрема, досліджуючи питання здійснення представництва у цивільному процесі, С.А. Чванкін зазначав, що

держава не може безпосередньо здійснювати в суді свої права, її інтереси потребують захисту представниками [264, с. 118].

Зазначене обґрунтовується й приписами закону. Так, відповідно до ст. 170 ЦК України держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом. Визначаючи державу як єдиного та неподільного суб'єкта, С.А. Чванкін наголошував, що держава не діє у цивільних правовідносинах безпосередньо, а лише опосередковано через відповідні державні органи чи інших уповноважених осіб, які діють від імені держави та своїми діями створюють для неї цивільні права та обов'язки [264, с. 118].

Зазначене підтверджується й ч. 4 ст. 58 ЦПК України. Ця правова норма дає підстави стверджувати, що держава реалізує своє процесуальне право на звернення до суду за захистом через систему органів державної влади, на яку покладається виконання державних завдань, зокрема представництво держави як сторони цивільної справи та захист її інтересів у суді. Виступаючи стороною у цивільній справі, держава є носієм цивільних процесуальних прав та обов'язків, у той час як виразником інтересів держави в суді та безпосередніми учасниками відповідних правовідносин виступають уповноважені державою суб'єкти – органи державної влади, організації, посадові особи, яким держава делегує свої права та обов'язки, що закріплюються у відповідних нормативно-правових актах.

Отже, можна дійти висновку, що держава є особливим учасником справи та бере участь у цивільних справах опосередковано, реалізуючи право на звернення до суду за захистом та здійснюючи процесуальні дії через відповідні органи державної влади, з метою захисту власних інтересів у разі їх порушення або загрози порушення. Можливо також констатувати, що в загальному розумінні держава виступає в якості суб'єкта права на звернення до суду за захистом.

Тож, за результатами застосування методологічного (загальнотеоретичного) рівня щодо визначення суб'єктів права на звернення до суду за захистом та враховуючи характер нормативного закріплення та

належність особі конституційного права на судовий захист, можливо визначити первинну загальнотеоретичну класифікацію: 1) будь-які фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства (визначені, перш за все, Конституцією України та іншими законами України); 2) юридичні особи (України та іноземних держав), держава Україна та іноземні держави.

Однак у разі звернення держави до суду варто враховувати, що в межах правовідносин щодо реалізації права на звернення до суду за захистом об'єктом захисту виступатиме державний інтерес. Оскільки об'єкт дослідження обмежується правовідносинами, що пов'язані з реалізацією права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, а не інтересів, не слід надалі акцентувати увагу на державі як суб'єкті права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Тож, суб'єктами права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є фізичні та юридичні особи (України та іноземних держав), які здатні реалізовувати власне суб'єктивне право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Прикладний (правозастосовний) рівень визначення суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав пов'язується з реалізацією в конкретному процесі цього права та полягає в тому, що в конкретних цивільних процесуальних правовідносинах наявність у суб'єкта звернення однієї правоздатності замало, оскільки треба мати ще й цивільну процесуальну дієздатність. При застосуванні такого підходу можливі наступні ситуації:

- 1) коли особа є правосуб'єктною і самотійно реалізовує процесуальні права у процесі;
- 2) коли особа є правосуб'єктною, однак процесуальні права у процесі самотійно не реалізовує;
- 3) коли особа має лише цивільну процесуальну правоздатність і не має достатнього об'єму цивільної процесуальної дієздатності.

Перша ситуація є загальною як для фізичних, так і для юридичних осіб. В даному випадку право на звернення до суду можна визначити як таке, що

реально існує, однак його реалізація залежить виключно від волевиявлення самої особи, яка є носієм цього права. Однак на відмінну від фізичної особи, яка за наявності у неї правосуб'єктності правомочна особисто (безпосередньо) реалізувати власне право на звернення до суду, юридична особа таке право реалізовує через свого керівника чи свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (ч. 1 ст. 92 ЦК України, ч. 3 ст. 58 ЦПК України). При цьому слід розуміти, що право на звернення до суду належить безпосередньо юридичній особі, а ось реалізується воно шляхом здійснення процесуальних дій представником юридичної особи (в цьому випадку йдеться про самопредставництво юридичної особи).

Враховуючи характер волевиявлення заінтересованої у судовому захисті особи, слід розрізняти волевиявлення особи щодо реалізації права на звернення до суду безпосереднім зверненням до суду (вчинення процесуальних дій самостійно – самопредставництво), або опосередкованим, шляхом доручення таких повноважень представнику. Зазначене дає змогу виокремити ще одну ситуацію.

За загальним змістовним наповненням другу ситуацію можливо ототожнити з першою, але частково, оскільки в даному випадку в дію вступає інститут процесуального представництва. Тотожність зазначеної ситуації з попередньою полягає в тому, що право на звернення до суду за захистом, як і раніше, належатиме довірителю і факт делегування повноважень представнику щодо реалізації зазначеного права не змінює правову природу його належності особі. Однак в даному випадку довіритель (фізична або юридична особа) визначається виключно в якості суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, що діє в цивільному процесі опосередковано.

Наступна ситуація має відношення тільки до фізичної особи, оскільки у юридичної особи елементи правосуб'єктності з'являються одночасно і характеризуються нерозривністю. Особливість зазначеної ситуації проявляється в тому, що фізична особа, усвідомлюючи існування в неї права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, не в змозі

самостійно його реалізувати через недостатній об'єм цивільної процесуальної дієздатності, недієздатність або обмежену дієздатність. За загальним правилом ЦПК України встановлює, що цивільну процесуальну дієздатність мають фізичні особи, які досягли повноліття (ч. 1 ст. 47 ЦПК України), але при цьому встановлює можливість участі неповнолітньої особи (віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) (ч. 1 ст. 47 ЦПК України) та малолітньою особи (віком до чотирнадцяти років) в цивільному процесі. Однак процесуальне законодавство не визнає повну цивільну процесуальну дієздатність за неповнолітніми та малолітніми особами (означене питання потребує конкретизації та буде детально досліджене в межах наступного підрозділу дисертації). У цих випадках відсутність у особи власної повної цивільної процесуальної дієздатності компенсується дієздатністю інших, спеціально визначених осіб – батьків, усиновлювачів, опікунів або піклувальників (ст. 59 ЦПК України). Отже загальне розуміння правосуб'єктності шляхом поєднання правоздатності і дієздатності в межах цієї ситуації складається таким чином: замість правоздатної, але недієздатної особи у цивільному процесі може виступати її законний представник. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у таких осіб можна визначити як таке, що існує, однак його реалізація залежить від процесуальної діяльності законного представника. При цьому слід зазначити, що особа, процесуальна дієздатність якої законом визнається відсутньою чи обмеженою або взагалі вона є недієздатною вважається і суб'єктом права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, і суб'єктом конкретних цивільних процесуальних правовідносин, але разом з тим механізм реалізації суб'єктивного права таких осіб матиме певні особливості. Зазвичай коли йдеться про участь таких осіб у цивільному процесі, то захист їх прав та законних інтересів та виконання процесуальних обов'язків покладено на законних представників. При цьому слід розуміти, що законний представник, хоча і буде вважатися суб'єктом конкретних цивільних процесуальних правовідносин, однак суб'єктом права на звернення до суду за захистом в означеній ситуації не є. Процесуальна недієздатність особи у цьому разі

замінюється процесуальною дієздатністю законного представника. Тому стороною у справі є той, чиї права захищаються.

Виходячи з зазначених аспектів, суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за способом участі у процесі реалізації цього права можна розподілити на:

- суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав безпосередньої реалізації (таких, що є носіями цього права та реалізують його у процесі власними діями);

- суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав опосередкованої реалізації (таких, що є носіями цього права та реалізують його у процесі через представників або через органи та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб).

Враховуючи, що право на звернення до суду у цивільному процесі може бути реалізовано як безпосередньо, так і опосередковано, можливо виокремити суб'єктів реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, котрі самі по собі не є безпосередніми носіями цього права, але беруть участь, здійснюючи його реалізацію, поряд з його дійсним власником – суб'єктом права.

Враховуючи характер заінтересованості у цивільному процесі, цілком справедливо віднести до складу суб'єктів реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав *представників*, оскільки:

- по-перше: у випадку здійснення процесуального представництва право на звернення до суду належить не представнику, а особі, від імені та в інтересах якої представник діє у судовому процесі;

- по-друге: процесуальні дії представника пов'язані з реалізацією суб'єктивного права особи на звернення до суду за захистом виходячи з приписів закону чи на підставі цивільно-правової угоди;

- по-третє: законні представники доповнюють недостатній обсяг дієздатності суб'єктів права на звернення до суду власною дієздатністю,

реалізуючи при цьому це та інші процесуальні права особи, що представляють;

по-четверте: суб'єкт права на звернення до суду за захистом, який має достатній ступінь дієздатності, за власною волею делегує процесуальному представнику повноваження на реалізацію свого права;

по-п'яте: представники, реалізуючи право на звернення до суду за захистом особи, яку представляють, зобов'язані підтвердити повноваження на вчинення цих та інших процесуальних дій відповідними документами.

Згідно з ч. 2 ст. 4 ЦПК України право *звертатися до суду в інтересах інших осіб* надано органам та особам, які уповноважені відповідно до своїх посадових повноважень захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Коло цієї групи суб'єктів детально визначається ст. 56 ЦПК України – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – омбудсмен), прокурор, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи. Кожен із названих суб'єктів має певну специфіку з точки зору функцій, мети і завдань, які покладаються на них законом, а також форм участі в цивільному процесі, передбачених ст. 56 ЦПК України. При цьому характерною особливістю є те, що зазначені суб'єкти об'єднуються спільною метою та процесуальною формою участі у цивільному процесі – звернення до суду із заявами в інтересах інших осіб. З викладеного цілком справедливо визначати зазначені органи та осіб в якості суб'єктів реалізації права на звернення до суду, оскільки саме право на звернення до суду їм не належить, а лише на підставі закону і встановлених випадках надається правомочність щодо його реалізації. Зазначене твердження дістає певного обґрунтування.

По-перше, право звертатися до суду з заявою в інтересах інших осіб надається законом.

Набуття права на звернення до суду органами та особами, передбаченими ст. 56 ЦПК України, та подальша його реалізація в цивільному процесі вимагає наявності таких передумов: набуття цивільного процесуального правового статусу органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, та наявність цивільної процесуальної правосуб'єктності.

На відміну від загальних суб'єктів права на звернення до суду за захистом (фізичні та юридичні особи), відповідні органи та особи повинні бути наділені спеціальною цивільною процесуальною правоздатністю, тобто здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи чи інтереси інших осіб. Така цивільна процесуальна правоздатність настає з моменту виникнення у цих осіб відповідної компетенції або передбачених законом повноважень.

Так, цивільна процесуальна правоздатність омбудсмена та прокурора виникає з моменту призначення цих осіб на відповідні посади. Що стосується органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то спеціальна цивільна процесуальна правоздатність виникає з моменту їх створення та наділення їх відповідною компетенцією.

Правом на звернення до суду в інтересах інших осіб наділені також фізичні та юридичні особи, однак їх не слід ототожнювати із фізичними та юридичними особами, які входять до загальної групи суб'єктів права на звернення до суду. З огляду на це питання ЦПК України дещо поверхово торкається визначення зазначених осіб в якості таких, яким законом надається право на звернення до суду з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, обмежуючись лише загальним їх згадуванням у ч. 1 ст. 56 ЦПК України. Вирішити проблему визначення правового статусу фізичної та юридичної особи як особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можливо з аналізу норм чинного законодавства, яке надає їм таке право, визначаючи підстави для їх участі у цивільному процесі.

Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 128 Сімейного кодексу України [211] (далі – СК України) правом на звернення до суду з вимогою про визнання батьківства, у справі про встановлення факту материнства (ч. 2 ст. 132 СК України) наділена особа, яка утримує та виховує дитину. Особа, в сім'ї якої проживає дитина, має право на звернення до суду з вимогою про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України). В цих випадках фізичні особи, які звертаються до суду на захист прав, свобод чи інтересів інших осіб, набувають спеціальної цивільної процесуальної правоздатності з моменту набуття ними

правового статусу особи, яка утримує та виховує дитину, або особи, в сім'ї якої проживає дитина.

Визначені у ч. 1 ст. 56 ЦПК України юридичні особи теж наділені спеціальною цивільною процесуальною правоздатністю як однією з передумов набуття правового статусу органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Така правоздатність виникає у юридичних осіб з моменту їх державної реєстрації, а звернення до суду із заявою в інтересах інших осіб можливе лише у визначених законом випадках.

Так, наприклад, згідно зі ст. 165 СК України правом на звернення до суду з позовною заявою у справах про позбавлення батьківських прав наділяються заклади охорони здоров'я, навчальні або інші дитячі заклади, в яких перебуває дитина. Громадські природоохоронні об'єднання відповідно до п. «ж» ч. 1 ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» наділені правом на звернення до суду з позовом про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань [174]. Окрім цього, на підставі ст. 29 Закону України «Про рекламу» об'єднанням громадян та об'єднанням підприємств у галузі реклами надається право на звернення до суду в інтересах рекламодавців, виробників та розповсюджувачів реклами у разі порушення їх прав, передбачених законодавством [178]. Таке ж право згідно з п. 9 ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів» мають громадські організації споживачів (об'єднання споживачів) [172].

Таким чином, на прикладі аналізу окремих норм законів України можливо сформулювати уявлення про фізичних та юридичних осіб, яким законом надається право звертатися до суду в інтересах інших осіб, що дає змогу відокремити їх від фізичних та юридичних осіб загальної групи суб'єктів права на звернення до суду. Слід запропонувати таке визначення фізичних та юридичних осіб, яким законом надається право звертатися до суду в інтересах інших осіб, – це спеціально визначені законами України фізичні та юридичні особи, яким у встановлених законом випадках надається право на звернення до суду в

інтересах інших осіб. Однак для чіткого розуміння процесуальної направленості цих суб'єктів та особливості їх процесуального статусу у контексті ч. 1 ст. 56 ЦПК України загальновживане поняття «фізичні та юридичні особи» доречно замінити «спеціально визначені та уповноважені законом фізичні та юридичні особи». З урахуванням цього ч. 1 ст. 56 ЦПК України набуде такого вигляду: «У випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, спеціально визначені та уповноважені законом фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах...».

З наведеного вбачається, що необхідною умовою участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є норми матеріального права, що передбачають випадки такої участі, тобто особи, перелічені ст. 56 ЦПК України, можуть реалізувати надану їм законом правомочність щодо реалізації суб'єктивного процесуального права особи на звернення до суду за захистом або брати участь в процесі лише у тих випадках, які передбачені законом. Зазначене дає змогу сформулювати друге обґрунтування щодо визначення всіх суб'єктів зазначеної категорії в якості суб'єктів реалізації права на звернення до суду.

По-друге, реалізація права на звернення до суду за захистом органами та особами, які за законом можуть звертатися до суду в інтересах інших осіб, можливо лише у випадках та з підстав, установлених законом.

Такі випадки передбачені законами України, які безпосередньо встановлюють основні засади їх діяльності, при цьому, проаналізувавши судову практику, Пленум Верховного Суду України в абз. 3 п. 2 Постанови «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 року №2 надав відповідне роз'яснення, вказавши, що звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, не передбачених законом, розгляду не підлягають [171].

Процесуальна діяльність омбудсмена в цивільному процесі є важливим явищем у системі захисту прав і свобод людини і громадянина, оскільки право кожної особи на звернення за захистом своїх прав до омбудсмена безпосередньо на підставі Конституції гарантується (ч. 3 ст. 55) і визначається, що через нього здійснюється парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 101). Зазначені конституційні положення конкретизовані в п. 10 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», відповідно до якого омбудсмен має право звертатися до суду з метою захисту прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права і свободи [183].

Питання участі прокурора в цивільному процесі неодноразово ставало предметом дослідження багатьох науковців. Так, С.А. Чванкін визначав участь прокурора в цивільному процесі як самотійний інститут цивільного процесуального права, що має свій предмет регулювання, суб'єктний склад, зміст, об'єкт та мету, відмінні від таких в інституті представництва, оскільки прокурор виконує лише функції щодо представництва [266, с. 123]. При цьому Н.В. Волкова наголошує, що прокурор не може виступати стороною, третьою особою, оскільки він захищає не власні права та інтереси, а права та інтереси іншої особи, він має не особисту заінтересованість у розгляді та вирішенні справи, а державний інтерес, оскільки саме держава, відповідно до Основного Закону, наділила прокуратуру такою функцією як представництво [34, с. 115].

Основи діяльності прокуратури визначені перш за все ст. 131¹ Конституції, відповідно до якої одним із повноважень органів прокуратури є представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [103]. Поняття «виключні випадки» тлумачиться ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [177], серед яких можливо виділити:

- нездійснення захисту інтересів держави органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження;
- здійснення захисту інтересів держави неналежним чином;

– відсутність органу уповноваженого на здійснення такого захисту.

Якщо раніше, до набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [167], прокурор виконував функцію представництва в суді з метою захисту прав, свобод і інтересів громадян або держави, то наразі повноваження прокурора щодо здійснення представництва в цивільному процесі обмежені можливістю звернення до суду тільки в інтересах держави.

Незважаючи на такі зміни, Закон України «Про прокуратуру» і досі містить положення щодо здійснення прокурором представництва в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист [177].

Така позиція не відповідає нормам Конституції. Тож необхідним є приведення чинного законодавства щодо участі прокурора в суді у відповідність до Конституції шляхом внесення змін до Закону України «Про прокуратуру», а саме:

- 1) слова «інтересів громадянина» виключити з п. 2 ч. 1 ст. 2, п. 3 ч. 5 ст. 8, абз. 1 ч. 4 ст. 23, ч. 6 ст. 23, п. 6 ч. 6 ст. 23, ст. 24 Закону України «Про прокуратуру»;
- 2) змінити назву ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» таким чином «Представництво інтересів держави в суді»;
- 3) ч. 1 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» викласти у такій редакції: «Представництво прокурором інтересів держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист її інтересів, у виключних випадках і в порядку, що визначені законом»;
- 4) ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» виключити зі складу зазначеної статті;

5) 4 ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» викласти у такій редакції: «У разі відсутності суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесений захист законних інтересів держави, з метою встановлення наявності підстав для представництва прокурор має право:...».

Вирішуючи питання віднесення прокурора до складу суб'єктів реалізації права на звернення до суду за захистом, необхідно врахувати те, що об'єкт дисертаційного дослідження обмежується правовідносинами, що пов'язані з реалізацією права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. З аналізу наведених положень чинного законодавства можливо дійти висновку, що прокурор має право звертатися до суду першої інстанції в інтересах держави і наразі не має права ініціювати розгляд справи в інтересах громадянина на захист його порушеного чи оспорюваного права в суді першої інстанції, а відтепер і не уповноважений реалізовувати право фізичної особи на звернення до суду за захистом.

Однак в п. 9 ч. 16¹ розділу XV Конституції «Перехідні положення» зазначено, що представництво відповідно до закону прокуратурою громадян в судах у справах, провадження в яких було розпочато до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню. Аналізуючи наведене, можливо припустити, що прокурора все ж таки можна віднести до складу суб'єктів реалізації права на звернення до суду за захистом з урахуванням наступного:

- *механізм реалізації права на звернення поширює свою дію не тільки на суд першої інстанції;*
- *можливість дослідження права на звернення до суду за захистом з використанням підходу інстанційної приналежності;*
- *діяльність прокурора не обмежується правомочністю пред'явлення заяви до суду першої інстанції;*
- *можливість реалізації прокурором суб'єктивного права особи на звернення до суду за захистом шляхом подання скарги до суду вищої інстанції.*

При цьому доцільно характеризувати зазначеного суб'єкта як тимчасового, оскільки досягнення остаточних судових рішень з конкретних справ, які не підлягатимуть оскарженню, зводитимуть представництво прокурором в суді інтересів громадянина до остаточного вичерпання зазначеної правомочності.

З аналізу норм чинного законодавства та існуючих в юридичній літературі загальнотеоретичних розробок щодо визначення поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» є можливість обґрунтувати висновок, що в межах правовідносин, пов'язаних з реалізацією суб'єктивного права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, слід проводити диференціацію між суб'єктами права і суб'єктами реалізації цього права.

Суб'єктами права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є ті особи, які безпосередньо є носіями зазначеного права та здатні на його реалізацію – фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства) та юридичні особи (як України, так і іноземних держав). При цьому коло таких осіб залежно від способу участі в процесі реалізації права на звернення до суду слід поділяти на суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав безпосередньої та опосередкованої реалізації. Важливо, що суб'єкти права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав при безпосередній реалізації цього права у разі її здійснення завжди виступатимуть й суб'єктами реалізації цього права одночасно.

Суб'єктами реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є ті особи, які не є учасниками правового конфлікту і мають суто процесуально-правову заінтересованість у справі, – представники і органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Такий суб'єкт не є безпосереднім носієм суб'єктивного процесуального права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, але поряд з його дійсним власником бере участь в механізмі його реалізації, діє від свого імені (за виключенням представників),

але на захист та в інтересах суб'єктів, чий права порушені, невизнані чи оспорені (дійсно чи передбачувано) і потребують судового захисту.

Слід окремо визначати суд як *суб'єкта правовідносин* щодо реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, оскільки при зверненні заінтересованої особи до суду суд стає основним суб'єктом, який в силу своїх владних повноважень виконує координаційні функції в механізмі його реалізації.

Аналіз конкретних процесуальних норм дає можливість обґрунтувати висновок, що держава, надаючи громадянам і організаціям право на судовий захист, тим самим бере на себе обов'язок гарантувати можливість реалізації цього права. Право на звернення до суду за судовим захистом посідає важливе місце серед інших прав, що забезпечують захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. Однак його реалізація в конкретній ситуації при порушенні справи зумовлюється наявністю ряду умов, додержання та виконання яких є необхідним чинником для отримання ухвали суду про відкриття провадження у справі.

2.2. Передумови права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

Чинне цивільне процесуальне законодавство надає кожній, заінтересованій в отриманні судового захисту, особі право на звернення до суду з метою захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права. При цьому на рівні Конституції звернення до суду за захистом визначено в якості юридичної гарантії захисту інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. Однак така широка можливість звернення до суду, надана та гарантована законодавством, може бути реалізована тільки при наявності певних правових умов.

На сьогоднішньому етапі розвитку цивільної процесуальної науки питання про передумови права на звернення до суду не втрачає актуальності. В правовій доктрині щодо необхідності їх виділення та подальшого існування висловлюються різні думки, а в деяких випадках і зовсім протилежні. Однак,

незважаючи на досить великий інтерес науковців, питання щодо необхідності виділення передумов права на звернення до суду за захистом досі залишається не вирішеним і носить доволі дискусійний характер. Слід розглянути найбільш поширені в юридичній літературі підходи до вирішення означеного питання.

Досліджуючи означене питання, М.А. Гурвич зазначав, що отримання судового захисту має бути широко доступним, а дія його максимально ефективною [60, с. 5]. При цьому цілком справедливо вказує, що широка можливість звернення до суду, забезпечена законами держави, не означає, однак, що будь-яка особа має право, звернувшись з будь-якою справою до суду, порушити розгляд справи. Здійснюється воно тільки при дотриманні необхідних і обов'язкових умов, які М.А. Гурвич іменує передумовами [60, с. 45, 46]. Вагомий внесок у розробці цієї проблеми належить саме М.А. Гурвичу, який вперше розробив поняття «передумови» й «умови» в межах позовного провадження, об'єднавши їх у єдину систему. Основна позиція автора базується на тому, що **передумови права на пред'явлення позову та умови його здійснення (реалізації)** – це самостійні та рівнозначні поняття. Розвиток теорії передумов права на пред'явлення позову та умов його здійснення (реалізації) був продовжений Г.Л. Осокіною, яка під передумовами права на позов розуміє такі обставини процесуально-правового характеру, які зумовлюють виникнення права на пред'явлення позову, а під умовами реалізації розуміє обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), які на відміну від передумов не впливають на виникнення самого права на звернення до суду, але обумовлюють належний порядок його реалізації [143, с. 166, 167]. Зазначена позиція була підтримана такими вченими-процесуалістами, як М.А. Вікут [32, с. 55] та С.В. Курильовим [112, с. 36–41].

Існує й інший підхід, згідно з яким при вирішенні питання про порушення справи слід розглядати не передумови, а **умови виникнення права на звернення до суду**. Така позиція була запропонована В.В. Ярковим та продовжена І.В. Решетніковою. Науковці стверджують, що право на звернення до суду, з одного боку, існує як потенційна можливість звернення за судовим захистом, а з іншого боку, у разі реалізації цієї потенційної можливості виникає

конкретне право на звернення до суду з конкретної справи [285, с. 102]. Правоздатність визначає суб'єкта права на звернення до суду, а підвідомчість встановлює межі реалізації цього права у співвідношенні з іншими формами судового захисту [195, с. 145].

Існує підхід протилежний цьому, за яким при вирішенні питання про порушення справи слід розглядати не передумови, а окремі, передбачені законом **умови, при яких воно виключається**. Такий підхід був запропонований та обґрунтований К.І. Комісаровим, основа якого твердження про те, що всі особи можуть звертатися до суду з проханням про розгляд спору про право цивільне, оскільки право на позов є приналежністю кожного, а його відсутність це лише незначний виняток з цього загального правила [99, с. 8]. Зазначену позицію продовжує і розвиває М.Ю. Розова, вказуючи на те, що закон не містить такої категорії, як передумови, однак передбачає певні умови, які виключають право на звернення до суду [204, с. 8].

Підхід щодо ототожнення передумов та умов права на звернення до суду за захистом з виокремленням однієї категорії – **умови реалізації права на звернення до суду за захистом** – був вироблений та розвинутий Є.Г. Пушкарем [187, с. 20, 29], П.І. Радченком [188, с. 3], В.В. Ярковим [8, с. 186] та іншими. Сутність його полягає в тому, що право на звернення за судовим захистом розглядається як об'єктивно існуюча реальність до і поза процесуальних відносин, яке, в свою чергу, може бути реалізовано шляхом пред'явлення заяви або скарги, відповідно до процесуального принципу диспозитивності, тому не повинно і виникати питання про передумови чи умови його виникнення в процесі.

Аналізуючи наведені позиції авторів, можна констатувати, що питання наявності права на пред'явлення позову перевіряється суддею і пов'язується воно з судженнями про наявність чи відсутність процесуального права позивача. В свою чергу питання дотримання умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову стосується процесуального права і є нічим іншим, як встановленням того, що вимоги, які є необхідними для здійснення наявного у позивача права на пред'явлення позову, виконані. Відповідно до цього у разі

відсутності передумов права на пред'явлення позову та недотримання умов (порядку) його здійснення наступають різні наслідки процесуально-правового характеру.

В першому випадку ухвалою суду про відмову у відкритті провадження з підстав, визначених ч. 1 ст. 186 ЦПК України, визнається відсутність права на пред'явлення позову, і подальший розвиток процесу неможливий. Такі наслідки є непереборними. Наприклад, звернення до суду у випадку, коли наявне рішення суду у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, що набрало законної сили, не призведе до виникнення процесу розгляду такої справи. Оскільки право на судовий захист в межах конкретної справи, а відповідно й право на звернення до суду за захистом, особа може використати лише один раз. І наявність рішення, що набуло законної сили, свідчить про те, що особа використала своє право на судовий захист навіть тоді, коли результат розгляду її не задовольняє.

Постановлення судом ухвали про відмову у відкритті провадження у справі було підставою для настання такого процесуально-правового наслідку як неможливість повторного звернення до суду з такою самою вимогою відповідно ч. 7 ст. 121 ЦПК України у редакції 2004 року. Наявність такого положення в законі була доцільною, оскільки застосовувалась лише у разі наявності достатніх підстав, що вказували на відсутність у особи права на звернення до суду за захистом, і виступала в якості процесуального фільтру, відсікаючи справи, судовий розгляд за якими не має здійснюватись з об'єктивних обставин.

Однак після зміни цивільного процесуального законодавства у 2017 році положення про те, що наявність ухвали про відмову у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з такою самою вимогою, в нормах оновленого ЦПК України не передбачено. З метою забезпечення принципу процесуальної економії вбачається доцільним доповнити ст. 186 ЦПК України частиною шостою такого змісту: «6. Відмова у відкритті провадження у справі з підстав, передбачених частиною першою цієї статті, унеможливорює повторне звернення з такою самою заявою». Принцип дії такого

«фільтру» полягає в допуску до судового розгляду лише тих вимог, щодо яких за особою визнається право на звернення до суду за їх захистом.

В другому випадку при невиконанні чи неналежному виконанні умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову, які визначені ст. ст. 175, 177 ЦПК України, суд постановляє ухвалу про залишення такої заяви без руху та встановлює певний строк на усунення недоліків. І лише у випадку, якщо недоліки не будуть виправлені вчасно, суд повертає таку заяву. При цьому слід пам'ятати, що закон також встановлює й інші підстави для повернення заяви (ч. 4 ст. 185 ЦПК України), які теж слід відносити до умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову. Особливістю є те, що наявність таких ухвал не паралізує процес. За наявності ухвали про залишення позовної заяви без руху – провадження буде відкрито, а відповідно розпочнеться розгляд справи, після виправлення помилок у визначений судом строк. За наявності ухвали про повернення заяви – провадження може бути відкрито при повторному зверненні до суду, яке, в свою чергу, стане можливим лише після того, як перестануть існувати обставини, що спричинили повернення первісної заяви. З наведеного вище вбачається, що з порушенням умов (порядку) здійснення права на пред'явлення позову одночасно надається можливість їх виправлення зі зворотною дією. Тобто при виправленні прогалини процес реалізації права звернення до суду за захистом відновлюється.

З урахуванням наведеного вище можна дійти висновку, що процесуальне право на звернення до суду за захистом має розглядатися у світлі конституційної норми про право кожного на судовий захист. При цьому регулювання права на звернення за судовим захистом передбачає встановлення правил судової процедури, в тому числі й процесуальної заборони і обмежень, призначення яких полягає в недопущенні судового процесу у безладний рух. До числа перших слід віднести передумови права на звернення до суду за захистом, а умови його реалізації формують другу категорію [161, с. 32].

Відтак *передумови* права на звернення до суду за захистом порушених невизнаних або оспорюваних прав – це обставини процесуально-правового характеру, наявність яких є необхідною і достатньою для визнання за певною

особою права на звернення до суду за захистом та від яких залежить можливість виникнення процесу розгляду та вирішення судом справи.

При цьому *умови* реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це законодавчо встановлені вимоги (правила), дотримання яких є необхідним для того, щоб реалізація наявного права на звернення до суду за захистом призвела до юридичних наслідків, що становлять його безпосередню мету, тобто до судового розгляду і вирішення цивільної справи.

Запропонована в свій час М.А. Гурвичем [60, с. 87] теорія згодом була продовжена не одним поколінням науковців та створила основу цивілістичної науки з означеного питання. Система передумов диференціюється різними авторами в залежності від різних критеріїв, при цьому загальна їх кількість не є однаковою.

Так, наприклад, В.Г. Тихиня [231, с. 181, 182], М.А. Вікут [29, с. 137, 138], А.Н. Кожухар [97, с. 52] С.Ф. Афанас'єв та О.І. Зайцев [9, с. 265, 266], група вчених, серед яких В.А. Мусіна, Н.О. Чечина та Д.М. Чечот [54, с. 133, 134], передумови права на пред'явлення позову класифікують на загальні і спеціальні залежно від кола справ, щодо яких застосовуються передумови.

Інші ж вчені, серед яких Г.Л. Осокіна [142, с. 183, 184], С.Ю. Кац та Л.Я. Носко [217, с. 116–118], Ю.В. Білоусов [257, с. 100], В.В. Комаров [111, с. 538], передумови права на пред'явлення позову розподіляють на суб'єктивні (ті, що стосуються особистості сторін) та об'єктивні (ті, що пов'язані з предметом, що підлягає винесенню на розгляд суду). Останні в свою чергу поділяються на позитивні і негативні.

Існують й інші підходи до класифікації передумов права на пред'явлення позову. Зокрема А.О. Мельников [109, с. 30–32] за юридичним значенням та процесуальними наслідками розподіляє означені передумови на дві групи. М.Й. Штефан передумови права на пред'явлення позову називає умовами, необхідними для реалізації права на пред'явлення позову та поділяє їх залежно від кола справ, до яких вони застосовуються, на абсолютні або загальні (для всіх справ позовного провадження) та відносні або спеціальні (для деяких

справ). Загальні, у свою чергу, поділяються залежно від їх змісту на позитивні і негативні, а залежно від їх відношення до спірних сторін і предмета на суб'єктивні і об'єктивні [276, с. 335–344].

З наведеного вище вбачається, що в теорії цивільного процесуального права на прикладі «права на пред'явлення позову» достатньо широко розтлумачене та розкрите питання передумов виникнення та умов реалізації зазначеного права, яке має бути покладене в основу подальшого дослідження передумов права на звернення до суду за захистом, однак з подальшим його вдосконаленням та з охопленням усіх видів провадження у цивільному судочинстві.

Продовжуючи дослідження питання про передумови права на звернення до суду за захистом, слід враховувати особливості здійснення цивільного судочинства за видами проваджень у суді першої інстанції. Виходячи з зазначеного, передумови права на звернення до суду можливо групувати за такими критеріями:

1) залежно від поширення на види проваджень на – загальні (такі, що поширюються на всі без виключень види проваджень) та спеціальні (такі, що поширюються на один з видів проваджень або декілька);

2) залежно від особи, яка звертається з вимогою до суду за захистом, та зв'язку заявленої вимоги із предметом, що підлягає винесенню на розгляд суду, на – суб'єктивні та об'єктивні;

3) залежно від характеру впливу на подальшу реалізацію права на звернення до суду за захистом на – позитивні (з наявністю яких виникає можливість реалізації права на звернення до суду за захистом) та негативні (з наявністю яких така можливість виключається).

До **суб'єктивних** передумов права на звернення до суду за захистом зазвичай відносять правоздатність та юридичну заінтересованість. Означені передумови слід характеризувати як позитивні, оскільки їх наявність є обов'язковою при виконанні умов реалізації права на звернення до суду за захистом. Окрім цього, зазначені передумови матимуть прояв у будь-якому з

видів проваджень, тому цілком справедливо буде віднести їх до складу загальних передумов.

Враховуючи, що при визначені суб'єктів права на звернення до суду за захистом було встановлено, що суб'єктом права прийнято вважати всіх, хто здатен мати права незалежно від того, чи реалізовує він їх насправді, виходячи з цього правоздатність становить загальну умову правоволодіння. В цьому разі йдеться про правові можливості, відображені у процесуальному законі. Достатньо мати **процесуальну правоздатність** для того, щоб стати суб'єктом цивільного процесуального права.

Однак у конкретних цивільних процесуальних правовідносинах наявності у суб'єкта права на звернення до суду за захистом однієї правоздатності замало, оскільки треба мати ще й цивільну процесуальну дієздатність. В даному випадку мова йде про самопредставництво особи. Слід враховувати й ті випадки, коли особа не в змозі самотійно звернутися до суду через недостатній об'єм цивільної процесуальної дієздатності, недієздатність або обмежену дієздатність. У цих випадках відсутність у особи власної дієздатності замінюється дієздатністю законних представників.

Залежно від продемонстрованих ситуацій можливо виділити три способи участі в процесі реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – самопредставництво, процесуальне представництво та представництво органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Отже цивільна процесуальна дієздатність особи буде виступати в якості умови, за наявності якої можливо буде скористатися тим чи іншим способом реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. А правоздатність при цьому становить загальну передумову, без якої використання того чи іншого способу реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав взагалі буде не можливим.

Питання віднесення *юридичної заінтересованості* до складу передумов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є доволі дискусійним.

Так, одна група процесуалістів, серед яких М.А. Вікут [32, с. 6–14], В.М. Гордон [46, с. 12], В.М. Шерстюк [273, с. 148–152], Р.Є. Гукасян [58, с. 50], вважають заінтересованість особи, яка звертається до суду за захистом своїх прав і охоронюваних законом інтересів, обов'язковою передумовою виникнення права на таке звернення. При цьому Р.Є. Гукасян розрізняє юридичну та фактичну заінтересованість [58, с. 39–40].

Юридичний інтерес служить підставою для вступу в процес, фактичний такою підставою не може бути. Потенційно будь-який фактичний інтерес може стати юридичним. Достатньо, щоб законодавець визнав за ним таке значення. Однак поки цього немає, фактичний інтерес процесуально-правового значення не має. Сутність юридичної заінтересованості полягає в тому, що рішення суду може безпосередньо вплинути на права й обов'язки особи, яка порушує процес або бере в ньому участь для захисту своїх прав або охоронюваних законом інтересів. При фактичній заінтересованості такі наслідки не настають.

Інша ж група науковців, таких як М.А. Гурвич [60, с. 78, 79], К.І. Комісаров [100, с. 165] та інші, заперечує таке значення за юридичною заінтересованістю особи, яка звертається за судовим захистом. Сутність даної позиції полягає в тому, що наявність юридичної заінтересованості у осіб, що звертаються до суду за захистом своїх прав і охоронюваних законом інтересів, не може бути передумовою права на звернення до суду за захистом, тому що у таких осіб незаінтересованості в справі бути не може. З цього приводу А.О. Мельников висловився таким чином: «Перевіряти у осіб, які звертаються до суду за захистом своїх прав і охоронюваних законом інтересів, юридичну заінтересованість – це все одно як перевіряти наявність у громадян правоздатності, знаючи, що за законом вони правоздатні з дня народження» [79, с. 111].

Слід погодитися з твердженням М.А. Гурвича, відповідно до якого юридичний інтерес до процесу при пред'явленні позову хоча б у однієї із сторін

завжди є [60, с. 79]. При цьому А.Н. Кожухар стверджує, що виявлення юридичної заінтересованості у суб'єкта звернення становить необхідну основу для правильного вирішення справи, оскільки неправильне визначення юридичної заінтересованості в предметі спору призведе до постановлення помилкового рішення [97, с. 72]. На перший погляд, наведене твердження автора є сумнівним, враховуючи правову позицію, викладену в Постанові Верховного Суду України №2 від 12 червня 2009 року, згідно з якою не допускається відмова у відкритті провадження у справі з мотивів недоведеності заявленої вимоги та інших не передбачених законом підстав [171].

Юридична заінтересованість особи, яка звертається за судовим захистом, за правовою природою являє собою усвідомлення суб'єктом власного матеріально-правового інтересу і відноситься до суб'єктивної сфери, а не до об'єктивної. З цього приводу Л.А. Ванеєва зазначає, що як результат цього усвідомлення заінтересованість об'єктивується у вимозі, заявленій до суду, і не може бути підтверджена ніякими іншими об'єктивними даними [23, с. 93]. З такою позицією можна погодитись частково. Дійсно, юридична заінтересованість об'єктивується у заявленій до суду вимозі, оскільки ЦПК України зобов'язує суб'єкта звернення викласти у заяві зміст своїх вимог (п. 4 ч. 2 ст. 175 ЦПК України) та обставини, якими вони обґрунтовуються (п. 5 ч. 2 ст. 175 ЦПК України, п. 4 ч. 2 ст. 161 ЦПК України). Однак проблема визначення юридичної заінтересованості як передумови права на звернення до суду за захистом полягала в неможливості її підтвердження ніякими іншими об'єктивними даними, окрім викладу вимог суб'єкта звернення та їх обґрунтування в тексті самої заяви. Сутність таких вимог встановлювалась судом при розгляді справи по суті після відкриття провадження. Наразі ця ситуація змінюється, оскільки законодавець вимагає від суб'єкта звернення подання доказової бази, що обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги, разом із поданням заяви до суду (ч. 2 ст. 83 ЦПК України). Тож, подання доказів, що обґрунтовують обставини, на яких ґрунтуються вимоги заявника, виступає обставиною, за допомогою якої підтверджується факт наявності юридичної заінтересованості у суб'єкта звернення.

Так, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суддя правомочний постановити ухвалу про відмову у відкритті провадження лише з підстав, котрі передбачені процесуальним законом. Перелік зазначених підстав безпосередньо поіменованій у ч. 1 ст. 185 ЦПК України і є вичерпним. Однак, проаналізувавши вимоги, встановлені ст. 175 ЦПК України, дотримання яких є необхідним при оформленні заяви, слід звернути увагу на наступні:

- викладаючи обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, слід зазначити докази, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);
- надати перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначити докази, які не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначити щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви (п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Так, відповідно до ч. 2 ст. 83 та ч. 5 ст. 177 ЦПК України суб'єкт звернення зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги. При цьому закон встановлює, що докази, які не були подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї (ч. 8 ст. 83 ЦПК України).

Окрім подання усіх наявних доказів закон зобов'язує особу зазначити й ті докази, про існування яких їй відомо, однак їх подання одночасно з позовною заявою неможливе. Зазначену вимогу слід тлумачити поряд із ч. 4 ст. 83 ЦПК України. Тобто для того, щоб мати змогу надати клопотання про витребування доказів або отримати додатковий строк для їх подання, слід письмово повідомити суд про те, які докази не можуть бути подані, обов'язково вказавши при цьому причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк, та навести докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаних доказів. Це може бути, наприклад, копія

адвокатського запиту, відповідь на який не надійшла у встановлений строк, тощо.

Правильне дотримання зазначених вимог закону є надважливим при реалізації права на звернення до суду за захистом, про що свідчить вже напрацьована судова практика. Вдалим прикладом є ухвала Херсонського міського суду Херсонської області у справі №766/333/18 про збільшення розміру аліментів [244], відповідно до якої позовна заява була залишена без руху з причин неподання доказів, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, зокрема доказів про погіршення майнового стану позивача. Також в якості прикладу слід розглянути ухвалу Воловецького районного суду Закарпатської області у справі №300/210/18 про розірвання шлюбу [234]. Суд залишив позовну заяву без руху, встановивши що подана заява не відповідає вимогам п. 8 ч. 3, ч. 6 ст. 175 ЦПК України, а саме: позовна заява не містить зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви.

Виходячи з аналізу продемонстрованих позицій, слід підтримати процесуалістів, які оцінюють юридичну заінтересованість в якості обов'язкової передумови права на звернення до суду за захистом, оскільки розуміння юридичної заінтересованості як передумови права на звернення до суду за захистом було продемонстроване законодавцем безпосередньо в ЦПК України. На це, зокрема, вказують означені вище законодавчі вимоги, спрямовані на підтвердження суб'єктом звернення факту наявності в нього юридичної заінтересованості та за дотриманням яких уважно слідкує суд.

У цьому контексті юридичну заінтересованість слід розглядати як необхідну властивість суб'єкта, який реалізовує право на звернення до суду з метою отримання судового захисту [162, с. 692].

Відтак юридичну заінтересованість слід відносити до складу передумов права на звернення до суду за захистом, характеризуючи її як загальну (таку, що відноситься до всіх видів проваджень, оскільки обов'язок щодо викладу змісту заявлених вимог та зазначення обставин, якими вони обґрунтовуються, поширюється на всі види проваджень цивільного судочинства без виключень)

та позитивну (таку, що обов'язково має бути, оскільки можливість її встановлення судом відтепер передбачена обов'язком суб'єкта звернення щодо подання всіх наявних у нього доказів, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються його вимоги, одночасно з поданням заяви до суду), що може бути оцінена судом через відсутність завідомої безпідставності вимог

Передумови права на звернення до суду за захистом, які стосуються предмета, що підлягає винесенню на розгляд суду, визначають як **об'єктивні**. Їх також можна поділи на позитивні та негативні, загальні та спеціальні.

До загальних передумов права на звернення до суду за захистом позитивного характеру слід відносити: належність справи до інстанційної, предметної та суб'єктної цивільної юрисдикції суду та правовий характер заявленої до суду вимоги.

Найчастіше в юридичній літературі, зокрема М.А. Гурвичем [60, с. 59–74], А.Н. Кожухарем [97, с. 55], Г.Л. Осокіною [142, с. 183], М.С. Фальковичем [245, с. 9] **юрисдикція** (підвідомчість) визначається в якості передумови виникнення права на звернення до суду за захистом. Водночас К.І. Комісаровим [99, с. 7, 8] та М.Ю. Розовою [204, с. 8] запропоноване бачення підвідомчості як умови, що виключає право на звернення до суду за захистом. Із зазначеними твердженнями неможливо погодитись, оскільки процесуальне право на звернення до суду за захистом має розглядатися у світлі конституційної норми про право кожного на судовий захист. Момент виникнення права на звернення до суду за захистом зумовлюється моментом виникнення права на судовий захист, а останнє в силу своєї правової визначеності виникає з набуттям особою правоздатності, тому недоречно взагалі зазначати про існування умов, що виключають таке право, виходячи з положень Конституції, які його безпосередньо гарантують. Практикою ЄСПЛ встановлено, що держава має встановлювати певні механізми регулювання права на звернення до суду за захистом, однак вони ні в якому разі не повинні створювати обмежень для реалізації конституційного права на судовий захист.

Судова юрисдикція визначає сферу застосування судової влади та багатоступеневу диференціацію повноважень різних судових ланок щодо

розгляду юридичних справ. Так, відповідно до положень Конституції юрисдикція суду поширюється на будь-який юридичний спір, що виникає у державі. Відтак права й обов'язки щодо здійснення правосуддя покладаються лише на судові органи. При цьому делегування та привласнення зазначених функцій, виходячи з положень ч. 1 ст. 124 Конституції, не допускається. З цього випливає судження про виключність судової влади, однак це не означає, що суди мають вирішувати всі без винятку питання, а лише питання правового характеру.

Слід розуміти, що широка можливість звернення до суду, забезпечена законами держави, не означає, що будь-яка особа правомочна, звернувшись із будь-якою справою до суду, порушити розгляд справи. Тому судову юрисдикцію слід розглядати як міжгалузевий процесуальний інститут, який визначає обсяг та межі повноважень щодо здійснення правосуддя відповідного органу судової влади у кримінальному, цивільному, господарському й адміністративному судочинстві.

Окреслення кола питань, що стосується меж саме цивільної юрисдикції, випливає з норм ст. 19 ЦПК України, згідно з якою розгляду в порядку цивільного судочинства підлягають справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також справи щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. Окрім цього із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року [166] межі цивільної юрисдикції розширюються шляхом можливості розгляду судом вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами у порядку цивільного судочинства [166]. Окрім цього ч. 8 зазначеної статті містить в собі

перелік окремої категорії справ, розгляд яких проводиться за правилами та в порядку цивільного судочинства.

Оскільки законом чітко не визначена сфера цивільної юрисдикції судів, постає проблема щодо її розуміння, яка безпосередньо відображається на реалізації права на звернення до суду за захистом, становлячи собою першу перешкоду в механізмі його реалізації. Слід пам'ятати й те, що судовий захист має бути поставлений у такі умови, за яких, з одного боку, його отримання було б доступним, а з іншого – його дія максимально ефективною. А відтак, в першу чергу, межі цивільної юрисдикції не повинні розмиватися.

Так, питання визначення меж юрисдикції, зокрема цивільної, були предметом дослідження багатьох науковців. Найбільш сталою точкою зору щодо проблеми судової юрисдикції (підвідомчості) виступає бачення підвідомчості в якості інституту процесуального права, що виконував функцію розподільчого механізму юридичних справ між різними юрисдикційними органами, запропоноване Ю.К. Осиповим [138, с. 14, 18]. Згодом В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, Є.Г. Пушкар зводять розуміння судової підвідомчості до встановлення певного кола спорів про право й інших правових вимог, вирішення яких віднесено до ведення суду [255, с. 156]. Запропоноване було підтримане, зокрема, С.М. Пелевіним [147, с. 82], І.В. Полянчуким [164, с. 97], П.М. Тимченко [230, с. 9]. При цьому Л.А. Ванєєва [23, с. 32] визначає юрисдикцію межею здійснення права на звернення до суду за захистом.

Встановлення вичерпного переліку критеріїв розмежування цивільної юрисдикції не є виключенням з кола проблемних питань юридичної науки.

Під критеріями розмежування цивільної та інших видів судової юрисдикції Д.М. Шадура пропонує розуміти передбачені законом підстави, з якими пов'язується можливість віднесення справи до того чи іншого виду судової юрисдикції [270, с. 14]. При цьому Н.М. Бессараб до критеріїв розмежування юрисдикції судів відносить ознаки підсудних їм справ, які визначають потребу розгляду цих справ за правилами відповідного виду судочинства та їх віднесення до сфери реалізації юрисдикційних повноважень суду відповідного виду юрисдикції [11, с. 264].

В якості критеріїв належності справ до юрисдикції тих чи інших судів в юридичній літературі найчастіше виступають суб'єктний склад сторін спору, предмет та характер спірних правовідносин.

Виокремлюються також загальні та спеціальні критерії цивільної юрисдикції. Під загальним критерієм Д.М. Шадура розуміє підстави, які вказують на цивільну юрисдикцію, обмежуючись зазначенням загальних ознак тієї чи іншої справи. В свою чергу він складається з предметного (характер спірних правовідносин) і суб'єктного (суб'єктний склад спірних правовідносин) критеріїв. Спеціальні критерії – це такі підстави, які прямо відносять ту чи іншу справу до цивільної юрисдикції [270, с. 14].

Заперечує можливість використання суб'єктного критерію для розмежування юрисдикції С.М. Коссак та наполягає на необхідності відмовитися від закладеного правила, що в порядку цивільної юрисдикції повинні розглядатися тільки ті справи, у яких однією із сторін є фізична особа. Звідси випливає, що в порядку цивільного судочинства можуть розглядатися справи, що виникають із трудових, цивільних та інших правовідносин із різним суб'єктним складом їхніх учасників [105, с. 8, 9]. У цьому аспекті Й.Г. Боган зазначає, що в основі розмежування компетенції має бути предмет спору [17, с. 22, 24].

Комплексне дослідження цих та інших підходів до визначення критеріїв розмежування цивільної юрисдикції було проведене Н.М. Бессараб, в результаті якого зроблений висновок, що суб'єктний критерій розмежування юрисдикцій повинен братися до уваги, але лише як окремий прояв більш загального галузевого критерію [12, с. 93].

Проводячи паралелі між об'єктом правовідносин та предметним критерієм розмежування юрисдикцій (предметом спору, тобто тим, відносно чого сторони вступають у спір), і між суб'єктами правовідносин та суб'єктним критерієм (тобто сторонами спору) видається можливим розглядати предметний та суб'єктний критерії у поєднанні. В результаті чого утворюється комплексний галузевий критерій, який виступає в якості основної підстави для проведення розмежування компетенції спеціалізованих судів [12, с. 94].

Із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. [166] вбачається, що теоретичні розробки науковців не залишилися не врахованими, оскільки відтепер ст. ст. 19–22 ЦПК України регулюють питання щодо визначення предметної та суб'єктної цивільної юрисдикції, а ст. ст. 23–25 ЦПК України – інстанційної юрисдикції.

Зазначені вище міркування викликають необхідність розгляду *інстанційної, предметної та суб'єктної цивільної юрисдикції* в якості необхідної передумови реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, розглядаючи реалізацію цього права із застосуванням підходу за видами провадження у суді першої інстанції. Недодержання цієї передумови, яка є загальною незалежно від видів провадження, призводить як до неможливості запуску процесуального механізму реалізації зазначеного права, так і до неможливості отримання судового захисту взагалі. Оскільки в такому випадку настають процесуально-правові наслідки у вигляді постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, а також ухвали про відмову у видачі судового наказу на підставі п. 4 ч. 1 ст. 165 ЦПК України, що унеможлиблює повторне звернення відповідно до ч. 2 ст. 166 ЦПК України.

Наступною позитивною передумовою права на звернення до суду є *правовий характер заявленої до суду вимоги*.

Основним Законом України встановлено, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. Отже судовий захист може бути наданий лише спорам правового характеру. Якщо ж право, про захист якого просить заявник, не існує, якщо відношення між суб'єктами не регулюється нормами права, тобто знаходиться поза «правовими полем», то суд автоматично позбавляється предмета своєї діяльності. Відносно такої ситуації Н.О. Чечина зазначає, що суд не прийме заяви безвідносно до правовідносин, а прийме таку заяву, з якого імовірно вбачається, що інтерес, про захист якого просить сторона, охороняється законом, вбачається, що відносини, з яких виник спір,

регулюються правом або небайдужі для нього. Вимога особи, яка не заснована на правових нормах, інтерес, що не захищається правом, не можуть бути предметом судового розгляду, а внаслідок цього і предметом позову [268, с. 91].

Питання щодо можливості визначення правового характеру заявленої до суду вимоги до складу передумов права на звернення до суду в теорії цивільного процесуального права не нове, однак існуючі наукові розробки рівним чином протилежні.

Позиція щодо неможливості включення правового характеру заявленої до суду вимоги до складу передумов права на звернення до суду за захистом ґрунтується на тому, що, з одного боку, в теорії цивільного процесуального права і в законодавстві немає чіткого поняття «неправового характеру вимоги», з іншого боку, на складності та заплутаності спірних цивільних правовідносин, в яких встановлення фактичної сторони справи та наявності чи відсутності правового характеру вимоги без розгляду судом справи по суті неможливо. Так, О.Т. Боннер вважає, що звернення до суду з вимогою, яка не має правового характеру, не повинно призводити до відмови в прийнятті заяви. Винятки складають лише випадки, коли можливість звернення до суду прямо заборонена законом. Переконавшись під час розгляду справи, що заявлена вимога не носить правового характеру, суд повинен відмовити в задоволенні такого позову [20].

Т.В. Сахнова розглядає правовий характер вимоги в значенні передумови права на звернення до суду за захистом як припущення про правовий характер майбутнього предмета процесу. Авторка зазначає, що вимога заявника повинна ґрунтуватися на відносинах, які в принципі регулюються нормами права, та заявник імовірно є їх суб'єктом або особливо визначений законом, а тому є припущення, що вимога віднесена до відання суду [206, с. 324, 325].

На думку В.К. Пучинського, неправовий характер спору полягає в тому, що вимога суб'єкта звернення не ґрунтується на нормах матеріального права. Науковець стверджує, що у випадку, якщо вимога не охороняється за певними підставами, вимога не захищається для даного позивача або проти даного відповідача, або вимога взагалі не підлягає захисту, то відмова суду в прийнятті заяви до провадження буде правомірною [185, с. 108].

З вищевикладеного випливає, що в науці правовий характер вимоги розглядається, з одного боку, як звернена до суду вимога, заснована на правових нормах, а з іншого боку – як приналежність права на звернення до суду за захистом конкретному заявнику. З таким визначенням не можна повністю погодитися. Належність права на звернення до суду за захистом конкретній особі завжди обумовлена її матеріально-правовою заінтересованістю до справи, яка полягає в тому, що судові рішення у даній справі впливає на права та законні інтереси заявника. У науці цивільного процесуального права матеріально-правовий зв'язок заявника зі спірними правовідносинами, виступаючим предметом судової діяльності, визначається як легітимація до справи і пов'язується з інститутом належної сторони у справі.

На необхідності виділення правового характеру вимоги в якості передумови права на звернення до суду за захистом вказують, зокрема, Є.Г. Пушкар [187, с. 30], В.І. Тertiшніков [228, с. 146], С.О. Іванова [55, с. 153] та А.О. Добровольський [71, с. 95]. При цьому В.І. Тertiшніков [228, с. 146] та А.В. Шкварок [275, с. 117] наголошують, що заперечення цієї передумови суперечить також принципу процесуальної економії. Зазначена позиція науковців має бути підтримана та продовжена. Тож, визначаючи правовий характер заявленої до суду вимоги, слід розрізняти неправові та протиправні вимоги.

Звернені до суду неправові вимоги заінтересованих в отриманні судового захисту осіб визначаються як такі, з якими закон не пов'язує ніяких наслідків. Неправовий характер виходить зазвичай зі звичаїв. Так, наприклад, не може бути розглянута і взагалі прийнята судом до провадження вимога стягнути «калим», вимога про повернення карточного боргу тощо, оскільки регулювання подібних відносин знаходиться поза межами правового поля. На відміну від справ, які не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, котрі в свою чергу можуть бути розглянуті та вирішені іншими державними чи громадськими організаціями, вимоги, що впливають з неправових відносин, взагалі не входять до складу юрисдикції, тобто закон такі відносини не захищає ані в судовому, ані в будь-якому іншому порядку.

Протиправними вимогами слід вважати ті вимоги, що порушують заборону, встановлену законом. Так, за загальним правилом заява про розірвання шлюбу подається одним з подружжя. Така вимога має правовий характер. Однак закон встановлює заборону в поданні такої заяви під час вагітності дружини та / або до досягнення дитиною одного року. У випадку ігнорування цієї законодавчо встановленої заборони така вимога визнається протиправною. В якості прикладу виступає вимога про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених ч. 2-4 ст. 110 СК України та повторно подана (до спливу одного року) вимога про поновлення батьківських прав, за наявності рішення суду про відмову в задоволенні попередньої (ч. 7 ст. 169 СК України).

Зазначені вимоги є протиправними і до спливу встановленого строку їх розгляд судом прямо заборонений законом. Однак у разі подання такої заяви до суду суд своєю ухвалою повертає таку заяву (ч. 7 ст. 185 ЦПК), що не перешкоджає зверненню до суду після того, як перестануть існувати обставини, які слугували підставою для повернення заяви. Ця норма не означає, що особа позбавляється права на судовий захист чи встановлюються перешкоди в реалізації права на звернення до суду за захистом, лише законом встановлюється термін, після спливу якого така вимога набуває правового характеру.

Тож, визначення правового характеру заявленої до суду вимоги як передумови права на звернення до суду за захистом є доцільним та необхідним, оскільки за своєю правовою природою така обставина виступає в якості процесуального фільтру, який забезпечуватиме розвантаження суддів та відповідатиме принципу процесуальної економії. Принцип дії такого «фільтру» полягає в допуску до судового розгляду лише тих вимог, що впливають тільки з правових відносин та не порушують встановлену законом заборону щодо їх розгляду.

В якості наступної передумови права на звернення до суду за захистом позитивного характеру слід розглянути *дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору*.

Альтернативне вирішення спору (далі – АВС) в широкому розумінні І.О. Бут визначає як несудове вирішення спорів, тобто альтернативу державному правосуддю [21, с. 57]. При цьому Н.Л. Бондаренко-Зелінська АВС визначає як сукупність прийомів і методів позасудового врегулювання сприв, у результаті застосування яких сторони, що сперечаються, укладають взаємоприйнятну угоду [19]. Так, врегулювання спору в позасудовому порядку та розгляд спору в третейському суді виступають в якості альтернативних способів вирішення спору.

Практика застосування альтернативного вирішення цивільно-правових спорів (Alternative Dispute Resolution, ADR) набула широкого застосування у багатьох країнах світу, зокрема більшість цивільних процесуальних кодексів європейських країн передбачають обов'язкове застосування способів альтернативного вирішення правових спорів. Так, у Бельгії та Франції суд повинен запропонувати сторонам врегулювати конфлікт за допомогою механізмів АВС, а в Англії суд має право накласти на учасників спору фінансові санкції, якщо вони відмовилися, наприклад, від медіації [104, с. 7–11]. Практика застосування ADR визначає такі процедури як альтернативу до офіційного правосуддя. У багатьох випадках АВС виступає більш прийнятним, порівняно з державною судовою процедурою, способом вирішення конфліктної ситуації, оскільки не потребує значних фінансових та організаційно-технічних витрат з боку учасників спірних правовідносин.

Основне значення АВС полягає в тому, що за його допомогою відбувається фільтрування тих правових (в тому числі цивільно-правових) спорів, які дійсно потребують повного судового розгляду від тих, що можуть бути вирішені без участі суду. Саме тому в юридичній літературі неодноразово наголошувалось на потребі вивчення міжнародних стандартів у цій сфері, з метою удосконалення норм національного законодавства, що регулює проведення процедури досудового врегулювання спору в конфліктних ситуаціях, внесенні змін до відповідних нормативно-правових актів для скасування перешкод у його здійсненні, розробці механізмів практичного застосування.

Рекомендацією №R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року [192] розтлумачується необхідність застосування медіації в сімейних справах як процесу примирення шляхом досягнення спільної домовленості та пропонується створити механізми, які забезпечуватимуть її проведення до, під час або після судового провадження, зокрема можливість призупинення судового провадження задля проведення медіації. Можливо констатувати, що на рівні національного законодавства на стадії відкриття провадження у справі такий механізм певним чином передбачений – якщо до вирішення питання про відкриття провадження у справі буде подана заява про врегулювання спору або буде укладена угода про передачу спору на розгляд третейського суду, суд постановляє ухвалу про повернення заяви на підставі п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України.

При цьому І.О. Бут підкреслює, що в системі способів АВС третейський розгляд є самостійною формою вирішення цивільно-правових спорів про право з залученням незацікавлених незалежних осіб, рішення яких є обов'язковим для сторін, та якій притаманні як загальні принципи альтернативного вирішення спорів (рівності сторін, законності, диспозитивності), так і власні (арбітрування, добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі тощо) [21, с. 85–86].

Про необхідність створення сприятливих умов для застосування механізмів АВС наголошується у Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року [191].

Зокрема посилення на Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи були зроблені Європейською комісією з ефективності правосуддя (CEPEJ) у звіті «Системи правосуддя в Європі – Видання 2014 р. (на основі даних за 2012 р.): Ефективність і якість правосуддя». Крім цього у цьому звіті АВС визначається в якості однієї з стратегій, що сприяють полегшенню безперешкодного і ефективного функціонування судової системи, спрямованої на осіб, що звертаються до суду. Такі процедури спрямовані на вирішення простих або

неспірних випадків, щоб дати суддям більше часу для вирішення тих спірних випадків, які вимагають проведення серйозних судових дебатів [80].

В якості легітимного обмеження права на звернення до суду за захистом ЄСПЛ визначає встановлений законом обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору. Так, у справі «Momčilović v. Croatia» (Момчиловичи проти Хорватії) предметом розгляду була скарга про відмову національних судів щодо розгляду позову по суті з причини того, що заявники не спробували врегулювати спір з відповідними органами до пред'явлення позову. Доступ до суду був покладений в залежність від досудового врегулювання спору, оскільки відповідно до норм національного законодавства Хорватії (Закон про цивільне судочинство), якщо позивач має намір подати цивільний позов проти Республіки Хорватія, він спочатку повинен отримати дозвіл від прокуратури. Таку норму національного законодавства заявники визначили як надмірне обмеження їх права на доступ до суду, в порушення ст. 6 Конвенції.

Однак ЄСПЛ встановив, що таке обмеження було передбачено законом (Закон про цивільне судочинство) і переслідувало легітимну мету – уникнути недоцільного зростання числа претензій і розглядів проти держави в національних судах, тим самим сприяючи інтересам судової економії та ефективності. Що стосується вимоги пропорційності, ЄСПЛ зазначив, що, незважаючи на відмову національних судів розглянути цивільний позов заявників, вони, як і раніше, могли виконати вимогу мирного врегулювання спору і, в разі недосягнення врегулювання, подати новий позов до національного суду в термін, передбачений національним законодавством [296]. Важливим є те, що п. 33 цього рішення містить посилання на Звіт Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ), про який було зазначено вище.

На рівні національного законодавства простежується певна динаміка у розумінні та сприйнятті досудового врегулювання спору, в тому числі, якщо законом він визначений як обов'язковий, максимально наближеного до того, що тлумачиться практикою ЄСПЛ.

Слід почати з того, що обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору визначений безпосередньо приписами закону. Так, відповідно до ст. 231

Кодексу законів про працю України судовий розгляд трудових спорів за заявами працівника чи власника або уповноваженого ним органу можливий лише у разі незгоди з рішенням комісії по трудових спорах підприємства, установи, організації (підрозділу) [95]. Таким чином, судовому розгляду передуює первинний розгляд трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях (за винятком спорів, зазначених у ст. ст. 222, 232 цього Кодексу) комісією по трудових спорах.

Обов'язковий досудовий порядок врегулювання земельних спорів визначений ч. 3, 4 ст. 158 Земельного кодексу України. Так, первинне врегулювання спорів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах здійснюють органи місцевого самоврядування в межах населених пунктів. При цьому центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, вирішує земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів [81]. І тільки у разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, спір вирішується судом.

З аналізу наведених норм закону вбачається, що комісія по трудових спорах, органи місцевого самоврядування, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, визначені як первинний орган щодо вирішення спорів відповідно до його повноважень.

Тривалий час визначення досудового врегулювання спору як обов'язкового за законом і такого, що має передувати судовому розгляду, сприймалося критично. Зокрема Верховний Суд України (далі – ВСУ) висловив позицію, що дотримання досудового порядку врегулювання спору взагалі не є обов'язковим, навіть якщо такий порядок врегулювання спору визначений законом як обов'язковий. А саме постановою ВСУ №6 від 27.03.1992 року «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування

шкоди» судам було розтлумачено, що із заявою про розгляд спору про відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням його здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків, потерпілий або інша заінтересована особа можуть звернутися на свій розсуд до суду як безпосередньо, так і після попереднього розгляду спору комісією по трудових спрах [176]. Згодом ч. 8 постанови ВСУ №9 від 01.11.1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» було додатково роз'яснено, що суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку [170].

Зазначена позиція була підтримана й Конституційним Судом України, де в рішенні у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) №15-рп/2002 від 09.07.2002 р. (справа №1-2/2002) обов'язкове досудове врегулювання спору визначається як таке, що виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя та тлумачиться як порушення права на судовий захист. Додатково наголошується, що обрання певного засобу правового захисту, у тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи [200].

Така позиція діаметрально протилежним чином змінюється після набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [167] де ст. 124 Конституції визначено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору [103]. Таке рішення законодавця було зумовлено п. 16 Проміжного висновку №803/2015 Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя CDL-PI (2015) 16 від 24 липня 2015 року, в якому пропонувалося додати до складу ст. 124 Конституції положення, що «законом може бути передбачений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору». Комісія визначала, що таке рішення не має викликати жодних проблем, оскільки забезпечує

подальший доступ до суду, та окремо наголошувала, що на практиці такі процедури повинні бути швидкими для уникнення невинувато довгої тривалості провадження (стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [184]

Відтак наразі норми національного законодавства зобов'язують сторони вживати заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом (ч. 1 ст. 16 ЦПК України). Окрім цього, від особи-порушника закон вимагає поновлення порушених права і законних інтересів інших осіб, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову (ч. 2 ст. 16 ЦПК України). Слід враховувати й те, що якщо законом буде визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору, то слід додати відповідні документи, що підтверджують таке врегулювання, оскільки п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України встановлено, що недодання до заяви доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом, є підставою для постановлення судом ухвали про повернення заяви.

Додатково слід зазначити, що така передумова забезпечується шляхом покладання на позивача при реалізації права на звернення до суду за захистом обов'язку зазначити в заяві відомості про те, чи вживав він взагалі заходи досудового врегулювання спору, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору, чи ні [156, с. 626–627].

Утвердження позиції щодо дотримання обов'язкового досудового врегулювання спору, що передує судовому розгляду, ілюструється прикладами судової практики. Зокрема ухвалою Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська у справі №201/698/18 позовну заяву про встановлення порядку спілкування з дітьми було повернено позивачу на підставі п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України. Суд виходив з мотивів того, що визначення способів участі у вихованні дитини та спілкування з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї, відноситься до повноважень органу опіки та піклування та проводиться на підставі заяви матері, батька дитини. Після вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне

значення, орган опіки та піклування постановляє відповідне рішення, яке є обов'язковим до виконання (ст. 158 СК України). І лише у разі, якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод (ст. 159 СК України). В ухвалі суд наголошує, що ст. 158 СК України визначений досудовий порядок врегулювання спору за вимогами про встановлення порядку спілкування з дітьми, який є обов'язковим та передує пред'явленню до суду позову [235].

З аналогічної підстави ухвалою Кременського районного суду Луганської області у справі №414/2433/18 позовну заяву про усунення перешкод у спілкуванні та у вихованні дитини шляхом визначення способу участі у вихованні дитини було повернено позивачу. При вирішенні питання про відкриття провадження у справі судом було встановлено, що долучений позивачем висновок органу опіки та піклування щодо визначення місця проживання дитини з матір'ю від 08.09.2017 року не стосується предмету спору і був предметом судового розгляду при вирішенні 27.12. 2017 року Кременським районним судом Луганської області спору між тими самими сторонами про визначення місця проживання дитини. В ухвалі суд також посилається на ст. ст. 158, 159 СК України, та керуючись п. 7 ч. 4 ст. 185 ЦПК України, повертає позовну заяву про визначення способу участі у вихованні дитини позивачу для вжиття заходів досудового врегулювання спору [239].

Таким чином, враховуючи правову позицію ЄСПЛ щодо визначення обов'язкового досудового порядку врегулювання спору як легітимного обмеження права на звернення до суду за захистом, що має на меті забезпечення судової економії і ефективності та її відображення в нормах національного законодавства, що підтверджується матеріалами судової практики, дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору слід розглядати як передумову права на звернення до суду за захистом. При цьому таку передумову доцільно виокремити в окрему групу і визначити її як

спеціальну, оскільки вона діє лише в тих випадках, які визначені законом, та за характером прояву поширюється лише на позовне провадження.

Продовжуючи дослідження передумов права на звернення до суду за захистом, слід зауважити, що ст. 4 ЦПК України, яка забезпечує таке право, кореспондується зі ст. 256 ЦК України, яка встановлює для особи часові межі для звернення до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу та називає їх *позовною давністю*. Так, Ю. В. Білоусов зауважує, що здійснення та захист суб'єктивного права нерозривно пов'язані із фактором часу і право на звернення до суду за захистом не є винятком [15, с. 145].

У цивілістичній науці існують різні підходи до визначення сутності позовної давності. Зокрема позовна давність визначається як:

1) спосіб погашення позову внаслідок непред'явлення його протягом певного терміну, де слово «давність» вживається для позначення того наслідку, з яким закон пов'язує закінчення певного терміна часу по відношенню до придбання або втрати будь-якого права [280, с. 3];

2) спосіб припинення матеріального права [126, с. 318];

3) припинення права внаслідок його нездійснення [25, с. 184–185].

Виходячи з таких міркувань Г.Ф. Шершеневич [274, с. 190] та М.П. Ринг [197, с. 7–8] під позовною давністю розуміють втрату права на звернення до суду за захистом за допомогою позову у зв'язку з нездійсненністю цього права протягом встановленого законом часу.

Таке бачення позовної давності було критиковане Є.О. Крашенинниковим [106, с. 28–30] та К.Ю. Лебедевою [114, с. 17] та визначене як таке, що призводить до змішання сутності позовної давності з наслідками її спливу. Розглядаючи наслідки спливу строку давності, М.Я. Кириллова зазначає, що закінчення строку позовної давності не погашає право особи на пред'явлення позову, оскільки погашення права особи на звернення з позовом до суду означало б порушення демократичного принципу судової системи щодо захисту прав та інтересів будь-якої заінтересованої в отриманні судового захисту особи [91, с. 184–185]. Саме тому Г.Л. Осокіна пропонує розглядати вимогу щодо дотримання строків позовної давності не як

передумову права на пред'явлення позову, а як умову реалізації права на задоволення позову [142, с. 148].

Неоднозначність з цього питання викликана, перш за все, неузгодженістю норм ЦК України. З одного боку, закон визначає позовну давність як строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (ст. 256 ЦК України), з іншого – зазначає, що заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від впливу позовної давності (ч. 2 ст. 267 ЦК України). Тобто, на перший погляд, однією нормою законодавець ставить реалізацію права на звернення до суду за захистом в залежність від обставини часу, шляхом застосування часового ліміту, що встановлюється інститутом позовної давності, а іншою – надає особі цілком законну можливість ігнорувати таке обмеження.

Примітним є те, що питання застосування позовної давності вирішується виключно судом до винесення ним рішення і тільки на вимогу сторони у спорі (ч. 3 ст. 267 ЦК України). Суд не правомочний ініціювати питання щодо застосування позовної давності, натомість на нього покладається обов'язок встановити дійсність впливу позовної давності, визначити причини пропуску позовної давності, на підставі доказів сторін визнати причини пропуску позовної давності поважними та визнати порушене право таким, що підлягає захисту (ч. 5 ст. 267 ЦК України), або неповажними та відмовити у позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України).

В умовах інтеграційних процесів, що відбуваються шляхом адаптації національного законодавства до європейського, визначення сутності позовної давності та її зв'язку із правом на звернення до суду за захистом потребує нового бачення, зокрема через призму міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, вироблених міжнародними судовими інституціями.

ЄСПЛ розглядає позовну давність насамперед у контексті п. 1 ст. 6 Конвенції, зокрема у справі «*Phinikaridou v. Cyprus*» (Фінікарідов проти Кіпру) було зазначено, що існування позовної давності не є несумісним із Конвенцією [297]. Не порушував п. 1 ст. 6 Конвенції шестирічний строк позовної давності,

який обраховувався від дня повноліття, для позовів про шкоду, умисно завдану здоров'ю неповнолітньої особи у справі «*Stubblings And Others v. The United Kingdom*» (Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства) оскільки установлення такого строку мало легітимну мету – забезпечити правову визначеність і остаточність, а також захистити відповідачів від задавлених претензій, а тому є легітимним обмеженням права на доступ до суду, що не підриває його сутності [301].

У справі «*Mizzi v. Malta*» (Міцці проти Мальти) шестимісячний строк позовної давності був визнаний таким, що звів нанівець саму сутність права заявника на звернення до суду за захистом. Спочатку практична неможливість заперечення батьківства була зумовлена нормами національного законодавства, які вимагали від заявника доведення наявності подружньої зради разом із приховуванням від нього факту народження дитини (чого не було). Після зміни законодавства достатнім стало довести або подружню зраду, або факт приховання народження дитини, але на цей момент строк позовної давності, обчислюваний від дня народження дитини, став перешкодою на шляху реалізації права на звернення до суду за захистом. Тому механізм застосування позовної давності має бути достатньо гнучким [295].

У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово зауважував, що держава має самостійно визначати, який строк позовної давності є доцільним у кожній конкретній справі. Зокрема дане положення викладене у рішенні по справі «*Dacia S.R.L. v. Moldova*» [290]. Виходячи з таких міркувань у справі «*Vo v. France*» (Во проти Франції), було зазначено, що подовження державою строку позовної давності (до десяти років) з метою стандартизації цих строків для позовів про відшкодування збитків у всіх судах навряд чи свідчить про те, що попередній чотирирічний строк був занадто коротким [303].

Прецедентна практика ЄСПЛ свідчить про те, що позовна давність обумовлює право на звернення до суду за захистом обставиною часу і виступатиме як легітимне обмеження, що не порушує фундаментальні права людини проголошені у Конвенції з урахуванням наступного: 1) обмеження не повинно перешкоджати доступу до суду у такий спосіб чи такою мірою, щоб

зводили нанівець саму сутність цього права; 2) таке обмеження повинно мати легітимну мету; 3) має бути забезпечено належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та поставленою метою [154, с. 508].

Аналіз практики ЄСПЛ та положень національного законодавства дає можливість дійти висновку, що вплив строку позовної давності не чинить перешкод на шляху реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в межах позовного провадження. Але іншим чином складається ситуація при зверненні до суду із заявою про видачу судового наказу. Так, п. 5 ч. 1 ст. 165 ЦПК України встановлюється, що якщо з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену законом для такої вимоги, або пройшов строк, встановлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою, суд відмовляє у видачі судового наказу, про що постановляє відповідну ухвалу.

Зазначене положення було обґрунтоване п. 9 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) від 23 грудня 2011 року №14 «Про практику розгляду судами заяв в порядку наказного провадження», зауважується, що наявність спору про право, що є підставою для відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу, вирішується суддею у кожному конкретному випадку, виходячи із характеру та обґрунтованості заявленої матеріально-правової вимоги і документів, доданих до заяви. Наявність спору можна встановити, коли із доданих документів вбачається пропуск позовної давності. Така вимога може бути вирішена лише у позовному провадженні [175].

Так, Київським районним судом м. Одеси у справі №520/3155/18 за заявою КП «ЖКС «Вузівський» про видачу судового наказу про стягнення з боржника заборгованості за надані житлово-комунальні послуги, яка виникла за період з 01.08.2011 р. по 31.01.2018 р. (зазначене підтверджено відповідним розрахунком заборгованості), було встановлено, що з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену законом для такої вимоги. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 165 ЦПК України суд

відмовив у видачі судового наказу, про що постановив відповідну ухвалу [237]. Аналогічна позиція була викладена в ухвалі Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області у справі №740/5177/17 [240].

Таким чином, у наказному провадженні позовна давність свідчить про наявність спору про право і виключає можливість прийняття заяви про видачу судового наказу та згідно з ч. 2 ст. 166 ЦПК України унеможливорює повторне звернення з такою самою заявою в межах наказного провадження, не позбавляючи при цьому заявника можливості реалізувати право на звернення до суду за захистом з тими самими вимогами у позовному провадженні. Враховуючи норми національного законодавства, судову практику та правові позиції ЄСПЛ щодо визначення позовної давності як легітимного обмеження права на звернення до суду за захистом з урахуванням вироблених критеріїв, ***дотримання строків позовної давності*** слід визначити в якості спеціальної передумови права на звернення до суду за захистом, що поширюється на наказне провадження.

Якщо позитивні передумови права на звернення до суду за захистом характеризуються як такі, що мають бути присутні та вказують на можливість реалізації цього права, то негативні передумови – це такі обставини процесуально-правового характеру, наявність яких унеможливорює процес реалізації права на звернення до суду за захистом взагалі.

Негативні передумови права на звернення до суду за захистом визначені п. 2 – 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, серед яких:

– є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами (п. 2 ч. 1 ст. 185 ЦПК України).

Законодавець виходить із загального принципу, що з певною вимогою можливо звертатися до суду лише одноразово. Повторний розгляд тотожної справи приводив би до перегляду ніким не скасованого, раніше винесеного рішення у первісній справі, в результаті чого виявилось б, що з однієї справи постановлені два протилежних рішення.

Судове рішення, яке набрало законної сили, набуває винятковості. Це означає, що вторинний розгляд і вирішення справи, тотожної тій, за якою вже набуло чинності судове рішення, є неприпустимим. Судовим рішенням, що набрало законної сили, остаточно і з обов'язковим значенням для учасників справи і суду вже створений той процесуальний результат, який був кінцевою метою процесу, спірне право перетворено в безперечне;

- у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 3 ч. 1 ст. 185 ЦПК України).

Відмова у відкритті провадження в цьому випадку зумовлюється тим, що виникає можливість появи двох взаємовиключних, а іноді і суперечливих судових рішень по одній і тій же справі. Розгляд тотожних справ одночасно в різних судах суперечив би загальним засадам правосуддя. З цього приводу А.О. Добровольський наголошує, що загальний принцип тут такий: з вимогою можливо звернутися лише один раз [71, с. 97];

- є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим (п. 4 ч. 1 ст. 185 ЦПК України);

- є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 5 ч. 1 ст. 185 ЦПК України);

- настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва (п. 6 ч. 1 ст. 185 ЦПК України).

Із зазначеного вбачається, що наявність негативних передумов права на звернення до суду за захистом, визначених п. 2–6 ч. 1 ст. 185 ЦПК України, тягнуть за собою такий юридичний наслідок як відмова у відкритті

провадження в цивільній справі, без права на повторне звернення з цією ж вимогою. Примітним є те, що ці передумови негативного характеру визначаються як загальні і перевіряються судом при вирішенні питання про відкриття провадження у будь-якому з видів провадження. Зокрема п. 4 ч. 1 ст. 165 ЦПК України передбачає обов'язок суду відмовити у видачі судового наказу за наявності обставин, визначених ч. 1 ст. 186 ЦПК України, із вказівкою на неможливість повторного звернення відповідно до ч. 2 ст. 166 ЦПК України.

Водночас норми ЦПК України у цьому питанні містять певні неузгодженості, а саме: як підставу для відмови у видачі судового наказу п. 7 ч. 1 ст. 165 ЦПК України визначає наступне: «судом раніше відмовлено у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 3–6 частини першої цієї статті». При цьому ч. 2 ст. 166 ЦПК України зазначає, що з підстав, передбачених п. 3–6 ч. 1 ст. 165 ЦПК України суд зобов'язаний відмовити у видачі судового наказу, про що постановляє відповідну ухвалу, яка унеможливорює повторне звернення з такою самою заявою. Тож існування такої підстави для відмови у видачі судового наказу, як «судом раніше відмовлено у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. 3–6 ч. 1 ст. 165 ЦПК», є нелогічним, оскільки, якщо судом вже було відмовлено у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. 3–6 ч. 1 ст. 165 ЦПК, особа не може звернутися з тотожною вимогою повторно з урахуванням прямої заборони, встановленої ч. 2 ст. 166 ЦПК України. Тому доцільно запропонувати внести зміни до ЦПК України, зокрема *виключити п. 7 зі складу ч. 1 ст. 165 ЦПК України*.

За результатами проведеного дослідження можливо зробити висновок, що регулювання суб'єктивного процесуального права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав передбачає встановлення правил судової процедури, в тому числі й процесуальної заборони і обмежень, призначення яких полягає в недопущенні судового процесу у безладний рух. До числа перших слід віднести передумови, наявність яких є необхідною і достатньою для визнання права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за певною особою.

Застосування підходу дослідження права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за видами проваджень у суді першої інстанції дає змогу виділити такі критерії групування передумов:

1) залежно від поширення на види проваджень на – загальні (такі, що поширюються на всі без виключень види проваджень) та спеціальні (такі, що поширюються на один з видів проваджень або декілька);

2) залежно від особи, що звертається з вимогою до суду за захистом, та зв'язку заявленої вимоги із предметом, що підлягає винесенню на розгляд суду, на – суб'єктивні та об'єктивні;

3) залежно від характеру впливу на подальшу реалізацію права на звернення до суду за захистом на – позитивного (з наявністю яких виникає така можливість) та негативного (з наявністю яких така можливість виключається) характеру.

Використовуючи зазначені критерії групування, можливо запропонувати таку структуру передумов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав:

1) загальні – а) суб'єктивні передумови позитивного характеру (правоздатність та юридична заінтересованість); б) об'єктивні передумови позитивного (предметна та суб'єктна цивільна юрисдикція суду, правовий характер заявленої до суду вимоги) та негативного характеру (наявність рішення чи ухвали суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами; наявність у провадженні цього чи іншого суду справи зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; наявність рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим; наявність рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо

спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва);

2) спеціальні – об'єктивні передумови позитивного характеру: дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору (передумова права на звернення до суду за захистом у позовному провадженні) та строків позовної давності (передумова права на звернення до суду за захистом у наказному провадженні).

Така структура передумов створює правило, за яким запуск процесуального механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав розпочинається суб'єктом звернення при відсутності передумов негативного характеру та за обов'язковою наявністю передумов позитивного характеру. Але, досліджуючи механізм реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, необхідно розглядати такі категорії як передумови визнання права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та умови його реалізації, оскільки якраз дотримання останніх є необхідним для того, щоб реалізація цього права призвела до юридичних наслідків, що становлять його безпосередню мету, тобто до розгляду цивільної справи по суті.

2.3. Умови реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

Питання реалізації права на звернення до суду за захистом вже тривалий час привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема Т. Мутер (T. Muther) розглядав категорії «позов» і «право на позов» як дві різні за своєю природою і функціями правомочності. Запропонована ним теорія створила дуалістичне розуміння права, представляючи його поділенням на дві пов'язані між собою, але різні за своєю сутністю вимоги: матеріальну, що має

цивільно-правовий характер, і процесуальну, покликану на його захист і що має публічно-правовий характер [305, с. 44]. При цьому, характеризуючи зазначене право як публічно-правову вимогу до держави на захист матеріального права і розвиваючи цю ідею, К. Хельвіг (K. Hellwig) виділив три групи умов, дотримання яких є обов'язковим для задоволення заявленої вимоги, а саме: процесуально-формальні умови, процесуальні умови, умови матеріального припущення процесу. Кожна з цих умов має самостійне юридичне значення, а підтвердження наявності або відсутності цих умов веде до різних, специфічних для кожної групи, процесуально-правових наслідків [288, с. 47]. К. Шрайбер (K. Schreiber), у свою чергу, розглядав наявність чинного рішення суду щодо вирішення спірного питання в якості умови, яка унеможливорює звернення до суду з такою ж вимогою [307, с. 121–124].

Як зазначалося раніше, передумови права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав підтверджують наявність у особи такого права. Разом з тим, для того щоб розпочався процес розгляду та вирішення цивільної справи, одних лише передумов визнання права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав не достатньо, необхідно правильно та послідовно виконати всі вимоги, які законодавець висуває до суб'єкта звернення, перш ніж прийняти позитивне рішення щодо відкриття провадження у цивільній справі. Системна єдність законодавчо встановлених вимог, дотримання яких є необхідним для постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, в теорії цивільного процесуального права іменується порядком реалізації права на звернення до суду за захистом.

Умови реалізації (здійснення) права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, як і передумови цього права, є юридичними фактами процесуального характеру. В будь-якому випадку з наявністю і тих, і інших закон пов'язує настання процесуальних наслідків.

Так, факт відсутності передумов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав позитивного характеру та наявності передумов права на звернення до суду за захистом порушених,

невизнаних або оспорюваних прав негативного характеру являє собою непереборну обставину, при якій можливість розгляду і вирішення справи по суті виключається повністю. Зовсім протилежною виступає ситуація у випадку неналежної реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Неналежне виконання вимог закону, що становлять собою порядок реалізації права на звернення до суду за захистом, чи невиконання хоча б однієї з них не носять незворотного характеру. Можливість реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав відновлюється після усунення допущених порушень.

Таким чином, практичне значення умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав полягає у встановленні правил судової процедури, призначення яких полягає в забезпеченні реалізації цього права та недопущенні судового процесу у безладний рух.

Враховуючи сутність, призначення та мету, умови реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав можна розподілити за такими критеріями:

1) за характером поширення – загальні (такі, що поширюються на всі без виключень види проваджень) та спеціальні (такі, що поширюються на один з видів проваджень або декілька);

2) за способом участі у процесі реалізації права на звернення до суду за захистом – основні (загальне коло умов, дотримання яких необхідне при безпосередній реалізації права на звернення до суду за захистом) та додаткові (додаткове коло умов, дотримання яких необхідне при опосередкованій реалізації права на звернення до суду за захистом);

3) за характером впливу на процес реалізації права на звернення до суду за захистом – сприяючого та присічного характеру (такі, що сприяють реалізації суб'єктивного права на звернення до суду за захистом або навпаки тимчасово призупиняють її).

В якості першої умови реалізації права на звернення до суду за захистом слід розглянути *цивільну процесуальну дієздатність*.

Досліджуючи питання цивільної процесуальної дієздатності у співвідношенні з цивільною дієздатністю, Д.Ю. Іонова визначає їх як самостійні правові категорії з спільними рисами, головною з яких є те, що в основу обох покладена здатність особи власними діями здійснювати юридичні дії. Додатково зауважується, що при законодавчому регулюванні цивільної процесуальної дієздатності повинні бути в повній мірі враховані норми матеріального права, що встановлюють здатність особи особисто здійснювати ті чи інші матеріальні права і створювати для себе обов'язки [84, с. 16].

Відповідно до ч. 1 ст. 47 ЦПК України цивільна процесуальна дієздатність – це здатність особи особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. За загальним правилом цивільного судочинства за захистом може звернутися лише та особа, яка володіє цивільною процесуальною дієздатністю, оскільки у випадку подання до суду заяви особою, що не має процесуальної дієздатності, суд на підставі п. 1 ч. 4 ст. 185 ЦПК України повертає таку заяву. Аналіз зазначеної норми закону вказує на те, що у процесуальному розумінні певна особа або має цивільну процесуальну дієздатність, або не має її взагалі. Дієздатними процесуальний закон визначає юридичних осіб та фізичних осіб, які досягли повноліття (ч. 1 ст. 47 ЦПК України), однак з зазначеного правила є виключення:

1) неповнолітня особа набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу, а також якщо такій особі надано повну цивільну дієздатність за рішенням суду (ч. 3 ст. 47 ЦПК України);

2) неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, мають цивільну процесуальну дієздатність лише у тих справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь (ч. 2 ст. 47 ЦПК України).

Цікавою є думка С.С. Бичкової щодо того, що у разі набуття особою повної цивільної дієздатності вона автоматично стає повністю цивільно-процесуально дієздатною [13, с. 125]. Так, у більшості випадків цивільна процесуальна дієздатність кореспондується з цивільною дієздатністю, зокрема закон визнає цивільну процесуальну дієздатність за особами, що володіють

повною цивільною дієздатністю – юридичні особи (ст. 80 ЦК України), повнолітні фізичні особи (ч. 1 ст. 34 ЦК України), неповнолітні особи, що перебувають у шлюбі (з моменту його реєстрації) (ч. 2 ст. 34 ЦК України).

Проте, ч. 1 ст. 35 ЦК України передбачає, що повна цивільна дієздатність може бути надана неповнолітній фізичній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку та працює за трудовим договором, а також неповнолітній фізичній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності у цих випадках можливе у два способи за певних умов:

1) за рішенням органу опіки та піклування (на підставі заяви заінтересованої особи) та за умови наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника;

2) за рішенням суду (на підставі заяви заінтересованої особи) за умови відсутності письмової згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

Слід зазначити ще про одну можливість надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦК України. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця, але така реєстрація можлива тільки за умови наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування.

Примітним є те, що відповідно до ч. 3 ст. 47 ЦПК України набуття цивільної процесуальної дієздатності неповнолітньою фізичною особою, яка досягла шістнадцятирічного віку та працює за трудовим договором, а також неповнолітньою фізичною особою, яка записана матір'ю або батьком дитини, можливе лише на підставі рішення суду, що не узгоджується з нормами ЦК України. Нормами ЦПК України не врегульоване питання щодо набуття цивільної процесуальної дієздатності, зокрема:

1) неповнолітньою фізичною особою, яка досягла шістнадцятирічного віку та працює за трудовим договором, а також неповнолітньою фізичною

особою, яка записана матір'ю або батьком дитини, якщо повна цивільна дієздатність надана за рішенням органу опіки та піклування;

2) неповнолітньою фізичною особою, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, якщо така особа набула повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Взаємозв'язок цивільної процесуальної дієздатності з цивільною дієздатністю обумовлюється можливістю особи здійснювати свої цивільні права і виконувати обов'язки та можливістю звернутися за їх захистом до суду в разі порушення, невизнання чи оспорювання, а також забезпеченням реальної можливості реалізації цього права в суді шляхом здійснення всіх процесуальних прав і обов'язків, наданих відповідно до чинного законодавства. Наслідки отримання повної цивільної дієздатності однакові для всіх неповнолітніх осіб, незалежно від того, хто їм таку дієздатність надавав. З огляду на це можна стверджувати, що коли особа в силу вказівок матеріального характеру має можливість самотійно здобувати ті чи інші матеріальні права, то відповідно у неї виникає і правомочність на самотійний захист цих прав.

Зазначена теза знаходить обґрунтування з аналізу положення, закріпленого у ч. 3 ст. 47 ЦПК України. Так, можна стверджувати, що за логікою законодавця у разі набуття особою повної цивільної дієздатності (неповнолітня особа набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу, а також якщо такій особі надано повну цивільну дієздатність за рішенням суду), вона автоматично стає повністю дієздатною у процесуальному розумінні. Враховуючи це, неповнолітні особи, яким повну цивільну дієздатність надано за рішенням органу опіки та піклування (неповнолітня фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку та працює за трудовим договором, а також неповнолітня фізична особа, яка записана матір'ю або батьком дитини), а також неповнолітні особи, зареєстровані як підприємці, мають бути наділені цивільною процесуальною дієздатністю.

Що стосуються малолітніх та недієздатних осіб, неповнолітніх та обмежено дієздатних осіб (окрім випадків, встановлених ч. 2 ст. 47 ЦПК України), то такі особи процесуальною дієздатністю не наділяються. Однак

ст. 45 ЦПК України надає можливість безпосередньої участі малолітній або неповнолітній особі у процесі з метою висловлювання своєї думки (п. 1 ч. 1 ст. 45 ЦПК України) та передбачає можливість здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (п. 3 ч. 1 ст. 45 ЦПК України). Тож можливо стверджувати про існування часткової цивільної процесуальної дієздатності.

На відміну від цивільного законодавства цивільне процесуальне законодавство прямо не визначає градацію ступенів дієздатності (повна, неповна та часткова), однак, як було встановлено, така градація все ж наявна.

Таким чином, можливо виділити такі види цивільної процесуальної дієздатності фізичної особи:

1) повна, яка поділяється на загальну (з набуттям повноліття) та особливу (надану за рішенням суду чи в інший спосіб, визначений законом). До складу першої групи відносяться фізичні особи, які досягли вісімнадцятирічного віку, можуть розуміти значення своїх дій та керувати ними (повна цивільна процесуальна дієздатність загальна). Посвідчення цивільної процесуальної дієздатності таких осіб відбувається шляхом пред'явлення документа, що посвідчує особу. Такі особи спроможні самостійно реалізувати право на звернення до суду за захистом, дотримуючись процесуального порядку його здійснення. До складу другої групи входять неповнолітні особи, які набули повну цивільну дієздатність згідно із законом на підставі правовстановлюючих документів. Посвідчення цивільної процесуальної дієздатності таких осіб відбувається зокрема за пред'явленням рішення суду, рішення органу опіки та піклування (працевлаштування за трудовим договором або неповнолітня особа записана матір'ю (батьком) дитини) та витягу з Державного реєстру фізичних осіб-підприємців;

2) неповна (неповнолітні особи та особи, цивільна дієздатність яких обмежена, мають цивільну процесуальну дієздатність лише у тих справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь);

3) часткова (малолітні та неповнолітні особи (окрім випадків, визначених ч. 2 ст. 47 ЦПК України) шляхом забезпечення безпосередньої участі в процесі з метою висловлювання своєї думки. При цьому в будь-якому випадку реалізація права на звернення до суду за захистом покладається на законних представників.

Враховуючи вищевикладене, вбачається доцільним доповнити ст. 47 ЦПК України частиною четвертою такого змісту: *«4. У разі державної реєстрації як підприємця фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації її як підприємця. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому Цивільним кодексом України, надано повну цивільну дієздатність»*.

Таким чином, **повна цивільна процесуальна дієздатність** визначає особу, спроможну забезпечити реалізацію права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та визначити спосіб такої реалізації (особисто; через представника (в тому числі й законного); шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб), що дає змогу характеризувати її як загальну та основну умову реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, яка забезпечує подальшу його реалізацію.

У випадку неспроможності особи самотійно здійснити реалізацію свого права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав через недостатній об'єм цивільної процесуальної дієздатності або з інших причин, визначених законом, процесуальні права та обов'язки за них здійснюють їх законні представники (ст. 59 ЦПК України) або органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду за захистом в інтересах інших осіб (ч. 2 ст. 4, ч. 2 ст. 160, ст. 56 ЦПК України). ЦПК України передбачає також випадки реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав через представника (ст. 58, ч. 3 ст. 59 ЦПК України) на підставі доручення.

Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 163 та ч. 7 ст. 177 ЦПК України процес реалізації права особи на звернення до суду за захистом представником (у тому числі й законним) забезпечується шляхом подання разом із заявою відповідних документів, що підтверджують його повноваження (ст. 62 ЦПК України). Якщо у випадках, встановлених законом, із заявою про захист прав, свобод та інтересів інших осіб звертаються органи та особи, яким законом надано права на таке звернення, закон встановлює вимогу щодо обґрунтування підстав для такого звернення (ст. 56, ч. 5 ст. 175 ЦПК України). Ігнорування цих вимог як наслідок тягне за собою постановлення судом ухвали про залишення заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК України) із наданням строку на їх усунення, про відмову у видачі судового наказу (п. 1 ч. 1 ст. 165 ЦПК України), або її повернення (ч. 3, п. 1, 4 ч. 4 ст. 185 ЦПК України) із можливістю повторного звернення відповідно до ч. 1 ст. 166 та ч. 7 ст. 185 ЦПК України відповідно. Існування в законі вимоги щодо здійснення представництва є легітимним обмеженням права на доступ до суду, про що свідчить позиція ЄСПЛ, викладена у справі «R.P. and Others v. the United Kingdom» [299].

Тож, додатковою умовою, що поширюється на всі види проваджень та забезпечує подальшу реалізацію права особи на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, є ***підтвердження повноважень на ведення справи представником або підстав для звернення органів та осіб, яким законом надано права звертатися до суду за захистом в інтересах інших осіб.***

Наступною умовою реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є вимога щодо ***дотримання правил територіальної юрисдикції (підсудності).***

Поняття «підсудність» в процесуальній літературі вживається в декількох сенсах, зокрема одні автори вважають підсудність компетенцією судів на розгляд підвідомчих їм справ, інші – властивістю, ознакою справи, треті – правовим інститутом.

Так, підсудність розглядається як правовий інститут, що призначений для розмежування компетенції між окремими ланками судової системи і між судами

однієї ланки з розгляду підвідомчих їм цивільних справ, тобто для відсікання, відмежування інших судів, яким підвідомча справа, з метою визначення одного єдиного, у якому така справа може бути розглянута найбільш ефективно. З цього приводу М.А. Вікут зазначає, що підсудність являє собою процесуальний інститут, норми якого регулюють розмежування компетенції між конкретними судами судової системи [53, с. 79]. Зазначену позицію поділяє також Ю.С. Червоний [258, с. 95–98].

Відповідно до іншого підходу, представниками якого виступають В.В. Ярков [49, с. 67], К.М. Треушніков [50, с. 84], Д.Д. Луспеник [119, с. 65], В.В. Комаров [111, с. 266], підсудність розглядається як належність підвідомчої судам цивільної справи до відання конкретного суду в межах єдиної судової системи. У цьому разі йдеться не про відсікання чи відмежування інших судів, а про «пошук» того єдиного суду, який найефективнішим чином уповноважений розглянути та вирішити справу.

Враховуючи сутність та функції підсудності, деякі фахівці з цивільного процесуального права, серед яких С.В. Оверчук [136, с. 339–340], П.І. Радченко [189, с. 290–293], пропонують сприймати її як комплекс повноважень судів загальної юрисдикції з розгляду й вирішення підвідомчих їм юридичних справ. У цьому разі йдеться про розмежування не судів, а самих повноважень на підставі загальних правил, передбачених законом.

Проаналізувавши судову практику, Пленум ВССУ у п. 2 Постанови №3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 03.03. 2013 року певним чином підтримав означений підхід та надав відповідне роз'яснення, вказавши, що підсудність визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції [169].

При цьому слід виділити визначення підсудності, запропоноване М.Й. Штефаном, яке поєднує два розглянутих вище підходи до визначення підсудності, згідно з яким слід розмежувати як компетенції між окремими ланками судової системи, так й компетенції між судами однієї ланки щодо розгляду і вирішення підвідомчих їм цивільних справ [276, с. 220].

Подібно юрисдикції підсудність визначає повноваження юрисдикційних органів. Однак при цьому слід пам'ятати, що ці поняття нерівнозначні. На відміну від юрисдикції підсудність розмежовує компетенцію судів, які є елементами однієї гілки судової системи.

Таким чином, підсудність конкретизує юрисдикцію стосовно судових органів. Різниця між підсудністю і юрисдикцією має скоріше кількісний, ніж якісний характер. Тому слід розглядати підсудність як поняття, похідне від юрисдикції, як її різновид. Цю думку розвиває Д.М. Бахрах [10, с. 47]. На його думку, підсудність і юрисдикція співвідносяться як вид і рід. Видається необхідним погодитись з останньою точкою зору та, враховуючи найбільш поширені в теорії цивільного процесуального права підходи щодо визначення поняття «підсудність», варто визначити поняття підсудності, яке було запропоноване та обґрунтоване О.М. Єфімовим. Вчений вказує, що підсудність – це інститут цивільного процесуального права, норми якого регулюють належність підвідомчих судам цивільних справ до відання конкретного суду єдиної системи судів загальної юрисдикції для розгляду в першій інстанції, встановлюють правила розмежування повноважень судів загальної юрисдикції та обсяг повноважень суду з розгляду й вирішення підвідомчих їм юридичних справ [77, с. 29, 30].

При реалізації права на звернення до суду за захистом необхідною умовою є дотримання правил підсудності, що розмежовують компетенцію окремих судів з розгляду підвідомчих їм цивільних справ в межах суду першої інстанції. Так, ст. ст. 26–30 ЦПК України встановлюють правила підсудності зокрема для справ позовного провадження, водночас ці правила підсудності є загальними і поширюються при визначенні підсудності справ наказного провадження, на що вказує ст. 162 ЦПК України. Що стосуються справ окремого провадження, то в даному випадку закон окремо визначає підсудність для більшості категорій справ, що підлягають розгляду в порядку окремого провадження в межах IV Розділу ЦПК України, зокрема ст. ст. 295, 301, 305, 310, 316, 320, 3209, 334, 339, 343, 347, 350-1 ЦПК України.

Наслідки недотримання правил підсудності були встановлені п. 4 ч. 3 ст. 121 ЦПК України у редакції 2004 року, відповідно до якого суд ухвалою повертав заяву, якщо справа не підсудна конкретному суду.

Наразі недотримання правил підсудності не тягне за собою процесуально-правових наслідків такого характеру. Зокрема, ч. 9 ст. 187 ЦПК України передбачає, що у випадку, якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не підсудна цьому суду, суд надсилає справу за підсудністю в порядку, встановленому ст. 31 ЦПК України. При цьому відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦПК України суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду. Судам слід дуже уважно перевіряти підсудність при вирішенні питання про відкриття провадження, а також суб'єкту звернення слід відповідально ставитись до визначення належної підсудності, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 378 ЦПК України судові рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню з направленням справи на розгляд за встановленою законом підсудністю, якщо рішення прийнято судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності).

Аналізуючи положення закону, можливо дійти таких висновків:

1. хоча ЦПК України й встановлені правила підсудності, однак їх дотримання розуміється законодавцем як невід'ємна ознака добросовісної поведінки суб'єкта звернення;

2. суд обов'язково перевіряє дотримання правил підсудності при реалізації особою суб'єктивного права на звернення до суду за захистом і у випадку їх порушення самостійно виправляє їх, при цьому для особи ніякі наслідки процесуально-правового характеру не настають.

Таким чином, враховуючи зміни у регулюванні питання відкриття провадження при порушенні правил підсудності, цілком справедливо постає питання щодо доцільності визначення дотримання правил підсудності в якості умови реалізації права на звернення до суду за захистом.

Зазначене питання дістає обґрунтування з урахуванням обрання нашою державою європейського вектору розвитку як правової сфери, так і усіх сфер

суспільного життя. Вже тривалий час Рада Європи постійно демонструвала стурбованість щодо покращення доступу до правосуддя, зокрема це відображено в її різних резолюціях та рекомендаціях з питань спрощення процедур здійснення судочинства, гнучкості судового процесу, використання нових технологій, зменшення завантаженості суддів та впровадження альтернативних засобів врегулювання спорів.

Привертає увагу висновок №6 (2004) Консультативної ради європейських суддів Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів, в якому зазначається, що в кожному суді можуть існувати механізми, згідно з якими судді можуть вирішувати питання передачі справ від перенавантаженого судді іншому судді в межах того самого суду [76, с. 353]. Тому, з метою забезпечення права на доступ до суду, визначеного ст. 6 Конвенції, при реформуванні національного законодавства були враховані такі рекомендації.

Враховуючи ч. 2 ст. 378 ЦПК України, можливо стверджувати, що дотримання правил підсудності для особи, яка звертається до суду, все ж таки буде вважатися умовою реалізації права на звернення до суду за захистом, оскільки саме на суб'єкта звернення покладається обов'язок не порушувати встановлені законом правила підсудності та обов'язок пильнувати за тим, чи правильно встановить підсудність суд у разі допущення помилки при її визначенні. У разі ігнорування та нехтування цим обов'язком для особи настають наслідки непереборного характеру – справа не підлягатиме направленню на новий розгляд у зв'язку з порушеннями правил територіальної юрисдикції (підсудності), якщо учасник справи, який подав апеляційну скаргу, при розгляді справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про непідсудність справи. Окрім цього недотримання правил підсудності є підставою згідно з п. 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України для відмови у видачі судового наказу із можливістю повторного звернення відповідно до ч. 1 ст. 166 ЦПК України. Тож вимога щодо дотримання правил територіальної юрисдикції (підсудності) поширюється на всі види проваджень та є однією з основних умов

реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Процесуальною формою вираження матеріально-правової вимоги є заява, яка в свою чергу виступає в якості процесуального засобу звернення до суду за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Звернення до суду відбувається шляхом подання відповідної заяви до суду, тож залежно від видів провадження у цивільному судочинстві, визначених ч. 2 ст. 19 ЦПК України, таким заявами є: позовна заява; заява про видачу судового наказу; заява про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів. Для того, щоб матеріально-правова вимога особи, виражена в заяві, стала предметом судового розгляду, вона має бути належним чином оформлена. Тому наступною основною умовою, що поширюється на всі види проваджень та забезпечує процес реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, є *дотримання форми і змісту заяви*.

Перелік відомостей, що визначають форму та зміст позовної заяви, закріплюються ст. 175 ЦПК України, заяви про видачу судового наказу – ст. 163 ЦПК України. Що стосуються форми і змісту заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів у справах окремого провадження, то в даному випадку закон визначає правила ст. 175 ЦПК України загальними із врахуванням особливостей, визначених законом для кожної конкретної справи, що підлягають розгляду в порядку окремого провадження в межах IV Розділу ЦПК України (ст.ст. 297, 302, 306, 311, 316, 321, 330, 335, 340, 344, 348, 350-4 ЦПК України).

До основних структурних компонентів, що визначають форму та зміст будь-якої заяви, незалежно від того, за правилами якого провадження здійснюватиметься її розгляд, належать:

- відомості про найменування суду, до якого подається заява (п. 1 ч. 2 ст. 163 та п. 1 ч. 3 ст. 175 ЦПК України);

- інформація про повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування

(для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), реєстраційний номер облікової картки платника податків заявника та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку, а також офіційні електронні адреси, адреси електронної пошти (п. 2 ч. 2 ст. 163 та п. 2 ч. 3 ст. 175 ЦПК України). У випадку участі представника відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 163 ЦПК України слід вказати й ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження;

- виклад вимог та обставини, на яких ґрунтуються вимоги суб'єкта звернення із зазначенням доказів, що підтверджують вказані обставини (п. 4 ч. 2 ст. 163 та п. 4, 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Примітним є те, що ст. 5 ЦПК України розширює існуючі способи захисту шляхом надання правомочності суду застосовувати не тільки ті способи захисту, що прямо передбачені нормативним актом чи договором, а й ті, що не суперечать закону. Відповідно, викладаючи зміст позовних вимог (п. 4 ч. 2 ст. 175 ЦПК України), позивачу слід вказати спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні, а у випадку, якщо позов подано до кількох відповідачів, – зміст позовних вимог щодо кожного з них [259].

Такі дії законодавця мали на меті врегулювання проблеми обрання позивачем способу захисту, сутність якої полягала в тому, що ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачала можливість захисту цивільного права або інтересу судом лише у той спосіб, що був встановлений договором або законом, і якщо позивач «обрав неправильний спосіб захисту», – судового захисту він не отримував, оскільки суди не могли захищати порушені права та інтереси у спосіб, який не передбачений ні законом, ні договором. Така позиція була викладена ВСУ в «Аналізі практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України» [5].

Не визнає як порушення принципу диспозитивності (права особи на власний розсуд розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору) право суду застосувати ефективний спосіб захисту, який не суперечить закону, суддя Верховного Суду А.О. Лесько. Обґрунтовується ця позиція тим, що суд буде діяти відповідно до викладеної в заяві вимоги особи, яка звернулася до суду, що кореспондується з вимогою п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України [115]. При цьому суддя Верховного Суду Д.Д. Луспеник роз'яснює, що для застосування судом іншого способу судового захисту мають бути такі умови як неефективність існуючого способу, наявність відповідної вимоги, вказаної в позовній заяві (позивач зобов'язаний вказати інший спосіб захисту права, який не суперечить закону і який він просить визначити), а також існування іншого способу, і цей спосіб є законним [88].

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що розширення обов'язку позивача визначити зміст позовних вимог, вказавши бажаний спосіб (способи) захисту свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, безумовно направлено на забезпечення ефективного судового захисту. Однак навряд чи таке нововведення впливатиме на реалізацію права на звернення до суду за захистом, оскільки не можна відмовити у відкритті провадження лише тому, що вимога позивача щодо захисту його права є неефективною. Визначення змісту позовних вимог, тепер вже із вказівкою на спосіб (способи) захисту, є складовою позовної заяви, як і було раніше [155, с.101];

- перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 163, п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України), перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви (п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Зазначена вимога кореспондується з ч. 2 ст. 83 ЦПК України, яка зобов'язує суб'єкта звернення додати до заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються його вимоги. При цьому ч. 8 ст. 83 ЦПК України встановлює, що докази, які не були подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли

особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї [259]. Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України окрім подання усіх наявних доказів до суб'єкта звернення додатково встановлюється вимога щодо зазначення й тих доказів, про існування яких йому відомо, однак їх подання одночасно з позовною заявою неможливе. Зазначену вимогу слід тлумачити поряд із ч. 4 ст. 83 ЦПК України. Тобто для того, щоб мати змогу надати клопотання про витребування доказів або отримати додатковий строк для їх подання, слід письмово повідомити суд про те, які докази не можуть бути подані, обов'язково вказавши при цьому причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк, та навести докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаних доказів. Це може бути, наприклад, копія адвокатського запиту, відповідь на який не надійшла у встановлений строк, тощо [155, с. 102].

Можливо стверджувати, що зазначена вимога поширюється як на позовне провадження, так і на окреме провадження, а також певним чином стосується й наказного провадження. Зокрема ч. 1. ст. 161 ЦПК України визначає вимоги, за якими може бути видано судовий наказ, разом з тим ч. 2 ст. 161 ЦПК надає собі право звернутися до суду з вимогами, визначеними у ч. 1 цієї ж статті, в наказному або в спрощеному позовному провадженні на свій вибір. Враховуючи те, що розгляд справи за правилами наказного провадження за своєю природою характеризується відсутністю спору, закон покладає обов'язок доведення факту безспірності зверненої до суду вимоги про стягнення незначних сум заборгованості на заявника, відповідно зазначене слід розуміти у співвідношенні з ч. 4 ст. 83 ЦПК України також. Відтак навіть якщо матеріально-правова вимога суб'єкта звернення законом характеризується як така, що може бути розглянута в порядку наказного провадження, однак особа неспроможна через поважні причини надати необхідні докази для підтвердження безспірного характеру такої вимоги, закон з метою забезпечення безперешкодного звернення до суду та реалізації права на звернення до суду за захистом надає можливість звернення до суду з такою вимогою в порядку

спрощеного позовного провадження з можливістю надання клопотання про витребування тих доказів, яких не вистачає.

Окрім вищевказаних вимог, що мають бути відображені у заяві, законом встановлюється й ряд інших, зокрема:

- для позовної заяви – зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці, та обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюють (п. 3 ч. 3 ст. 175 ЦПК України); зазначення відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору як добровільного, так і обов'язкового (п. 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК України); зазначення відомостей про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися (п. 7 ч. 3 ст. 175 ЦПК України); надання попереднього (орієнтовного) розрахунку суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи (п. 9 ч. 3 ст. 175 ЦПК України).

Всі зазначені вимоги не виступають в якості самостійної умови реалізації права на звернення до суду за захистом, лише в системній єдності дають змогу визначити **дотримання форми і змісту заяви** як умову, що забезпечує процес реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Дотримання форми і змісту заяви є надважливою умовою при реалізації права на звернення до суду за захистом, про що свідчить вже напрацьована судова практика. Вдалим прикладом є ухвала Херсонського міського суду Херсонської області у справі №766/333/18 про збільшення розміру аліментів [244], відповідно до якої позовна заява була залишена без руху з причин *неподання доказів, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги*, зокрема доказів про погіршення майнового стану позивача.

Також в якості прикладу слід розглянути ухвалу Воловецького районного суду Закарпатської області у справі №300/210/18 про розірвання шлюбу [234]. Суд залишив позовну заяву без руху, встановивши, що подана заява не відповідає вимогам п. 8 ч. 3, ч. 6 ст. 175 ЦПК України, а саме: позовна заява *не містить зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви*. Крім цього,

додані позивачем копії не посвідчені належним чином. Аналогічна позиція відображена в ухвалі Олевського районного суду Житомирської області у справі №287/21/18-ц [241]. Судом позовну заяву було залишено без руху у зв'язку з відсутністю відомостей про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору; не зазначено наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви; відсутній попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Ухвалою Перечинського районного суду Закарпатської області у справі №304/7/18 про стягнення заборгованості позовну заяву було залишено без руху оскільки подана з порушенням вимог ст. 175 ЦПК України, а саме: *не надано попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи; не містить відомостей про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися; підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав* [242]. Яскраво демонструє зазначену позицію й ухвала про залишення заяви без руху Олевського районного суду Житомирської області у справі №287/21/18-ц про розірвання шлюбу [241].

З матеріалів судової практики вбачається, що недотримання форми і змісту заяви призводить до постановлення ухвали про залишення заяви без руху, із наданням строку на їх усунення. Недотримання форми і змісту заяви про видачу судового наказу згідно з п. 1 ч. 1 ст. 165 ЦПК України є підставою для відмови у видачі судового наказу із можливістю повторного звернення відповідно до ч. 1 ст. 166 ЦПК України.

Подання будь-якої заяви супроводжується **сплатою судового збору**. Зазначена умова безпосередньо закріплюється Законом України «Про судовий збір» та відповідними положеннями у розділах ЦПК України, що регулюють процесуальну діяльність усіх суб'єктів цивільного процесу, зокрема п. 1 ч. 3 ст. 163, ч. 1 ст. 164 ЦПК України – наказне провадження, ч. 4 ст. 177 ЦПК

України – позовне провадження. Обов'язок сплати судового збору при зверненні з вимогою, що підлягає судовому розгляду, за правилами окремого провадження прямо не передбачений у ЦПК України, лише ч. 7 ст. 294 ЦПК України зазначає, що при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом. Зазначене питання врегульовано ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір», яка встановлює розмір ставок судового збору за подання заяви у справах окремого провадження. Окрім цього законом встановлюються певні виключення з загального правила щодо сплати суми судового збору, зокрема категорії справ, в яких за подання заяв судовий збір не справляється (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір»), та звільнення від сплати судового збору (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»). Сплата судового збору чи підстави звільнення від сплати судового збору мають бути підтверджені документально відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 163, ч. 4 ст. 177 ЦПК України. Невиконання цієї умови тягне за собою постановлення ухвали про відмову у видачі судового наказу на підставі п. 1 ч. 1 ст. 165 ЦПК України з правом на повторене звернення (ч. 1 ст. 166 ЦПК України) або залишення заяви без руху (для позовного та окремого проваджень) на підставі ч. 2 ст. 185 ЦПК України із наданням строку на усунення недоліків заяви.

Здебільшого вимога щодо сплати судового збору як умови реалізації права на звернення до суду за захистом в юридичній науці оцінюється критично. Така ситуація, в першу чергу, складається через постійне підвищення розміру судового збору, що призводить до неможливості особи реалізувати право на звернення до суду та отримати судовий захист взагалі.

З цього приводу ЄСПЛ у справі «Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom» (Толстой Мілославський проти Сполученого Королівства) визнав, що забезпечення судових витрат само по собі є легітимним обмеженням права на доступ до суду [302]. Водночас у справі «Shishkov v. Russia» (Шишков проти Росії) зазначає, що вимога про сплату державного мита є стримуючою мірою для потенційних позивачів від пред'явлення безрозсудних і необґрунтованих позовів. Для того, щоб гарантувати справедливий баланс між підтримкою

нормального функціонування судової системи і захистом інтересів заявника при поданні позову до суду, внутрішньодержавні суди звільняють від сплати державного мита заявників, які можуть підтвердити свій поганий фінансовий стан [300].

Щодо такої обставини як «поганий фінансовий стан» особи, яка звертається до суду за захистом, ЄСПЛ у рішеннях «Kniat v. Poland» [294] та «Jedamski and Jedamska v. Poland» [293] висловив позицію, що оцінюючи фінансове становище особи, яка звертається до суду з вимогою про звільнення її від сплати судового збору, зменшення його розміру, надання відстрочки чи розстрочки в його сплаті, національні суди повинні встановлювати наявність у такої особи реального доходу (розмір заробітної плати, стипендії, пенсії, прибутку тощо), рухомого чи нерухомого майна, цінних паперів, можливості розпорядження ними без значного погіршення фінансового становища.

Цікавою є позиція Верховного Суду щодо можливості скористатися правом на зменшення розміру судового збору, викладена у справі №686/114/16-ц від 04.07.2018 р. Розглянувши касаційну скаргу на ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 23.08.2016 р., Верховним Судом було встановлено, що особа, яка подала касаційну скаргу, 01.08.2016 р. звернулася з заявою про зменшення розміру судового збору до 606,33 грн. із доданням до неї квитанції №N17W445743 на суму 606,33 грн. При цьому Верховним Судом було відзначено, що касаційна скарга мотивована тим, що обґрунтовуючи вимогу про зменшення розміру судового збору, який підлягає сплаті за подання апеляційної скарги, заявник вказував на неможливість його оплати у повному розмірі, що підтверджується довідкою про доходи, та просив апеляційний суд зменшити розмір судового збору до фактично сплаченої ним суми 606,33 грн. Окрім цього, заява містить посилання на прецедентну практику ЄСПЛ із зазначенням, що сплата судового збору не має бути перешкодою у доступі до правосуддя.

Апеляційний суд, розглядаючи питання про можливість зменшення розміру судового збору зазначив, що докази, подані заявником, є недостатніми для висновку про його майновий стан та відмовив у задоволенні клопотання, не навівши мотивів такої відмови. Не було враховано апеляційним судом й те, що

заявником частково було сплачено судовий збір. Крім того, апеляційний суд не надав роз'яснення з приводу документів, які необхідно було надати заявнику для того, щоб скористатися правом на зменшення розміру судового збору, і зробив передчасний висновок про невиконання ним вимог ухвали про залишення апеляційної скарги без руху.

Верховний Суд констатував, що відмовляючи у задоволенні заяви про зменшення розміру судового збору та одночасно визнаючи неподаною та повертаючи апеляційну скаргу, апеляційний суд не надав можливості особі, яка з нею звернулась, відреагувати на позицію суду щодо вирішення заявленого клопотання. Судом було відзначено, що положення статей ЦПК України та Закону України «Про судовий збір» не містять чіткого переліку документів, які можна вважати такими, що підтверджують майновий стан особи. У кожному конкретному випадку суд встановлює можливість особи сплатити судовий збір на підставі наданих нею доказів щодо її майнового стану за своїм внутрішнім переконанням. Водночас підстави для відмови суду у подібних клопотаннях мають бути аргументовані. Постановою Верховного Суду від 04.07.2018 року у справі №686/114/16-ц касаційну скаргу було задоволено, ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 23.08.2016 року скасовано, а справу направлено до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду [165]. Примітним є те, що в Постанові Верховний Суд посилається на викладені вище рішення ЄСПЛ.

Цілком справедливо зауважує Ю.В. Білоусов з приводу того, що державне мито (судовий збір) повинно відповідати потребам суспільства, уявленням про справедливість, не робити правосуддя елітарною послугою [16, с. 71].

Тож, сплата судового збору є загальною умовою, що забезпечує реалізацію права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, та є однією з основних. Однак в кожній конкретній справі суди мають враховувати можливість звільняти від сплати державного мита заявників, які можуть підтвердити свій поганий фінансовий стан, з метою гарантування справедливого балансу між підтримкою нормального функціонування судової системи і захистом інтересів заявника при зверненні його до суду.

Подання заяви до суду супроводжується такою обов'язковою умовою як *подання додатків до заяви*. Перелік додатків, що подаються до заяви про видачу судового наказу, визначені ч. 3 ст. 163 ЦПК України, до позовної заяви – ст. 177 ЦПК України, яка певним чином поширюється при поданні заяви в окремому провадженні.

Тож, загальний перелік додатків, що подаються до заяви незалежно від виду провадження, такий: документ, що підтверджує сплату судового збору (п. 1 ч. 3 ст. 163, ч. 4 ст. 177 ЦПК України); документ, що підтверджує повноваження представника, якщо заява ним підписана (п. 2 ч. 3 ст. 163, ч. 7 ст. 177 ЦПК України); всі наявні докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються вимоги (п. 4 ч. 3 ст. 163, ч. 5 ст. 177 ЦПК України).

Цей перелік підлягає розширенню залежно від виду провадження, за правилами якого буде здійснюватись судочинство у цивільній справі, зокрема: для наказного провадження – копія договору, укладеного в письмовій (в тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості (п. 3 ч. 3 ст. 163 ЦПК України); для позовного провадження – копії позовної заяви та доданих до неї документів у кількості, що відповідає кількості відповідачів та третіх осіб (ч. 1 ст. 177 ЦПК України з урахуванням винятків, встановлених ч. 2 ст. 177 ЦПК України), та заяви з процесуальних питань за необхідності (ч. 3 ст. 177 ЦПК України), а також у випадку подання заяви про визнання акта чи договору недійсним необхідно додати копію (або оригінал) оспорюваного акта чи договору, або засвідчений витяг з нього, або клопотання про його витребування у разі відсутності акта чи договору у позивача (ч. 6 ст. 177 ЦПК України).

Недотримання цієї умови призводить до постановлення ухвали про відмову у видачі судового наказу (п. 1 ч. 1 ст. 165 ЦПК України) з правом на повторене звернення (ч. 1 ст. 166 ЦПК України) або залишення заяви без руху (для позовного та окремого проваджень) на підставі ч. 1 ст. 185 ЦПК України із наданням строку на усунення недоліків відповідно до ч. 2 цієї ж статті. Тож подання додатків до заяви є загальною умовою, що забезпечує реалізацію права

на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, та є однією з основних.

Слід врахувати й те, що реформування процесуального законодавства передбачає функціонування у судах Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС).

Наразі ЄСІТС ще не функціонує, однак Розділ XIII ЦПК України «Перехідні положення» встановлює, що зазначена система почине свою роботу через 90 днів з дня опублікування Державною судовою адміністрацією України у газеті «Голос України» та на веб-порталі судової влади оголошення про створення та забезпечення функціонування ЄСІТС.

Як і все нове, перехід на ЄСІТС має відбуватися поступово з метою вивчення особливостей її функціонування, технічних характеристик та усунення недоліків, якщо такі будуть. Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені, зокрема Наказом ДСА України №269 «Про внесення змін до наказу ДСА України від 23.03.2017 №367» від 31.05.2018 р. [168] з 4 червня вводиться в тестову експлуатацію підсистема ЄСІТС «Електронний суд», до якої вже приєднані 18 пілотних судів, серед яких Київський районний суд м. Одеси.

Варто зазначити, що дії законодавця цілком відповідають всесвітньо визнаним міжнародним стандартам здійснення судочинства, тим більше Комітет Міністрів Ради Європи в Рекомендації №R (84) 5 від 28.02.1984 року в принципі №9 зазначив, що судові органи повинні мати у своєму розпорядженні найсучасніші технічні засоби, щоб вони могли здійснювати правосуддя найбільш ефективним способом, зокрема шляхом полегшення доступу до різноманітних джерел права, а також шляхом прискорення відправлення правосуддя [193].

Відтепер право на звернення до суду за захистом може бути реалізовано в електронній формі, оскільки ч. 5 ст. 43 ЦПК України прямо вказує, що суб'єкт звернення вчиняє процесуальні дії, зокрема подає процесуальні документи (заяву, позовну заяву) в електронній формі з використанням ЄСІТС.

При цьому ч. 6 ст. 43 ЦПК України розтлумачує, що процесуальні документи в електронній формі подаються шляхом заповнення відповідної

процесуальної форми, яка міститься в ЄСІТС. Таким чином, задля реалізації права на звернення до суду за захистом в електронній формі необхідно зареєструвати офіційну електронну адресу в ЄСІТС (ч. 8 ст. 14 ЦПК України).

Обов'язковою умовою при реалізації права на звернення до суду за захистом в електронній формі також є посвідчення процесуальних документів електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП) суб'єкта звернення (ч. 8 ст. 43 ЦПК України).

В обґрунтування зазначеного твердження доцільно розглянути ухвалу Київського районного суду м. Одеси від 13.06.2018 р. у справі № 520/7083/18. Так, 08.06.2018 року до суду надійшла позовна заява про розірвання шлюбу в електронній формі. Судом було встановлено, що позовна заява не містить електронного цифрового підпису, який, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про електронний цифровий підпис», прирівнюється до власноручного підпису. Таким чином, позовна заява про розірвання шлюбу була залишена без руху із наданням строку на усунення недоліків з урахуванням наступного: позовна заява не підписана позивачем, не містить підтвердження про те, що позивачем не подано іншого позову до цього ж відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав, не надано оригіналу квитанції про сплату судового збору, не надано оригіналу свідоцтва про шлюб [238].

Слід звернути увагу на те, що ч. 6 ст. 14 ЦПК України встановлюється певне коло осіб, які в імперативному порядку повинні мати офіційні електронні адреси в ЄСІТС й ЕЦП відповідно, зокрема це адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, державні органи, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання державного та комунального секторів економіки. Усі інші особи реєструють офіційні електронні адреси в ЄСІТС в добровільному порядку.

Таким чином, аналізуючи зазначене, вбачається, що закон вимагає від осіб, які є професіоналами в юридичному напрямку, підвищення рівня кваліфікації з метою визначення їх як таких, що сприятимуть швидкому та якісному розгляду та вирішенню цивільної справи. Окрім цього, враховуючи процес монополізації адвокатури і те, що реалізація права на звернення до суду

за захистом відбувається найчастіше за допомогою представників (адвокатів) і рідше органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, впровадження «Електронного суду» в правову свідомість звичайного громадянина відбуватиметься значно швидше.

Тож доцільно вдосконалити систему умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав шляхом включення до її переліку вимог (правил), що висуваються при реалізації права на звернення до суду за захистом в електронній формі. У зв'язку з цим до складу умов реалізації права на звернення до суду за захистом при реалізації його в електронній формі слід додати *вимоги щодо наявності у суб'єкта звернення унікального ідентифікатора CourtID (отриманого за результатами реєстрації офіційної електронної адреси у ЄСІТС) та електронного цифрового підпису*. Такі вимоги слід характеризувати як загальні (оскільки поширюються на всі без виключень види проваджень), основні (їх дотримання є необхідним як при безпосередній, так і при опосередкованій реалізації права на звернення до суду за захистом) сприяючого характеру.

На рівні з умовами, які сприяють реалізації суб'єктивного права на звернення до суду за захистом, існують такі, які за своєю сутністю можуть навпаки *тимчасово призупинити* її. До таких можна віднести *відсутність вимоги про відкликання заяви до відкриття провадження у справі*.

Згідно з ч. 3 ст. 4 ЦПК України відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною, але це не означає, що при здійсненні правового регулювання цивільних відносин конкретний суб'єкт не зможе відмовитись від цього права. Аналіз ст. 20 ЦК України [256] встановлює, що судовий захист прав та законних інтересів є для суб'єкта правом, а не обов'язком і саме особа вирішує, чи скористатися правом на судовий захист, чи ні.

Відповідно до принципу диспозитивності особі надається можливість до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, подати заяву про відкликання заяви. Зазначене передбачене ч. 5 ст. 163 ЦПК України (наказне провадження) та п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України (позовне провадження). Враховуючи, що відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого

провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, можна констатувати, що можливість відкликання заяви до постановлення ухвали про відкриття передбачена й при розгляді справ за правилами окремого провадження.

Наявність вимоги про відкликання заяви не паралізує процес реалізації права на звернення до суду за захистом, а лише тимчасово призупиняє його, оскільки як наслідок тягне за собою постановлення судом ухвали про повернення заяви (п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України). Наявність такої ухвали не перешкоджає повторному зверненню до суду з цією ж вимогою за умови, якщо перестануть існувати обставини, що спричинили її повернення. Таку умову слід характеризувати як загальну, оскільки поширюється на всі види проваджень у цивільному судочинстві, є однією з основних, оскільки має бути врахована при реалізації права на звернення до суду за захистом незалежно від способу участі у процесі реалізації цього права.

Враховуючи можливість особи розпоряджатися своїми правами на власний розсуд, доцільно виокремити й інші дії, які особа правомочна здійснювати до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, зокрема подати заяву про врегулювання спору (п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України) та укласти угоду про передачу спору на розгляд третейського суду (ч. 4 ст. 4 ЦПК України).

Слід звернути увагу, що положення щодо можливості укладання угоди між сторонами про передачу спору на розгляд третейського суду з'являється саме в контексті ст. 4 «Право на звернення до суду за захистом». Зазначене положення не є новелою, оскільки існувало в ст. 17 ЦПК України в редакції 2004 р., однак за рішенням законодавця більш доцільним є його відображення в межах ст. 4 ЦПК України.

Досліджуючи доцільність віднесення зазначеного положення до змісту ст. 4 ЦПК України, слід враховувати те, що третейські суди не здійснюють правосуддя, їх рішення не є актами правосуддя, а самі вони не входять до системи судів загальної юрисдикції. Третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної

діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування зокрема методів арбітрування, наголошував Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) в своєму рішенні від 10.01.2008 року у справі №1-3/2008 [201].

Враховуючи той факт, що третейський суд не здійснює правосуддя, укладання між сторонами угоди про передачу спору на розгляд третейського суду не слід розуміти як відмову від права на звернення до суду за захистом. На це безпосередньо вказує абз. 5 п. 2 Постанови Пленуму ВСУ №2 від 12.06.2009 року «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» [171].

Такі дії законодавця цілком виправдані, оскільки застосовувати Закон України «Про третейські суди» необхідно тільки при системному аналізі, зокрема разом із ст. 4 ЦПК України і міжнародними правовими нормами (Конвенцією). Окрім цього Рекомендацією Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року [194] було наголошено на необхідності більш широкого застосування у відповідних випадках методів врегулювання спорів у позасудовому порядку. При цьому окремо зауважується, що якщо сторони і вдаються до медіації, їм слід забезпечити право доступу до суду, бо ж воно є вирішальною гарантією захисту прав сторін.

Наявність заяви про врегулювання спору або угоди про передачу спору на розгляд третейського суду, поданої до відкриття провадження у справі, призупиняє процес реалізації права на звернення до суду за захистом, оскільки як наслідок тягне за собою постановлення судом ухвали про повернення заяви на підставі п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України. Наявність такої ухвали не перешкоджає повторному зверненню до суду з цією ж вимогою за умови, якщо перестануть існувати обставини, що спричинили її повернення, що прямо

зазначено ч. 7 ст. 185 ЦПК України. Отже ***відсутність заяви про врегулювання спору або угоди про передачу спору на розгляд третейського суду, поданої до відкриття провадження у справі***, можна розглядати як спеціальну умову реалізації права на звернення до суду за захистом, оскільки стосується лише позовного провадження (пряма заборона ч. 5 ст. 294 ЦПК України передавати справи окремого провадження на розгляд третейського суду та безспірний характер вимог, що можуть бути розглянуті у наказному провадженні) та є однією з основних, оскільки має бути врахована при реалізації права на звернення до суду за захистом незалежно від того, ким вона здійснюється (суб'єктом права на звернення до суду за захистом чи іншою уповноваженою особою).

Наступною умовою реалізації права на звернення до суду за захистом присічного характеру є ***відсутність у провадженні цього чи іншого суду заяви з тотожної вимоги***.

У судовій практиці найпоширенішим негативним явищем, яке суттєво перешкоджає здійсненню судочинства, є подання тотожних заяв з мінімальним проміжком в часі. Такі процесуальні дії здійснюються з метою розподілу усіх поданих до суду заяв з умисно створеними умовами для залишення їх без руху (наприклад, несплата судового збору), автоматизованою системою документообігу різному складу суду. За таких обставин суб'єкт звернення з усіх можливих варіантів обирає склад суду для розгляду справи, усуває недоліки в оформленні заяви по тій справі, що розподілена бажаному складу суду. В інших справах по тотожним заявам після спливу строку для усунення недоліків постановляється ухвала про їх повернення [158, с. 99].

З метою протидії таким недобросовісним діям суб'єкта звернення ЦПК України зобов'язує заявника надати підтвердження про те, що ним не подано тотожної заяви до тієї ж сторони з тим самим предметом та з тих самих підстав, шляхом прямої вказівки на це у тексті самої заяви. Зазначене закріплюється п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК України.

Слід відзначити, що суди досить уважно перевіряють подану заяву при вирішенні питання про відкриття провадження, особливо звертають увагу на

додержання п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК України. Так, ухвалою Збаразького районного суду у справі №598/51/18 про розірвання шлюбу [236] позовна заява була визнана такою, що не відповідає вимогам ст. 175 ЦПК України, оскільки повинна містити *підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав* і як внаслідок була залишена без руху. Зазначене вбачається як в ухвалі Перечинського районного суду Закарпатської області у справі №304/7/18 [242], так і в ухвалі Вінницького районного суду Вінницької області у справі №128/3483/17 [233].

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 44 ЦПК України подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями суди вправі кваліфікувати в якості зловживання процесуальним правом на звернення до суду за захистом [259].

Як приклад можна навести ухвалу Суворовського районного суду міста Одеси у справі №523/2172/18 від 16.02.2018 року, якою позовну заяву ОСОБИ_1 до Суворовської районної адміністрації Одеської міської ради про визнання права користування та зобов'язання укласти договір найму було повернуто позивачу [243].

За даними програми електронного документообігу суду судом було встановлено, що позивачем подано декілька аналогічних позовних заяв, а саме, окрім зазначеного позову, в провадженні суду перебувають аналогічні позовні заяви під №523/2022/18, 523/2032/18. Такі дії позивача відповідно до ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 44 ЦПК України суд визнав зловживанням процесуальними правами, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями та на підставі ст. ст. 44, 185 ЦПК України позовну заяву було повернуто позивачу.

З метою протидії зловживання процесуальними правами вважається доцільним, окрім повернення позовної заяви, застосовувати до такого учасника справи заходи процесуального примусу у вигляді стягнення в дохід державного

бюджету штрафу (п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК України). Зазначена пропозиція видається виправданою, оскільки відповідно до п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК України обов'язком позивача є надання підтвердження про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, і має міститися у позовній заяві, а учасники справи мають виконувати процесуальні обов'язки, визначені законом або судом (п. 7 ч. 2 ст. 43 ЦПК України). У випадку невиконання учасником справи його обов'язків суд на підставі ч. 3 ст. 43 ЦПК України застосовує до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені цим Кодексом.

Тож відсутність у провадженні цього чи іншого суду заяви з тотожної вимоги слід розглядати як загальну умову реалізації права на звернення до суду за захистом, що поширюється на всі види проваджень та є однією з основних. За своєю сутністю ця умова характеризується як така, що може призупинити реалізацію права на звернення шляхом постановлення ухвали про повернення заяви на підставі п. 6 ч. 4 ст. 185, ч. 3 ст. 44 ЦПК України.

За результатами проведеного дослідження вбачається доцільним запропонувати класифікацію умов реалізації права на звернення до суду за захистом з урахуванням їх сутності, призначення та мети за такими критеріями:

1) за характером поширення – на загальні (такі, що поширюються на всі без виключень види проваджень) та спеціальні (такі, що поширюються на один з видів проваджень або декілька);

2) за способом участі у процесі реалізації права на звернення до суду за захистом – на основні (загальне коло умов, дотримання яких необхідне при безпосередній реалізації права на звернення до суду за захистом) та додаткові (додаткове коло умов, дотримання яких необхідне при опосередкованій реалізації права на звернення до суду за захистом);

3) за характером впливу на процес реалізації права на звернення до суду за захистом – на сприяючого та присічного характеру (такі, що сприяють реалізації суб'єктивного права на звернення до суду за захистом або навпаки тимчасово призупиняють її).

Застосовуючи запропоновані критерії розмежування, формується така структура умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав:

1) загальні – а) основні сприяючого характеру (повна цивільна процесуальна дієздатність, дотримання правил підсудності, дотримання форми і змісту заяви та сплата судового збору, а також вимоги щодо наявності у суб'єкта звернення унікального ідентифікатора CourtID (отриманого за результатами реєстрації офіційної електронної адреси у ЄСІТС) та електронного цифрового підпису); б) основні присічного характеру (відсутність вимоги про відкликання заяви до відкриття провадження у справі та відсутність у провадженні цього чи іншого суду заяви з тотожної вимоги); в) додаткові сприяючого характеру – підтвердження повноважень на ведення справи представником або підстав для звернення органів та осіб, яким законом надано права звертатися до суду за захистом в інтересах інших осіб;

2) спеціальні умови присічного характеру – відсутність заяви про врегулювання спору або угоди про передачу спору на розгляд третейського суду, поданої до відкриття провадження у справі (умова реалізації права на звернення до суду за захистом у позовному провадженні).

Сьогодні реалізація права на звернення до суду за захистом та її межі за національним законодавством – якісно нова конструкція, яка і дотепер трансформується під впливом об'єктивних чинників, серед яких загальносвітові, загальноприйняті стандарти у сфері прав людини і громадянина займають не останнє місце. Дотримання передумов та умов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав представляє собою: а) запуск процесуального механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, який розпочинається суб'єктом звернення за відсутності передумов негативного характеру та за обов'язковою наявністю передумов позитивного характеру; б) здійснення процесуального механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, що полягає в належному та послідовному виконанні суб'єктом звернення умов реалізації цього права. В цьому аспекті під механізмом реалізації права на звернення до суду за захистом

слід розуміти системну єдність законодавчо встановлених вимог (умов реалізації права на звернення до суду за захистом), дотримання яких є необхідним для постановлення ухвали про відкриття провадження у цивільній справі.

У зв'язку з цим визначення поняття процесуального механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, дослідження його складових частин та процесуально-правових наслідків його здійснення, до яких він може призвести, наразі є обґрунтованою необхідністю.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ, НЕВИЗНАНИХ АБО ОСПОРЮВАНИХ ПРАВ

3.1. Поняття механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

Право має сенс та стає вагомим для особи чи суспільства тоді, коли воно реалізується. Якщо ж право не перетворюється в життя, воно неминуче завмирає. Головне призначення норм права полягає в тому, що вони допомагають визначити зміст права суб'єкта і тим самим сприяють його реалізації.

Реалізація права завжди посідала центральне місце при дослідженні будь-якого суб'єктивного права в динаміці. Здійснення права Л.С. Явич визначав як засіб його буття, існування, дії, виконання ним своєї головної соціальної функції. Неможливо зрозуміти право, якщо відвернутися від механізму його реалізації в житті суспільства [284, с. 285].

Отже реалізація права на звернення до суду за захистом передбачає перетворення можливості здійснення цього права, що закріплене в чинному законодавстві України, в стан її дійсного використання суб'єктами права на звернення до суду за захистом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у процесі судової діяльності.

При цьому забезпечення права особи на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав має відбуватися паралельно із закріпленням відповідного правового механізму його реалізації та подальшим його вдосконаленням. Реалізація права здійснюється через певний механізм. При цьому слід пам'ятати, що лише з волі суб'єкта права може бути використаний та введений в дію механізм реалізації суб'єктивного права. Важливо лише, щоб такий механізм був наявний, діяв якісно та ефективно.

Поняття «правовий механізм» розкривається як система певних засобів, метою яких є захист прав людини, потреба в такому захисті виникає при вчиненні певного правового правопорушення чи об'єктивно-протиправного діяння [130, с. 54]. Правовий механізм Є.О. Голікова розглядає як систему певних елементів, які взаємопов'язані між собою та мають єдину загальну мету, та доходить висновку, що будь-який механізм має свою внутрішню організовану побудовану структуру, елементи якої знаходяться у взаємозв'язку та підпорядкуванні [40, с. 131].

Механізм правового регулювання завжди визнавали центральною категорією юридичної науки. Тому його значення як фундаментальної, методологічної категорії в кожній окремій галузі права залежить від формулювання чіткого й однозначного визначення цього поняття, що охоплює, на перший погляд, різні правові явища, які перебувають у взаємозв'язку та відповідній взаємодії під час функціонування.

Як стверджує М.Г. Шарце, поняття «механізм правового регулювання» дає змогу не лише зібрати разом явища правової дійсності – норми, правовідносини, юридичні акти тощо, а й представити їх у динаміці: продемонструвати специфічні функції певних юридичних явищ у їх взаємозв'язку [271, с. 11].

На думку К.В. Шундікова, правовий механізм – це об'єктивований на нормативному рівні, системно організований комплекс юридичних засобів, необхідний і достатній для досягнення конкретної мети [278, с. 15].

Так, Р.Л. Гальчук тлумачить механізм правового регулювання як систему організованих послідовним чином юридичних засобів [38, с. 18]. При цьому Е.Р. Чернова визначає його як узагальнену теоретичну схему органічно пов'язаних видів правової (праворегулятивної) дійсності, через яку і за допомогою якої здійснюється результативний юридичний вплив на суспільні відносини [267, с. 37].

Більш широко розкриває сутність механізм правового регулювання Р.А. Шахбазов, характеризуючи його як багатогранну й комплексну величину,

що уможлиблює правове регулювання соціальних відносин з метою усунення чинників, які перешкоджають забезпеченню соціального захисту [272, с. 24].

Так, О.Ф. Скакун зазначає, що механізм правового регулювання – це система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права втілюється в упорядкуванні суспільних відносин, задоволенні інтересів суб'єктів права, встановленні й гарантуванні правопорядку («належне» у праві стає «сущим») [213, с. 137]. Надане О.Ф. Скакун визначення найбільш повно розкриває сутність механізму правового регулювання суспільних відносин.

Заслуговує на увагу бачення правового механізму, запропоноване К.В. Шундіковим, відповідно до якого правовий механізм являє собою необхідний та достатній для досягнення конкретної юридичної цілі системний комплекс юридичних засобів, організованих послідовно і діючих поетапно, відповідно до нормативно заданої схеми (процедури) [278, с. 42].

Зазначене свідчить, що правовий механізм – це певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури.

З точки зору правової науки правовий механізм слід розглядати через призму загального механізму правового регулювання, який також має свою структуру. В юридичній науці існують різні погляди вчених стосовно визначення поняття та структури механізму правового регулювання.

Термін «правовий механізм» в юриспруденції означає внутрішній устрій системи, сукупність процесів і станів, з яких складається будь-яке явище. Його також можна визначити як сукупність взаємопов'язаних елементів, що становлять певну систему, що знаходиться в стані руху. Дане визначення відповідає сутності механізму реалізації права, який розкриває дію права, його рух стосовно реалізації державних приписів, що містяться в правових нормах і нормативно-правових актах.

Механізм правового регулювання має ієрархічно побудовану структуру, яка містить взаємопов'язані елементи, які взаємодіють та доповнюють один одного. Так, одним з елементів механізму правового регулювання є механізм

правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, основна мета якого – правовий вплив на суспільні відносини, які виникають у процесі розгляду та вирішення цивільної справи судом. В свою чергу механізм правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин має у своєму складі механізм забезпечення цивільних процесуальних правовідносин.

Так, О.Ф. Скакун надала поняття механізму забезпечення прав і свобод людини як системи засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. До основних підсистем механізму забезпечення основних прав і свобод людини вчена віднесла механізми реалізації, охорони, захисту. Механізм реалізації прав людини містить заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини. Механізм охорони прав людини містить заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи. Механізм захисту прав людини містить заходи, що приводять до відновлення порушених неправомірними діями прав і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення [212, с. 190].

Отже, механізм реалізації прав людини є елементом системи механізму забезпечення основних прав і свобод людини та містить певні заходи, які спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини.

Виходячи з вищенаведеного, можна сформулювати власне розуміння юридичного механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, під яким слід розуміти сукупність процесуальних засобів та способів, за допомогою яких відбувається реальне втілення права на судовий захист в життя.

Натомість О.Г. Лук'янова вважає, що процесуально-правовий механізм – це відносно самостійна динамічна система правових засобів, яка дає змогу впорядкувати охоронну діяльність уповноважених органів у сфері юрисдикційного правозастосування [118].

Саме на юридично значимих діях суб'єктів права акцентують увагу О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, визначаючи механізм реалізації як діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законотворчого та правозастосовного органу, а також наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність [227,

с. 451]. Таке визначення механізму реалізації права було підтримане й Ю.П. Пацурківським [146, с. 64].

Тож можна припустити, що механізм реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав характеризується як вольовий процес, який забезпечує особі задоволення потреби в отриманні судового захисту, тобто він зосереджується на діях суб'єкта права.

Як вже зазначалося, залежно від способу участі у процесі реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав можна виокремити два види реалізації зазначеного права: безпосередня та опосередкована реалізація.

Сутність безпосередньої реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав полягає в тому, що особа реалізує належне їй суб'єктивне процесуальне право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в межах конкретних цивільних процесуальних правовідносин шляхом вчинення активних процесуальних дій особисто.

Форми безпосередньої реалізації норм права за характером поведінки суб'єктів, ступенем їх активності традиційно розподіляють на:

1) використання – форма безпосередньої реалізації норм права, що полягає в активній поведінці суб'єкта права за власним бажанням;

2) виконання – форма безпосередньої реалізації норм права, сутність якої в активній поведінці суб'єкта права щодо обов'язкового вчення відповідних дій незалежно від його власного бажання;

3) дотримання (додержання) – форма безпосередньої реалізації норм права полягає в пасивній поведінці суб'єкта права щодо дотримання забороняючих приписів закону незалежно від його власного бажання.

Основними формами безпосередньої реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є: використання, виконання; дотримання.

Опосередкована реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав здійснюється дещо іншим чином, оскільки в даному випадку ідеться про волевиявлення суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, делегування повноважень щодо реалізації права його суб'єктивного права управомоченій на це особі.

Опосередкована реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних здійснюється у формі виконання та додержання.

Тож можна припустити, що право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних може бути реалізоване в усіх формах як діями самого суб'єкта права, так діями уповноваженої особи щодо реалізації суб'єктивного права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. В цьому разі мова йде про способи реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, а саме мають на увазі, яким чином, чийми діями, тобто у який спосіб реалізується право.

В якості основних ознак реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як правового механізму слід виокремити такі особливості:

- об'єкт реалізації (саме те, на що направлена реалізація, – право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав);
- суб'єкти, що здійснюватимуть та забезпечуватимуть реалізацію права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав (процесуальні дії, вчинені у визначеній законом послідовності);
- волевиявлення та добровільність процесу реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав;
- способи втілення права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у життя;

- засоби реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав (об'єктивізація у документальній формі);
- форми реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства України;
- мета реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав (постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі).

Характерними рисами реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є те, що:

- для реалізації цього права є характерним діалектичний взаємозв'язок як із приписами закону, так і з процесуальними діями суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав чи суб'єкта його реалізації (оскільки в інший спосіб втілити в життя це право, а відповідно й досягти мети реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в межах конкретних відносин, неможливо);
- виражається в волевиявленні суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав незалежно від обсягу його цивільної процесуальної дієздатності;
- реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав об'єктивізується в межах цивільних процесуальних правовідносин, здійснюється у певний спосіб – шляхом вчинення активних процесуальних дій суб'єктом права або суб'єктом його реалізації;
- виражається документальній формі;
- є підставою для настання процесуально-правових наслідків.

Враховуючи вищевикладене, можна запропонувати таке визначення безпосередньої реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це волевиявлення суб'єкта права на

звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, що має цивільну процесуальну дієздатність, зовні об'єктивоване у документальній формі, що полягає у здійсненні ними своїх можливостей, виконанні обов'язків та дотриманні заборон щодо реалізації цього права.

При цьому опосередкована реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це волевиявлення суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, що не має цивільної процесуальної дієздатності, зовні об'єктивоване у документальній формі, що полягає у здійсненні уповноваженою особою можливостей суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, виконанні обов'язків та дотриманні заборон щодо реалізації його суб'єктивного права.

Отже для розуміння того, що таке реалізація права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, необхідно усвідомити таке:

1) в реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав заінтересована тільки та особа, якій належить суб'єктивне право, – суб'єкт права на звернення до суду за захистом;

2) забезпечує процес реалізації цього права – суб'єкт правовідносин щодо реалізації права на звернення до суду за захистом та в деяких випадках суб'єкти реалізації права на звернення до суду за захистом.

Діяльність названих осіб і органів та нормативно-правові акти, що цю діяльність регулюють, у системному зв'язку утворюють складний і багатоаспектний динамічний механізм реалізації права на звернення до суду за захистом, який складається з системи взаємопов'язаних елементів.

Таким чином, вирішення питання про те, чи буде право реалізоване, чи ні, залежить від його власника. Лише по його волі може бути використаний, введений в дію механізм реалізації права.

Однак при цьому законодавець встановлює чітко регламентовану процедуру реалізації права на звернення до суду за захистом з метою

забезпечення належного та ефективного судового захисту тій особі, яка його дійсно потребує.

Тому ч. 1 ст. 4 ЦПК України містить в собі вказівку на обов'язкове дотримання процесуального порядку звернення, дослідження якого посідає центральне місце в умовах сьогодення, оскільки від того, наскільки чітко суб'єкт звернення розуміє послідовність вчинення процесуальних дій, залежить ступінь отримання самого, гарантованого Конституцією, судового захисту.

Таким чином вбачається, що механізм реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – врегульована нормами процесуального права динамічна система правових форм, засобів і способів захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, дія і взаємодія яких спрямована на ініціювання судового процесу. Важливо лише, щоб такий механізм був в наявності, міг діяти якісно і ефективно.

3.2. Складові механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

Як було встановлено, механізм реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав складається з динамічної системи правових форм, засобів і способів захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Тож слід визначити сутність кожної складової вказаного вище механізму.

В умовах сьогодення як в науковій літературі, так й на законодавчому рівні використовуються та все частіше вживаються такі терміни як «засіб», «форма» та «спосіб», однак їх не слід плутати чи ототожнювати. У загальному розумінні всі вони означають різні дії (елементи, види або частини), спрямовані на реалізацію діяльності щодо захисту суб'єктивних прав, хоча існуючий між ними тісний взаємозв'язок і взаємозалежність часто призводять до змішання понять. З огляду на теоретичну і практичну значимість розглянутих категорій не можна не визнати, що визначення їх сутності у співвідношенні та встановлення взаємозв'язку є важливою справою.

У науковій літературі триває дискусія з приводу понять «способи» і «засоби» захисту. В одних випадках їх ототожнюють, як це вбачається в працях О.В. Дзери та Н.С. Кузнецової [253, с. 39]. В інших випадках науковці, зокрема такі як І.О. Дзера [67, с. 256] та О.І. Антонюк [7, с. 20], пропонують розрізняти способи, засоби і заходи захисту. У загальному вигляді термін «засіб» визначається як якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб [27, с. 420].

Очевидно, така конструкція покладена в основу концепції розмежування термінів «засіб» та «спосіб», яка була запропонована О.П. Вершиніним. За його визначенням, «засіб» захисту слід розуміти як дію, що здійснюється шляхом волевиявлення (вимоги) заінтересованої особи про необхідність здійснення захисту, яку адресовано іншим суб'єктам. Загалом засіб захисту представляє собою безпосередню і первісну реакцію на порушення або заперечування прав (інтересів) [28, с. 164]. Наприклад, Д.М. Чечот в рамках судової форми захисту суб'єктивного права в якості засобу захисту розглядає позов [269, с. 68–69].

Такий підхід до визначення засобу реалізації права на звернення до суду за захистом є найбільш вдалим, має бути продовжений та вдосконалений.

Саме волевиявлення визначає звернення до суду як початкову дію щодо реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Тому під *засобом реалізації права на звернення до суду* першої інстанції за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав слід розуміти звернення до суду (як процесуальну дію) з вимогою, яка в свою чергу об'єктивізується в заяві про видачу судового наказу, позовній заяві чи в заяві про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів.

У процесуальній літературі немає єдиного загальноприйнятого визначення терміну «форма». Визначаючи поняття «форма захисту», найбільш вдалим вважається підхід, за яким сутність форми захисту розкривається через комплекс процедур або заходів, які здійснюються уповноваженими особами у межах правозахисного процесу, що спрямовані на відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Такий підхід щодо визначення змістовної характеристики форми захисту підтримують у юридичній літературі більшість

науковців, зокрема С.М. Іванова [85, с. 343], М.І. Іншин [86, с. 112], Х.В. Майкут [120, с. 65], Н.В. Остапюк [144, с. 12], І.Й. Пучковський [253, с. 262, 263], В.В. Бутнев [22, с. 7], Ю.О. Сульженко [226, с. 25] та ін. У межах цієї концепції найбільшу увагу привертає думка Г.П. Тимченка, згідно з якою форми захисту за певних умов визначаються в якості інструменту реалізації права на захист [229, с. 10].

Розглядаючи цивільний процес через систему процесуальних правовідносин, котрі виникають, існують та припиняються на основі норм цивільного процесуального права, і процесуальних дій, що їх обумовлюють, можливо стверджувати про існування певних процесуальних форм. І це цілком очевидно, оскільки суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин реалізують всі надані їм права та обов'язки за допомогою комплексу процесуальних дій, що в сукупності втілюються у процесуальну форму. Теза щодо визначення форми захисту суб'єктивних прав через процесуальну форму була підтримана В.С. Зеченецьким [82], О.І. Мацегоріним [124, с. 145].

Поняття процесуальної форми було сформульоване О.Ф. Скакун, згідно з яким процесуальна форма – це система однорідних юридичних засобів, дій та операцій, визначених у процесуальному законодавстві і пропонованих учасниками юридичної діяльності для вирішення всіх питань, які виникають у юридичному процесі [212, с. 489].

Кожен із означених вище засобів реалізації права на звернення до суду за захистом втілюється у відповідну процесуальну форму.

Враховуючи, що розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження (ч. 13 ст. 7 ЦПК України), можна говорити про існування двох форм його прояву.

Відтепер, згідно з п. 1 ч. 9 ст. 14 ЦПК України, судочинство здійснюється в електронній формі, при цьому відповідно до п. 2 ч. 9 ст. 14 ЦПК України у разі неможливості розгляду справи судом в електронній формі з технічних причин більше п'яти днів, що може перешкодити розгляду справи у строки, встановлені цим Кодексом, справа розглядається за матеріалами в паперовій формі [259].

Аналізуючи наведені вище законодавчі положення, можна дійти висновку, що в порядку письмового провадження право на звернення до суду за захистом першої інстанції за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав може бути реалізоване у двох формах – паперовій та електронній.

Процесуальний порядок реалізації права на звернення до суду за захистом в межах звичної паперової форми дещо змінений, зокрема встановленням нових вимог при оформленні заяви. Детально вони були розглянуті в межах попереднього розділу. Особливістю такої форми реалізації права на звернення до суду за захистом є подання копії заяви та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості учасників справи (ч. 1 ст. 177 ЦПК України).

Право на звернення до суду за захистом може бути реалізовано також і в електронній формі, оскільки ч. 5 ст. 43 ЦПК України прямо вказує, що суб'єкт звернення вчиняє процесуальні дії, зокрема подає процесуальні документи (заяву, позовну заяву) в електронній формі з використанням ЄСІТС.

Позитивною рисою реалізації права на звернення до суду за захистом в електронній формі є те, що закон звільняє суб'єкта звернення від обов'язку надсилати іншим учасникам справи або подавати до суду копії документів відповідно до кількості учасників. Цей обов'язок закріплюється за органом судової влади (ч. 7 ст. 43 ЦПК України). Окрім цього, якщо особа звернулася до суду в електронній формі, подальші процесуальні дії, пов'язані з реалізацією права на звернення до суду за захистом, в межах конкретної справи вчиняються виключно в електронній формі (ч. 9 ст. 43 ЦПК України). Що стосується суб'єктів реалізації права на звернення до суду за захистом, то відповідно до ч. 7 ст. 62 ЦПК України у разі подання ними заяви по суті справи в електронній формі документи, що підтверджують їх повноваження, теж подаються в електронній формі з накладанням ЕЦП.

Призначенням ЄСІТС відповідно до ч. 4. ст. 14 ЦПК України є забезпечення обміну документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь

учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції. З аналізу зазначеної норми випливає, що «комунікація» в електронній формі відбуватиметься між:

- 1) судом та учасниками судового процесу;
- 2) судами;
- 3) учасниками судового процесу.

Розглянемо запропоновані способи обміну документами в межах механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Тож, перший випадок відповідає традиційному розумінню реалізації права на звернення до суду за захистом. Суб'єкт звернення подає заяву шляхом заповнення відповідної процесуальної форми в ЄСІТС з дотриманням всіх необхідних законодавчо-встановлених вимог, суд отримує та перевіряє таку заяву на відповідність вимог закону. Якщо відсутні підстави для повернення заяви чи залишення її без руху або відмови у відкритті провадження, суд ухвалою відкриває провадження та надсилає її суб'єкту звернення на офіційну електронну адресу, зареєстровану в ЄСІТС. Якщо наявні підстави для повернення заяви чи залишення її без руху або відмови у відкритті провадження, суд приймає відповідне рішення, яке відображається в ухвалі, та надсилає її суб'єкту звернення на офіційну електронну адресу, зареєстровану в ЄСІТС. У випадку, коли це можливо, суб'єкт звернення усуває недоліки та надсилає заяву до суду повторно.

Другий випадок можна визначити як такий, що сприяє реалізації права на звернення до суду за захистом, враховуючи, що недотримання правил підсудності не тягне за собою негативних для суб'єкта звернення наслідків процесуально-правового характеру. Так, ч. 9 ст. 187 ЦПК України передбачає, що у випадку, якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не підсудна цьому суду, суд надсилає справу за підсудністю в порядку, встановленому ст. 31 ЦПК України. При цьому ст. 31 ЦПК України не встановлює, яким чином передається справа від одного суду до іншого. Положенням зазначеної статті встановлюється лише підстави, за якими

слід здійснювати таку передачу. Тож можна припустити, що у випадку порушенням правил підсудності при поданні до суду заяви в електронній формі суд правомочний надіслати справу до суду, якому підсудна така справа.

Що стосується забезпечення обміну документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між учасниками судового процесу, то навряд чи таке положення можна визнати доцільним, оскільки суперечить загальнотеоретичному розумінню природи цивільних процесуальних правовідносин, відповідно до якої такі правовідносини завжди є двосторонніми, де одним із суб'єктів це суд.

Впровадження «Електронного суду» є новелою ЦПК України, яка безумовно сприятиме реалізації права на звернення до суду за захистом та прискорюватиме судовий розгляд.

За результатами проведеного дослідження можливо дійти висновку, що відтепер реалізувати право на звернення до суду за захистом можна або в паперовій формі, або в електронній. Відповідно можливо виділити дві процесуальні форми здійснення реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Відтак *процесуальна форма реалізації права на звернення до суду за захистом* – це здійснення процесуальних дій, що виконуються тим чи іншим уповноваженим суб'єктом у відповідній формі (паперовій або електронній), із обов'язковим дотриманням правил та порядку, визначених законом.

Кожна з означених процесуальних форм реалізації права на звернення до суду за захистом може бути втілена у життя за допомогою певного способу.

Перш ніж визначити способи реалізації права на звернення до суду за захистом, слід звернути увагу на загальний зміст терміна **«спосіб»**, який визначається як певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі [27, с. 1375].

У науковій літературі до визначення категорії «спосіб» існує декілька підходів. Так, Т.М. Підлубна вважає, що спосіб захисту – це передбачені законом або договором правові прийоми, за допомогою яких особа, цивільне

право якої порушене, не визнається або оспорується, має змогу припинити його порушення, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне цивільне право на захист [149, с. 12]. Однак таке визначення характерно для матеріального-правового розуміння категорії «спосіб».

Враховуючи, що право на звернення до суду за захистом є процесуальним правом, то способи реалізації цього права слід визначати в процесуально-правовому розумінні.

Таким чином, *спосіб реалізації права на звернення до суду за захистом* – це передбачені законом правові прийоми, за допомогою яких особа, право якої порушене, невизнане або оспоруване, має змогу ініціювати розгляд справи з метою припинення будь-яких протиправних посягань на власне право, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне право на звернення до суду за захистом

Аналізуючи положення цивільного процесуального законодавства, можливо виокремити три способи реалізації права на звернення до суду за захистом:

- 1) особисто (самопредставництво) (ч. 1 ст. 4, ч. 1, 3 ст. 58 ЦПК України);
- 2) через представника (в тому числі й законного) (ст. ст. 58, 59 ЦПК України);
- 3) шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ч. 2 ст. 4 та ст. 56 ЦПК України).

В першому випадку особа, що має намір реалізувати власне право на звернення до суду з метою отримання в подальшому судового захисту, має бути визнана суб'єктом права на звернення до суду за захистом. Тобто у такої особи мають бути наявні усі передумови права на звернення до суду за захистом позитивного характеру та відсутні передумови негативного характеру. Після цього така особа особисто бере участь в механізмі реалізації права на звернення до суду за захистом, власними діями виконуючи усі необхідні умови реалізації цього права.

В другому та третьому випадках можливість функціонування механізму реалізації права на звернення до суду за захистом пов'язується з: 1) необхідністю документального підтвердження повноважень уповноваженої на здійснення процесуальних дій щодо реалізації права на звернення до суду за захистом особи; 2) необхідністю додаткового обґрунтування підстав для звернення органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Такі особи, здійснюючи процесуальні дії від імені та в інтересах (представник) чи тільки в інтересах (здійснення функції представництва органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб) суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, виконують усі необхідні умови реалізації цього права.

Відтак у загальному вигляді механізм реалізації права на звернення до суду з вимогою про відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права визначається комплексом засобів, форм та способів реалізації права на звернення до суду за захистом, врегульованих нормами цивільного процесуального права, який спрямований на досягнення кінцевої мети – постановлення ухвали про відкриття провадження.

Складовими механізму реалізації права на звернення до суду за захистом виступають засоби, форми та способи реалізації порушеного, невизнаного або оспорюваного права.

Під засобом реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав слід розуміти звернення до суду за захистом (як процесуальну дію) з вимогою, яка в свою чергу об'єктивізується в заяві про видачу судового наказу, позовній заяві чи в заяві про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів.

Процесуальна форма реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав являє собою здійснення процесуальних дій, що виконуються тим чи іншим уповноваженим суб'єктом у

відповідній формі (паперовій або електронній), із обов'язковим дотриманням правил та порядку, визначених законом.

Спосіб реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це передбачені законом юридичні прийоми, за допомогою яких особа, право якої порушене, невизнане або оспорюване, має змогу ініціювати розгляд справи з метою припинення будь-яких протиправних посягань на власне право, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне право на звернення до суду за захистом.

Здійснення механізму реалізації права на звернення до суду за захистом як наслідок призводить до настання певних наслідків процесуально-правового характеру.

3.3. Процесуально-правові наслідки реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

Реалізація права на звернення до суду за захистом має на меті постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі, а відтак здійснюється вона в межах процесуальної стадії – відкриття провадження у справі. Цю стадію К.В. Гусаров визначає як одну із обов'язкових та найважливіших стадій цивільного процесу, яка має багато матеріально- та процесуально-правових наслідків [64, с. 152].

Як було встановлено раніше, питання про відкриття провадження у справі вирішується судом не інакше як на підставі заяви особи, зверненої до суду, та за результатами здійснення особою механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, що спрямований на ініціювання судового процесу.

Започатковується механізм реалізації зазначеного права при поданні заяви до суду і закінчується вирішенням судом питання про відкриття провадження у справі, яке відображається у відповідному процесуальному документі – ухвалі. При цьому кінцевий результат здійснення особою механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав пов'язується з наявністю судового рішення у вигляді постановлення ухвали про

відкриття провадження, залишення заяви без руху або її повернення та відмову у видачі судового наказу, які призводять до настання процесуально-правових наслідків.

Наявність *ухвали про відмову у відкритті провадження* та *ухвали про відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 3–6 ч. 1 ст. 165 ЦПК України* не слід пов'язувати зі здійсненням механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, оскільки таке рішення суд приймає у випадку встановлення ним наявності негативних передумов права на звернення до суду за захистом. Такі рішення констатують відсутність у особи права на звернення до суду за захистом в конкретній цивільній справі. Для особи настають наслідки процесуально-правового характеру у вигляді неможливості повторно звернення до суду з такою самою заявою та набуття права на апеляційне оскарження відповідно до ч. 4 ст. 186, ч. 2 ст. 166 та п. 1, 7 ч. 1 ст. 353 ЦПК України.

Право на звернення до суду за захистом вважається реалізованим тільки за умови постановлення судом *ухвали про відкриття провадження у справі*. Така ухвала постановляється судом у випадку встановлення ним наявності позитивних передумов права на звернення до суду за захистом, відсутності негативних передумов та дотримання суб'єктом звернення всіх необхідних умов реалізації цього права. Наявність цього процесуального документу зумовлює виникнення процесуально-правових наслідків, таких як:

1. Виникнення цивільного судочинства з конкретної справи.

Процесуально-правовий наслідок реалізації права на звернення до суду за захистом такого роду визначається як основний, оскільки саме з цього моменту суд починає свою діяльність з розгляду та вирішення цивільної справи. Одночасно починають свою процесуальну діяльність особи, що заінтересовані в отриманні судового захисту, та інші учасники судового процесу.

2. Формування основного кола учасників судового процесу та набуття ними процесуального статусу.

Відкриття провадження у справі як наслідок призводить до формування основного кола учасників судового процесу. Зазвичай воно складається з суб'єкта права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або

оспорюваних прав чи суб'єкта реалізації цього права та тих осіб, які вказані в заяві. При цьому кожен з учасників судового процесу набуває процесуального статусу. Так, відповідно до ст. 48 ЦПК України у справах позовного провадження суб'єкт права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав набуває статусу позивача, а у справах наказного та окремого провадження відповідно до ст. 42 ЦПК України така особа набуває статусу заявника. При цьому особа, до якої заявник звертає свої вимоги, набуває статусу відповідача у позовному провадженні (ст. 48 ЦПК України) чи боржника в наказному провадженні (42 ЦПК України). Дещо інакше стоїть питання щодо визначення іншої сторони при розгляді справ за правилами окремого провадження. У зв'язку з тим, що особа звертається до суду з вимогою про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, тут немає особи, яка має відповідати за такого роду вимогами. Натомість суд залучає до участі осіб, взаємовідносини яких із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню, і можуть вплинути на їх права та обов'язки. Такі особи набувають процесуального статусу заінтересованої особи.

Що стосується суб'єктів реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, то вони набувають процесуального статусу представника, законного представника чи органу /особи, якому /якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб згідно зі ст. ст. 58, 59 та 42 ЦПК України відповідно.

З моменту порушення цивільної справи в суді вищевказані особи набувають свого власного процесуального статусу, а відтак на них поширюється дія норм цивільного процесуального права.

3. Набуття процесуальних прав та обов'язків учасниками судового процесу.

Так, з моменту відкриття провадження і з набуттям особою процесуального статусу одночасно відбувається набуття комплексу цивільних

процесуальних прав та обов'язків. У випадках самопредставництва особи набувають як загальних прав та обов'язків, визначених ст. 43 ЦПК України, так і спеціальних, визначених ст. 49 ЦПК України, з урахуванням обмежень та особливостей, встановлених законом. ЦПК України встановлює особливий перелік прав та обов'язків з урахуванням того, що в цивільному процесі може брати участь правоздатна особа з недостатнім об'ємом дієздатності (ст. 45 ЦПК).

Що стосуються представників, то ст. ст. 59, 64 ЦПК України зазначають, що представник здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов'язки. Це положення поширюється й на договірне представництво з урахуванням обмежень на вчинення певної процесуальної дії, зазначених у виданій представнику довіреності або ордері.

Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду, а також ті, що визначенні ст. 57 ЦПК України.

Необхідно відзначити, що закон містить виключні випадки, при яких суб'єкт звернення набуває процесуальних прав та обов'язків до набуття ним процесуального статусу, однак такі випадки будуть розглянуті в ході дослідження пізніше.

4. Заборона повторного звернення до суду з тотожною вимогою про захист.

Одним з важливіших процесуально-правових наслідків прийняття судом справи до розгляду є також неможливість повторного звернення до суду з тією ж вимогою і з цих же підстав.

Якщо суддя при прийнятті справи до провадження встановить, що в провадженні цього чи іншого суду вже порушено тотожну справу, він зобов'язаний відмовити у відкритті провадження у справі на підставі п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України. Якщо ж така обставина буде встановлено судом вже під час розгляду справи по суті, то суд зобов'язаний залишити таку заяву без розгляду на підставі п. 4 ч. 1 ст. 257 ЦПК України.

Зазначене пояснюється тим, що право вибору того чи іншого суду для звернення за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права заінтересованою в отриманні судового захисту особою діє до тих пір, поки така особа не використає це право і не звернеться із заявою в один із зазначених судів.

Неприпустимість розгляду однієї і тієї ж справи в декількох судах пояснюється тим, що виникає загроза появи двох рішень по тотожній справі, які можуть суперечити одне одному. Одночасний розгляд тотожних справ в різних судах суперечить загальним принципам здійснення правосуддя.

5. Неможливість розгляду справи по суті за наявності між сторонами укладеної угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду чи угоди про передачу спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачене законом або міжнародним договором України.

Право на звернення до суду за захистом вважається не реалізованим у випадках постановлення судом ухвали про *залишення позовної заяви без руху, повернення заяви та відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України*. Такі процесуальні документи не є перешкодою для повторного звернення з такою самою заявою, однак свідчать про порушення чи недотримання умов реалізації права на звернення до суду за захистом. При цьому в будь-якому випадку для суб'єкта звернення настають певні наслідки процесуально-правового характеру, серед яких:

1. Можливість повторного звернення до суду з такою самою заявою після усунення її недоліків та дотримання строку на їх усунення.

З метою забезпечення права на судовий захист держава надає можливість суб'єкту звернення виправити допущені ним помилки при виконанні умов реалізації права на звернення до суду за захистом.

Залишення позовної заяви без руху характеризується як тимчасовий захід оскільки закон встановлює строк на усунення заявником недоліків заяви, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху (ч. 2 ст. 185 ЦПК України). Дотримання такого строку є

обов'язковим, якщо особа бажає реалізувати право на звернення до суду за захистом та в майбутньому отримати такий захист. В протилежному випадку відповідно до ч. 3 ст. 185 ЦПК України заява вважатиметься неподаною і підлягає поверненню. Норми ЦПК України не передбачають можливості оскарження ухвали про залишення заяви без руху, оскільки вона не порушує суб'єктивні права особи, носить тимчасовий характер і застосовується судом з метою усунення заявником недоліків заяви та дотримання порядку її подання.

2. Можливість повторного звернення до суду з такою самою заявою після усунення причин, що спричинили її повернення.

Повернення позовної заяви – це процесуальна дія, яка тимчасово призупиняє процес реалізації права на звернення до суду за захистом як за волевиявленням самого суб'єкта звернення, так і з підстав, які можуть бути згодом ним усунуті. Такі підстави є вичерпними і розширеному тлумаченню не підлягають (ч. 4 ст. 185 ЦПК України). Таке ж значення покладене в основу ухвали про відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України.

Можливість повторного звернення до суду за захистом після того, як перестають існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви чи відмови у видачі судового наказу (з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України), прямо передбачена ч. 7 ст. 185 та ч. 1 ст. 166 ЦПК України відповідно.

3. Набуття права на апеляційне оскарження відповідно до ч. 6 ст. 185 та п.п. 1, 6 ст. 353 ЦПК України.

Таким чином, за даними судової статистики щодо аналізу стану здійснення судочинства у 2016 році Верховний Суд України констатував, що на розгляд до місцевих загальних судів у 2016 році надійшла 91 тис. заяв про видачу судового наказу, що у 2,4 рази менше, ніж у 2015 році (219 тис.).

Суди, за винятком скасованих, видали 61 тис. судових наказів, що у 2,8 рази менше, ніж у попередньому році (169,4 тис.). Зокрема їх кількість зменшилась у місцевих загальних судах Одеської області – у 3,1 рази.

Упродовж 2016 року місцеві загальні суди постановили ухвали про відкриття провадження за 668,8 тис. заявами позовного та окремого провадження, що на 7,1 % менше, ніж у 2015 році (720,2 тис.), їх частка від кількості розглянутих заяв становила 86,8 % та 87 % за роками відповідно.

Відмовлено у відкритті провадження за 8,8 тис. (1,1 %) заявами та повернуто заяв 91,1 тис. (11,8 %). У минулому році ці показники приблизно такі ж самі 9 тис. (1,1 %) та 97,1 тис. (11,7 %) відповідно [6].

Продовжуючи дослідження процесуально-правових наслідків реалізації права на звернення до суду за захистом, слід зауважити, що процес реалізації зазначеного права залежить безпосередньо від суб'єкта звернення і полягає, перш за все, у добросовісному здійсненні ним своїх процесуальних прав і виконанні процесуальних обов'язків.

Враховуючи той факт, що чинне цивільне процесуальне законодавство надає широку можливість звернення до суду кожній особі (ч. 1 ст. 4 ЦПК України), непоодинокими є випадки зловживання цим правом суб'єктом звернення.

Зокрема Н.Ю. Голубєва виділяє зловживання правом на пред'явлення позову (подача завідомо безпідставного позову) в якості одного з видів зловживань процесуальними правами в цивільному процесі [41, с. 3]. Разом з тим, В.С. Петренко під зловживанням правом на звернення до суду (правом на пред'явлення позову) вбачає подання безпідставного позову та направлення в суди позивачем безліч надуманих позовів [148, с. 19].

У судовій практиці найпоширенішим зловживанням правом на звернення до суду за захистом є подання тотожних заяв з мінімальною різницею в часі з метою розподілу їх автоматизованою системою документообігу різному складу суду, з умисно створеними умовами для залишення заяви без руху (несплата судового збору). За таких обставин суб'єкт звернення з усіх можливих варіантів обирає найбільш бажаний для нього склад суду для розгляду справи, усуває недоліки в оформленні заяви по тій справі, що розподілена бажаному складу суду. В інших справах по тотожних заявах після спливу строку для усунення недоліків постановляється ухвала про їх повернення.

З набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [166] неприпустимість зловживання процесуальними правами зводиться в якості однієї з основних засад (принципів) цивільного судочинства. Визначення видів зловживань процесуальними правами та заходи відповідальності за них на законодавчому рівні стають новацією судової реформи.

Так, ч. 1 ст. 44 ЦПК України містить пряму вказівку на заборону зловживання процесуальними правами. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 44 ЦПК України подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями, суди вправі кваліфікувати в якості зловживання процесуальним правом на звернення до суду за захистом [259].

Як приклад можна навести ухвалу Суворовського районного суду міста Одеси у справі №523/2172/18 від 16.02.2018 року, якою позовну заяву ОСОБИ_1 до Суворовської районної адміністрації Одеської міської ради про визнання права користування та зобов'язання укласти договір найму було повернуто позивачу [243].

За даними програми електронного документообігу суду, судом було встановлено, що позивачем подано декілька аналогічних позовних заяв, а саме, окрім зазначеного позову, в провадженні суду перебувають аналогічні позовні заяви під №523/2022/18, 523/2032/18. Такі дії позивача відповідно до ч. 1 п. 2, ч. 2 ст. 44 ЦПК України суд визнав зловживанням процесуальними правами, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями та на підставі ст. ст. 44, 185 ЦПК України позовну заяву було повернуто позивачу.

З матеріалів судової практики вбачається, що суди цілком вдало застосовують норми ст. 44 ЦПК України при визначенні певних дій в якості зловживання процесуальними правами та застосовують певні санкції.

Однак ст. 143 ЦПК України передбачає можливість застосування заходів процесуального примусу з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених законом правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. При цьому п. 5 ст. 144 ЦПК України одним з видів заходів процесуального примусу визначає штраф. Можливість стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у випадку зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству прямо передбачена п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК України.

Тому з метою протидії зловживання процесуальним правом на звернення до суду за захистом доцільно було б разом із поверненням позовної заяви відповідно до ч. 3 ст. 44 ЦПК України застосовувати до суб'єкта звернення заходи процесуального примусу у вигляді стягнення в дохід державного бюджету штрафу відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК України.

З аналізу наведеного можна дійти висновку, що подання декількох тотожних заяв, звернених до однієї і тієї ж особи (осіб), з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох заяв з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями, можна визнати як **зловживання процесуальним правом на звернення до суду за захистом**. В результаті такого зловживання для суб'єкта звернення настають процесуально-правові наслідки у вигляді постановлення ухвали про повернення заяви (ч. 3 ст. 44 ЦПК України) та застосування заходів процесуального примусу у вигляді штрафу (ст. 143 та п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК України).

З аналізу викладеного вище можливо дійти висновку, що підставою настання процесуально-правових наслідків реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є:

1) процесуальні акти, які суд постановляє за результатами вирішення питання про відкриття провадження у справі (ухвали про відкриття

провадження, залишення заяви без руху, повернення заяви та відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України);

2) процесуальні дії учасника справи, що визнані судом зловживанням процесуальним правом на звернення до суду за захистом (подання декількох тотожних заяв, звернених до однієї і тієї ж особи (осіб), з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох заяв з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями)

За результатами дії механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав процесуально-правові наслідки поділяються на:

1) такі, що спричинені реалізованим правом на звернення до суду за захистом (настають з постановленням ухвали про відкриття провадження);

2) такі, що спричинені не реалізованим правом на звернення до суду за захистом (настають з постановленням ухвали про залишення заяви без руху, повернення заяви та відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України).

До складу процесуально-правових наслідків, що спричинені реалізованим правом на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, слід віднести: виникнення цивільного судочинства з конкретної справи; формування основного кола учасників судового процесу та набуття ними процесуального статусу; набуття процесуальних прав та обов'язків учасниками судового процесу; заборона повторного звернення до суду з тотожною вимогою про захист; неможливість розгляду справи по суті за наявності між сторонами укладеної угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду чи угоди про передачу спору на вирішення суду іншої держави, якщо право укласти таку угоду передбачене законом або міжнародним договором України.

Процесуально-правові наслідки, що спричинені не реалізованим правом на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, – можливість повторного звернення до суду з такою самою заявою після

усунення її недоліків та дотримання строку на їх усунення, можливість повторного звернення до суду з такою самою заявою після усунення причин, що спричинили її повернення, набуття права на апеляційне оскарження, застосування заходів процесуального примусу у вигляді штрафу.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено узагальнені основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш вагомі положення та пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у частині регулювання відносин щодо реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, зокрема:

1. Дослідження тривалого процесу формування та розвитку права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як самостійного суб'єктивного цивільного процесуального права дає змогу виділити наступні періоди та етапи: 1) до VI ст. н. е. – **античний період**, в якому знаходиться підтвердження про право на звернення до суду за захистом та процедуру його реалізації, складається з трьох етапів: а) до 126 р. до н. е. – функціонування легісакційного процесу формує перші уявлення про право на звернення до суду за захистом як такого, що ускладнене формалізованими процедурами та обмежене у часі, за місцем дії та колом осіб; б) 17 р. н. е. – 342 р. н. е. – стрімкий розвиток права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як самостійного суб'єктивного цивільного процесуального права зумовлюється функціонуванням формулярного процесу, за часи якого завдяки впровадженню інституту представництва належність права на звернення до суду за захистом поширюється на фізичних осіб незалежно від ступеня їх дієздатності та юридичних осіб; в) 342 р. н. е. – функціонування екстраординарного процесу характеризується вдосконаленням процедури реалізації права на звернення до суду за захистом з метою забезпечення доступу до суду шляхом зменшення умов його реалізації та розширення спектру його дії на апеляційну інстанцію; 2) IX–XIII ст. – **давньоруський період** характеризує право на звернення до суду за захистом, за змістом подібним до того, що йому надавався за часи існування легісакційного процесу, відбувається рецепція римського права за візантійським типом; 3) XIV – XVI ст. – у **період Литовсько-польської доби** відбувається рецепція римського права за західноєвропейським типом,

спостерігаються спільні тенденції розвитку права на звернення до суду за захистом, як і при функціонуванні формулярного процесу в античний період; 4) XVIII – початок XX ст. – розвиток концепції про право на звернення до суду за захистом відбувається у **період Російської імперії**, який умовно можна поділити на: а) етап до судової реформи 1864 року; б) пореформений етап, який характеризує право на звернення до суду за захистом як самостійну правову категорією та як таке, що перестає бути дарованим окремим категоріям суспільства та може бути реалізоване будь-якою особою незалежно від походження чи соціального становища в суспільстві; 5) 1917–1991 рр. – **радянський період** характеризується утвердженням права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав як самостійного суб'єктивного цивільного процесуального права та складається з таких етапів: а) 20-ті роки XX ст. – поширення права на звернення до суду за захистом на окреме провадження, формування доктринальних підходів до вивчення сутності права на звернення до суду за захистом; б) 60-ті роки XX ст. – законодавче закріплення права на звернення до суду за захистом та забезпечення його реалізації з боку держави; 6) з 1991 – **сучасний період** характеризується переходом до концептуально нових засад здійснення правосуддя з обранням європейського вектору розвитку, який поділяється на такі етапи: а) 1991 – 2014 роки – новелізація цивільного процесуального законодавства шляхом поширення права на звернення до суду за захистом на наказне провадження та введення чотирьохінстанційної системи судового захисту; б) з 2015 року по теперішній час – характеризується вдосконаленням суб'єктивного права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав з урахуванням європейських стандартів здійснення правосуддя, шляхом внесення змін до Конституції (реформування складної та непотрібно громіздкої інстанційної системи судів тощо) та оновлення Цивільного процесуального кодексу (вдосконалення процедури реалізації права на звернення до суду за захистом тощо).

2. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав набуває самостійного значення під впливом глобалізаційних

процесів у сфері права, фундаменталізації прав людини на міжнародному та національному рівнях, а також впровадження міжнародних стандартів здійснення судочинства у зв'язку з чим зазначене право не можна ототожнювати з правом на пред'явлення позову. Відмінності між правом на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та правом на пред'явлення позову полягають у такому: право на звернення до суду за захистом існує та може бути реалізоване не тільки в межах позовного провадження, а й в окремому та наказному провадженнях, тоді коли право на пред'явлення позову зумовлюється виключно позовним провадженням; право на пред'явлення позову існує та реалізується тільки в межах суду першої інстанції, в той час як право на звернення до суду за захистом не вичерпується зверненням до суду першої інстанції, оскільки поширюється на кожную ланку інстанційної судової системи України; реалізація права на пред'явлення позову здійснюється тільки шляхом подання позовної заяви, тоді як право на звернення до суду реалізується шляхом подання як позовної заяви (позовне провадження), так і заяви (наказне, окреме провадження), скарги (апеляційний перегляд та касаційне оскарження) та заяви про перегляд судового рішення чи ухвали; право на звернення до суду за захистом має комплексний характер і включає декілька правомочностей, в тому числі право на пред'явлення позову.

3. Суб'єктами права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є ті особи, які безпосередньо є носіями зазначеного права та здатні на його реалізацію – фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства) та юридичні особи (України та іноземних держав). При цьому коло таких осіб залежно від способу участі в процесі реалізації права на звернення до суду поділяється на суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав безпосередньої та опосередкованої реалізації. Суб'єкти права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав безпосередньої реалізації у разі її здійснення завжди виступатимуть й суб'єктами реалізації цього права одночасно.

4. Суб'єктами реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є ті особи, які не є учасниками правового конфлікту і мають суто процесуально-правову заінтересованість у справі – представники і органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Такий суб'єкт не є безпосереднім носієм суб'єктивного процесуального права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, але поряд з його дійсним власником бере участь у механізмі його реалізації, діє від свого імені (за виключенням представників), але на захист та в інтересах суб'єктів, чий права порушені, невизнані чи оспорені (дійсно чи передбачувано) та які потребують судового захисту. При цьому суд є суб'єктом правовідносин щодо реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, оскільки при зверненні заінтересованої особи до суду, суд стає основним суб'єктом, який відповідно до своїх владних повноважень виконує координаційні функції в механізмі його реалізації.

5. Вплив євроінтеграційних процесів у сфері правосуддя на цивільне судочинство України в частині реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав знайшов відображення у розширенні переліку передумов цього права, зокрема шляхом віднесення до такого переліку вимоги щодо дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору (передумова права на звернення до суду за захистом у позовному провадженні). В цьому аспекті на рівні національного законодавства прослідковується певна динаміка у розумінні та сприйнятті досудового порядку врегулювання спору, в тому числі, якщо законом він визначений як обов'язковий, максимально наближеного до того, що тлумачиться практикою ЄСПЛ.

6. Система умов реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав визначається із застосуванням таких критеріїв, як характер поширення, спосіб участі у процесі реалізації права на звернення до суду за захистом, характер впливу на процес реалізації цього права та включає: 1) загальні – а) основні умови сприяючого та присічного

характеру; б) додаткові умови сприяючого характеру; 2) спеціальні умови сприяючого та присічного характеру.

7. Дотримання передумов та умов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав представляє собою: а) запуск процесуального механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, який розпочинається суб'єктом звернення за відсутності передумов негативного характеру та за обов'язкової наявності передумов позитивного характеру; б) здійснення процесуального механізму реалізації права на звернення до суду за захистом, що полягає в належному та послідовному виконанні суб'єктом звернення умов реалізації цього права. В цьому аспекті під механізмом реалізації права на звернення до суду за захистом слід розуміти системну єдність законодавчо встановлених вимог (умов реалізації права на звернення до суду за захистом), дотримання яких є необхідним для постановлення ухвали про відкриття провадження у цивільній справі.

8. Складовими механізму реалізації права на звернення до суду за захистом виступають засоби, форми та способи реалізації порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Під засобом реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав слід розуміти звернення до суду за захистом (як процесуальну дію) з вимогою, яка в свою чергу об'єктивізується в заяві про видачу судового наказу, позовній заяві чи в заяві про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів. Процесуальна форма реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав являє собою здійснення процесуальних дій, що виконуються тим чи іншим уповноваженим суб'єктом у відповідній формі (паперовій або електронній), із обов'язковим дотриманням правил та порядку, визначених законом. Спосіб реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це передбачені законом юридичні прийоми, за допомогою яких особа, право якої порушене, невизнане або оспорюване, має змогу ініціювати розгляд справи з метою припинення будь-яких протиправних посягань на власне право,

здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне право на звернення до суду за захистом.

9. Підставою настання процесуально-правових наслідків реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав є процесуальні акти, які суд постановляє за результатами вирішення питання про відкриття провадження у справі (ухвали про відкриття провадження, залишення заяви без руху, повернення заяви та відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України), а також процесуальні дії учасника справи, що визнані судом зловживанням процесуальним правом на звернення до суду за захистом (подання декількох тотожних заяв, звернених до однієї і тієї ж особи (осіб) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох заяв з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями).

10. За результатами дії механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав процесуально-правові наслідки поділяються на: 1) такі, що спричинені реалізованим правом на звернення до суду за захистом (настають з постановленням ухвали про відкриття провадження); 2) такі, що спричинені не реалізованим правом на звернення до суду за захистом (настають з постановленням ухвали про залишення заяви без руху, повернення заяви та відмову у видачі судового наказу з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 8, 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України).

11. Синтез отриманих у роботі наукових результатів дає можливість запропонувати внесення змін та доповнень до чинного законодавства України з метою вдосконалення процедури реалізації права особи на звернення до суду за захистом, зокрема:

доповнити ст. 22 Конституції України наступним положенням:

«основні права, закріплені Конституцією, застосовуються, також до внутрішніх юридичних осіб наскільки це допускає природа таких прав»;

внести зміни до Закону України «Про прокуратуру»:

слова «інтересів громадянина» виключити з п. 2 ч. 1 ст. 2, п. 3 ч. 5 ст. 8, абз. 1 ч. 4 ст. 23, ч. 6 ст. 23, п. 6 ч. 6 ст. 23, ст. 24 Закону України «Про прокуратуру»;

змінити назву ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» та іменувати її «Представництво інтересів держави в суді»;

частину другу ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» виключити зі складу зазначеної статті;

частину п'яту ст. 4 ЦПК України виключити зі складу зазначеної статті, а її положення закріпити в інших статтях Кодексу;

доповнити ст. 47 ЦПК України частиною четвертою такого змісту:

«4. У разі реєстрації як підприємця фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації її як підприємця. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому Цивільним кодексом України, надано повну цивільну дієздатність»;

доповнити ст. 186 ЦПК України частиною шостою такого змісту:

«6. Відмова у відкритті провадження у справі з підстав, передбачених частиною першою цієї статті, унеможливилює повторне звернення з такою самою заявою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С.Н., Чапурский В.П., Шкундин З.И. Гражданский процесс: учебник /под общ. ред. Абрамова С.Н. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 483 с.
2. Авдеенко Н.И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Ленинград: ЛГУ, 1969. 73 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. Москва: Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.
4. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права: курс лекций: в 2-х томах. /науч. ред.: Русинов Р.К.; отв. за вып.: Семенов В.М. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. Т. 1. 396 с.
5. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. №8. С. 17–34.
6. Аналіз стану здійснення судочинства у 2016 році (за даними судової статистики). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://court.gov.ua/userfiles/file/%D1%81%D1%83%D0%B4%200303/2016/Analiz%20sudochynstva%20za%202016.pdf>.
7. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2004. 20 с.
8. Арбитражный процесс: учебник /Абсалямов А.В., Арсенов И.Г., Виноградова Е.А., Кайгородов В.Д., и др.; под ред.: Ярков В.В. Москва: Юристъ, 2001. 480 с.
9. Афанасьев С.Ф., Зайцев А.И. Гражданское процессуальное право: учебник для бакалавров 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2014. 702 с.
10. Бахрах Д.Н. Подведомственность юридических дел и ее уровни. *Журнал российского права*. 2015. №4. С. 46–60.

11. Бессараб Н.М. Галузевий критерій відмежування цивільної юрисдикції судів. *Митна справа*. 2014. №6(2.2). С. 263–269.
12. Бессараб Н.М. Юрисдикція та підсудність цивільних справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 208 с.
13. Бичкова С.С. Цивільна процесуальна дієздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Часопис Київського університету права*. 2010. №3. С. 122–126.
14. Білоусов Ю.В. Захист цивільних прав та інтересів: питання теорії, юрисдикції та завершеності. *Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць*. 2004. Вип. 23. С. 42–47.
15. Білоусов Ю.В. Строк звернення до суду як передумова права на судовий захист у справах адміністративної юрисдикції. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. №1-2. С. 145–149. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_1-2_25.
16. Білоусов Ю.В. Судові витрати як складова доступності правосуддя. *Університетські наукові записки*. 2005. №3. С. 66–71. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_13.
17. Богдан Й.Г. Предмет судового розгляду в корпоративних правовідносинах. *Захист корпоративних прав інвесторів в світлі нового Цивільного кодексу України: матеріали семінару*. м. Львів, 16-18 квітня 2003 р. Львів, 2003. С. 20–28.
18. Бойко І.Й. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 87–96.
19. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів (ADR - Alternative Dispute Resolution). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/statti/1.bondarenko->

zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_ppravovykh_sp
oriv_(adr___alternative_dispute_resolution).pdf.

20. Боннер А.Т. Избранные труды: в 7 т. Т. III: Принципы гражданского процессуального права. Применение нормативных актов в гражданском процессе: Беспредметны ли «беспредметные иски»? [Электронный ресурс] – Режим доступу:

https://books.google.com.ua/books?id=fJgwDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=%D0%91%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%8B%20%D0%BB%D0%B8%20%D0%B1%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8&f=false.

21. Бут І.О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 229 с.

22. Бутнев В.В. К понятию механизма защиты субъективных прав. *Субъективное право: проблемы осуществлень и защиты*. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1989. С. 9–11.

23. Ванеева Л.А. Реализация конституционного права граждан СССР на судебную защиту в гражданском судопроизводстве. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. 152 с.

24. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса. Том 1: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. Москва: Изд. Бр. Башмаковы, 1913. 704 с.

25. Васьковский Е.В. Учебник гражданского права. Вып. 1: Введение и общая часть. – 1894; Вып. 2: Вещное право. – 1896. Вып. 1-2 / Васьковский Е.В. – С.-Пб.: Н.К. Мартынов, 1894. 371 с.

26. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. Москва: Изд. Бр. Башмаковых, 1914. 571 с.

27. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728с.

28. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде: учеб. изд.. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 1997. 164 с.
29. Викут М.А. Гражданский процесс России: учебник. Москва: Юристъ, 2005. 480 с.
30. Викут М.А. Иск как элемент права на судебную защиту, его юридическая природа и обоснование. *Вопросы теории и практики гражданского процесса*. Саратов, 1976. Вып. 1. С. 48–56.
31. Викут М.А. Природа права на судебную защиту и гражданское судопроизводство. *Теория и практика права на судебную защиту и её реализация в гражданском процессе*. Саратов: СГУ, 1991. С. 3–7.
32. Викут М.А. Стороны – основные лица искового производства. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1968. 76 с.
33. Висновок щодо проекту змін до Конституції України в частині правосуддя, затвердженого Конституційною комісією 4 вересня 2015 року Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) від 26.10.2015. №803/2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/visnovok%2026.pdf>.
34. Волкова Н.В. Щодо участі прокурора у цивільному процесі (окремі аспекти). *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 115–120.
35. Воробьев М.К. О природе иска и роли его в защите гражданских прав. *Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство*. Ярославль: ЯрГУ, 1978. Вып. 3. С. 118–134.
36. Гавриленко О.А. Становлення та розвиток античних держав і права у Північному Причорномор'ї (кінець VIIст. до н.е. - перша половина VI ст. н.е.): автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків: Б.в., 2010. 40 с.
37. Гай. Институции: пер. с латинского Ф. Дыдынского /под. ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. Москва: Юристъ, 1997. 368 с.
38. Гальчук Р.Л. Механизм правового регулирования пограничной деятельности в Российской Федерации: сущность, структура и критерии эффективности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Белгород, 2009. 181 с.

39. Глиняний В.П. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посіб. 6-те вид. Київ: Істина, 2009. 768 с.
40. Голікова Є.О. Юридичний механізм реалізації трудових прав працівників: поняття та мета. *Європейські перспективи*. 2012. №4(2). С. 130–134.
41. Голубева Н.Ю. Пути противодействия злоупотреблению гражданскими процессуальными правами: постановка проблемы. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 3–10.
42. Голубева Н.Ю. Институт представительства в римском частном праве. *Актуальні проблеми держави та права*. Вип. 13. 2002. С. 82–88.
43. Гордон В.М. Иск о воспреещении. Литературное обозрение. Санкт-Петербург, 1913. 24 с.
44. Гордон В.М. Иски о признании. Ярославль: Тип. Губ. правления, 1906. 392 с.
45. Гордон В.М. Основание иска в составе изменения исковых требований. Ярославль: Тип. Губ. правления, 1902. 316 с.
46. Гордон В.М. Отсутствие права на иск. Харьков: Печатник, 1912. 16 с.
47. Гордон В.М. Устав гражданского судопроизводства по официальному изданию 1892 г., сводному продолжению 1912 г. и позднейшим узаконениям: изд. 6-е, испр. и значительно доп. Санкт-Петербург: Изд. Юр. кн. маг. Н.К. Мартынова, 1914. 1236 с.
48. Городовенко В.В. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. №4.(5). С. 60–62.
49. Гражданский процесс: учебник 6-е изд., перераб. и доп. /под ред. Яркова В.В. Москва: Волтерс Клувер, 2006. 703 с.
50. Гражданский процесс: учеб. пособие 2-е изд., перераб. и доп. /под ред. М.К. Треушникова. Москва: Городец, 2007. 784 с.

51. Гражданский процесс: учебник /В.В. Комаров, В.В. Баранковой, В.И. Тертышников и др.; под ред. В.В. Комарова. Харьков: Одиссей, 2001. 704 с.
52. Гражданский процесс: учебник /Воложанин В.П., Кайгородов В.Д., Кац А.К., Козлов А.Ф., и др.; отв. ред. Осипов Ю.К. Москва: БЕК, 1995. 462 с.
53. Гражданский процесс России: учебник /под ред. д-ра юр. наук, проф. М.А. Викут. Москва: Юристъ, 2005. 480 с.
54. Гражданский процесс: учебник /под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. Москва: «ПРОСПЕКТ», 1998. 480 с.
55. Гражданский процесс: учебник 2-е изд., испр. и доп. /Аргунов В.Н., Борисова Е.А., Иванова С.А., Кудрявцева Е.В., и др.; под ред.: Треушников М.К. Москва: Спарк, Городец, 1998. 544 с.
56. Гражданский процессуальный кодекс Украины (ред. с 18.03.2004 до 15.12.2017). [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041618.html.
57. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т. /редкол.: П.С. Сохань та ін. Київ: «Наукова думка», 1991-1998. Т. 10. 408 с.
58. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве /отв. ред. Викут М.А. Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1970. 190 с.
59. Гукасян Р.Е. Реализация конституционного права на судебную защиту. *Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную и арбитражную защиту*. Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1982. С. 3–13.
60. Гурвич М.А. Право на иск /отв. ред. А.Ф. Клейнман. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949. 214 с.
61. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы Москва: Юрид. лит., 1976. 176 с.
62. Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды) /отв. ред. Шакарян М.С. Москва, 1981. 40 с.

63. Гуреев П.П. Судебное разбирательство гражданских дел. Москва: Госюриздат, 1958. 199 с.
64. Гусаров К.В. Проблемы вдосконалення практики порушення цивільних справ. *Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України: тези наук. доп. та повідом. учасників наук. конф. мол. учених* (м. Харків, 30 черв. 2001). Харків, 2001. С. 152–153.
65. Гусаров К.В. Учасники цивільно-правових правовідносин як суб'єкти касаційного оскарження. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: Серія: Право, спец. вип..* Харків, 2010. №929. С. 419–423.
66. Джалилов Д.Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты. Душанбе, 1962. 39 с.
67. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 256 с.
68. Діденко Л.В. До питання про поняття цивільно-процесуальних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2008. Вип. 38. С. 309-312.
69. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права. Основные вопросы учения об иске. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1965. 190 с.
70. Добровольский А.А. Право на иск и право на удовлетворение иска. *Вопросы развития и защиты прав граждан и социалистических организаций*. Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1978. С. 57–65.
71. Добровольский А.А., Иванова С.А. Основные проблемы исковой формы защиты права. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. 159 с.
72. Дождев Д.В. Римское частное право: учебник для вузов /под ред. В.С. Нерсисянца. Москва: Норма ИНФРА-М, 1996. 704 с.
73. Елисейкин П.Ф. Право советских граждан на судебную защиту как право конституционное и субъективное (основные задачи исследования). *Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство*. Ярославль, 1979. Вып. 4. С. 3–14.

74. Елисейкин П.Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе (его понятие, место и значение): автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. Ленинград, 1974. 31 с.
75. Ефименко А.Я. История украинского народа. Киев: Лыбидь, 1990. 512 с.
76. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
77. Єфімов О.М. Правові засади підсудності цивільних справ. *Юридична Україна*. 2015. №6. С. 29–39.
78. Жилин Г.А. Право на судебную защиту в решениях Конституционного Суда Российской Федерации. *Коментарий судебной практики*. Москва: Юрид. лит-ра, 2000. Вып. 6. С. 3–25.
79. Защита прав личности в социалистическом гражданском процессе /Анисимова Л.И., Кельнер Х., Кудряшова А.И., Мельников А.А., и др.; под общ. ред.: Мельникова А.А. Москва: Наука, 1986. 310 с.
80. Звіт Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) «Системи правосуддя в Європі – Видання 2014 р. (на основі даних за 2012 р.): Ефективність і якість правосуддя». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/Systema-pravosuddya-v-evropi-2012.pdf>.
81. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 №2768-III. Дата оновлення: 01.04.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page>.
82. Зеченецькш В.С. Форми захисту цивільних прав, свобод і законних інтересів та судова влада. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://userdocs.ru/pravo/136828/index.html?page=2>.
83. Иванов О.В. Право на судебную защиту. *Советское государство и право*. Москва: Наука, 1970. №7. С. 40–48.
84. Ионова Д.Ю. Гражданская процессуальная дееспособность: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2009. 29 с.

85. Іванова С.М. Система способів захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 341–345.
86. Іншин М.І. Науково-теоретичне обґрунтування поняття форм захисту трудових прав працівників. *Європейські перспективи*. 2012. №2(2). С. 110–114.
87. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. /за ред. Тація В.Я., Рогожина А.Й., Гончаренка В.Д.; Т. 1: кол. редкол.: Гончаренко В.Д., Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. та ін. Київ: Ін Юре, 2003. Т. 1. 656 с.
88. Как применять новый Гражданский процессуальный кодекс: ответы дают судьи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/publication/113833-kak-primenyat-novyuy-grazhdanskiy-protsessualnyy-kodeks-otvety-dayut-sudi>.
89. Кац С.Ю., Носко Л.Я. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту. *Проблемы социалистической законности*. Харьков: Вища шк., 1980. Вип. 6. С. 89–95.
90. Кечежян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе /отв. ред.: Строгович М.С. Москва: Изд-во АН СССР, 1958. 187 с.
91. Кириллова М.Я. Исковая давность по советскому гражданскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Свердловск, 1952. 15 с.
92. Ківалов С.В. Деякі питання судово-правової реформи. *Вісник прокуратури*. 2000. №1. С. 25–28.
93. Клименко С.В. Види злочинів, система покарань і судочинство за «руською правдою». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. №3. С. 214–217.
94. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.

95. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 №322-VIII. Дата оновлення: 25.07.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page>.

96. Кожухарь А.Н. К вопросу о понятии защиты гражданских прав и права на судебную защиту. *Вопросы развития теории гражданского процессуального права*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1981. С. 23–33.

97. Кожухарь А.Н. Право на судебную защиту в исковом производстве /под ред. Е.Г. Мартынчика. Кишинев: Кишиневский государственный университет им. Ленина, 1989. 128 с.

98. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. 624 с.

99. Комиссаров К.И. Полномочия суда второй инстанции в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Москва, 1962. 17 с.

100. Комиссаров К.И. Право на иск и прекращение производства по делу. *Сборник ученых трудов*. Свердловск, 1969. Вып. 9. С. 159–182.

101. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року. №995_004. Дата оновлення 02.10.2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

102. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы: (К пятидесятилетию Судебных Уставов). 20 ноября 1864-1914. Москва: Издание Т-ва И.Д. Сытина, 1914. 295 с.

103. Конституція України: Конституція, Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

104. Коссак В.М. Альтернативне вирішення спорів як спосіб захисту порушених прав. *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів (ADR) в Україні*: матеріали Другого Львівського міжнар.

форуму (м. Львів, 26-29 травня 2009 р.). Львів: Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола, 2009. С. 7–11.

105. Косса́к С.М. Компетенція суду щодо розгляду цивільних справ. Юридичний радник: *Журнал юристів України*. Харків: Страйд, 2006. №3. С. 6–9.

106. Крашенинников Е.А. Понятие и предмет исковой давности. Ярославль: Б.и., 1997. 86 с.

107. Крестовская Н.Н., Оборотов Ю.Н., Крыжановский А.Ф., Матвеева Л.Г. Теория государства и права. Государственный экзамен. /изд. 5-е. Харьков: Одиссей, 2009. 256 с.

108. Крижановський В.Я. Судова влада в механізмі захисту прав громадян України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 643–650.

109. Курс советского гражданского процессуального права: в 2 т. /Москва: Наука, 1981. Т. 2: Судопроизводство по гражданским делам /Богуславский М.М., Гукасян Р.Е., Гуреев П.П., Добровольский А.А., и др.; отв. ред. Мельников А.А. 510 с.

110. Курс советского гражданского процессуального права: в 2 т. /отв. ред. А.А. Мельников. Москва: «Наука», 1981. Т. 1. 463 с.; Т. 2. 510 с. /Крашенинников Е.А. Рецензия. Правоведение, 1984. №4. С. 83–86.

111. Курс цивільного процесу: підручник /В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків, 2011. 1352 с.

112. Курылев С.В. О праве на предъявление иска. *Советское государство и право*. 1958. №1. С. 36–41.

113. Лаврик Г.В. Статут цивільного судочинства 1864 р. і цивільно-процесуальний кодекс 1895 р. як моделі цивільного судочинства в українських землях у складі Російської імперії та Австро-Угорщини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. Вип. 3. С. 24–26. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pap.in.ua/3_2016/7.pdf.

114. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Томск, 2003. 24 с.
115. Лесько А. Захист цивільних прав та інтересів судом: нові аспекти. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://censor.net.ua/b3038431>.
116. Лещенко В.С. Римское право: курс лекций. Донецк: ДНУ, 2004. 288 с.
117. Липитчук О.В., Лешкович Н.О. Судова реформа 1864 року і проблеми формування правової свідомості в Росії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2014. Вип. 59. С. 92–101.
118. Лукьянова Е.Г. Механизм процессуального регулирования и его элементы. *Журнал российского права*. 2001. №7. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uristy.ucoz.ru/publ/11-1-0-391>.
119. Луспеник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юрид., 2006. 480 с.
120. Майкут Х.В. До питання нотаріальної форми захисту цивільних прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Юриспруденція*: у 2 т. 2013. №6-1. Т. 2. С. 65–68.
121. Малярченко В. Т. Становлення і розвиток кримінально-процесуального права на різних етапах історії України. *Право України*. 2004. №8. С. 3–7.
122. Марченко М.Н. Теория государства и права. Москва, 2001. 433 с.
123. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. Москва: Юристъ, 2004. 245 с.
124. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2011. №3. С. 143–147.
125. Машутина Ж.Н. Судебная защита и соотношение материального и процессуального: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.712. Томск, 1972. 20 с.
126. Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2 ч. /По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. Изд. 3-е, испр. Ч. 1 М.: Статут, 2003. 831 с.

127. Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе /отв. ред. Тадевосян В.С. Москва: Наука, 1969. 247 с.
128. Мозолин В.П. О гражданско-процессуальном правоотношении. *Советское государство и право*. Москва: Наука, 1955. №6. С. 50–57.
129. Морозова Л.А. Конституционное регулирование общественных отношений в СССР (Характер, особенности, пределы). *Советское государство и право*. Москва: Наука, 1980. №7. С. 21–30.
130. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права: монография. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1990. 136 с.
131. Музиченко П.П., Долматова Н.І., Єфремова Н.В., Ковальова С.М., Крумаленко М.В. Суд і судочинство на українських землях XIV-XVI століть: монографія. /за ред. професора П. Музиченка. Одеса: АстроПринт, 2000. 180 с.
132. Музыченко П.П., Витман К.Н. История государства и права зарубежных стран: история государства и права России: уч. пос. Ч.П. Харьков: «Одиссей», 2001. 624 с.
133. Нефедьев Е.А. Основные начала гражданского судопроизводства. Казань: Тип. импер. унив-та., 1895. 55 с.
134. Нефедьев Е.А. Учебник русского гражданского судопроизводства: учебник. Москва: Типография Московского Императорского университета, 1906. 404 с.
135. Нефедьев Е.А. Учение об иске. Казань: Типо-литография Императорского Университета, 1895. 45 с.
136. Оверчук С.В. Проблеми визначення поняття підсудності. Держава і право. *Юридичні і політичні науки*. Київ, 2006. Вип.14. С. 334–340.
137. Олькіна О.В. Юридичні особи як суб'єкти конституційних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. №12. С. 120–123.
138. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел: автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Свердловск, 1974. 36 с.

139. Осипов Ю., Ярков В. Защита прав личности в социалистическом гражданском процессе. *Советская юстиция*. 1986. №21. С. 102.
140. Основи римського приватного права: підручник /В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с.
141. Основы гражданского судопроизводства СССР и Гражданско-процессуальный кодекс РСФСР. 1961-1964 гг. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://museumreforms.ru/node/13893>
142. Осокина Г.Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск). Томск: Изд-во Том. ун-та, 1990. 160 с.
143. Осокина Г.Л. Проблемы иска и права на иск /под ред. Грицанов А.С. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1989. 196 с.
144. Остапюк Н.В. Понятие и формы защиты гражданских прав. Особенности нотариальной защиты гражданских прав. *Юрист*. 2006. №4. С. 9–14.
145. Пасічник М.С. Руська правда як основний законодавчий документ Давньої Русі. *Квалілогія книги*. 2013. №1. С. 89–98.
146. Пацурківський Ю.П. Реалізація права: поняття, зміст та співвідношення з суміжними категоріями. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2012. Вип. 636. С 59–64.
147. Пелевин С.М. Критерии подведомственности гражданских дел. *Правоведение*. 1990. №1. С. 80–84.
148. Петренко В.С. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 15–20.
149. Піблубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.

150. Погорецький М.А., Гриценко І.С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Київ, 2012. Вип. 91. С. 4–7.

151. Погрібний С.О. Судовий захист цивільного права й інтересу як загальна засада цивільного законодавства. *Проблеми законності*. Харків, 2005. Вип. 73. С. 83–89.

152. Позовне провадження: монографія /В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, П.І. Радченко та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 552 с.

153. Покровский И.А. История римского права /вступит. стаття, переводы с лат., научн. ред. в коммент. А.Д. Рудокваса. СПб.: Издательско-торговый дом «Летний сад», 1998. 560 с.

154. Полюк Ю.І. Вплив позовної давності на реалізацію права на звернення до суду за захистом. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) /за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 506–509.

155. Полюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. №2. С. 98–108. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://forumprava.pp.ua/files/098-108-2018-2-----14-.pdf>.

156. Полюк Ю.І. Дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – обов'язкова умова при реалізації права на звернення до суду. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.624–627.

157. Полюк Ю.І. Історично-правовий аспект становлення та розвитку права на звернення до суду через призму римського приватного права. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. №8 (48). С. 375–379.

158. Полюк Ю.І. Право на звернення до суду: зловживання та протидія. *Новели Цивільного процесуального кодексу України*: [Електронне видання] матер. кругл. столу (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Н.Ю.Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 98–102. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9510/Polyuk%2098-102.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

159. Полюк Ю.І. Правова природа права на звернення до суду в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2017. №26. С. 99–103.

160. Полюк Ю.І. Судова форма захисту цивільних прав як підґрунття для виникнення права на звернення до суду. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2017. №25. С. 29–32.

161. Полюк Ю.І. Щодо питання про передумови права на звернення до суду за захистом. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2018. №29. С. 29–33.

162. Полюк Ю.І. Юридична заінтересованість як передумова виникнення права на звернення до суду. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 689–692.

163. Поляков А.В., Тимошина Е.В. Общая теория права: учебник Санкт-Петербург: СПбГУ, 2015. 472 с.

164. Полянчуков И.В. Подведомственность гражданско-правовых споров. Перспективы развития. *Правоведение*. 1993. №2. С. 97–100.

165. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі №686/114/16-ц. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75473675>.

166. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон

України від 03.10.2017. №2147-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.

167. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016. №1401-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.

168. Про внесення змін до наказу ДСА України від 23.03.2017 №367: Наказ Державної судової адміністрації України від 31.05.2018. №269. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/2018_DSA_NAKAZY/N_269_18.pdf.

169. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 року. №3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>.

170. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996. №9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

171. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. №2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

172. Про захист прав споживачів: Закон України 12.05.1991. №1023-XII. Дата оновлення: 10.06.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

173. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. №2296-XII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>.

174. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991. №1264-XII. Дата оновлення: 22.04.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.

175. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 року. №14. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11?find=1&text=%E4%E0%E2%ED%EE%F1%F2#w11>.

176. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Верховної Ради України від 27.03.1992. №6. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>.

177. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014. №1697-VII. Дата оновлення: 08.07.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

178. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996. №270/96-ВР. Дата оновлення: 26.07.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>.

179. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015. №276/2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

180. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015. №5/2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

181. Про судоустрій та статус судів: Закон України від 02.06.2016. №1402-VIII. Дата оновлення: 05.08.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page>.

182. Про судоустрій та статус судів: Закон України від 07.07.2010. №2453-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

183. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997. №776/97-ВР. Дата оновлення: 03.08.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

184. Проміжний висновок щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) від 24.06.2015. №803/2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/promi_visnovok.pdf.

185. Пучинский В.К. Судопроизводство по гражданским делам: научный комментарий по гражданским делам. Москва, 1961. 180 с.

186. Пушкар Е.Г. Конституционное право на судебную защиту (гражданско-процессуальный аспект). Львов: Вища школа, 1982. 214 с.

187. Пушкар Е.Г. Право на обращение в суд за судебной защитой: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Львов, 1983. 386 с.

188. Радченко П.И. Процессуальные гарантии судебной защиты конституционного права на труд: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харьков, 1980. 16 с.

189. Радченко П.І. Цивільна юрисдикція як наукова проблема. *Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні*. Харків, 2006. С. 290-293.

190. Разуваев И.В. Теоретические вопросы общего учения о субъектах права. *Юридическая мысль*. 2007. №3 (43). С. 57–71.

191. Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.

192. Рекомендація №R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf.

193. Рекомендація R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, направлених на вдосконалення судової системи 28 лютого 1984 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_126.

194. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf.

195. Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданский процесс: учебник /7-е изд., перераб. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2016. 304 с.

196. Римское частное право: учебник /под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. Москва: Юристъ, 2004. 314 с.

197. Ринг М.П. Исковая давность в советском гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 1952. 18 с.

198. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Креуз проти Польщі» (заява №28249/95) (м. Страсбург, 19 червня 2001 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_030?nreg=980_030&find=1&text=%E0%E1%F1%EE%EB%FE%F2&x=9&y=7.

199. Рішення Конституційного Суду України від 09. 02. 1999 р. №1-рп/99 по справі №1-7/99 (про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99/para54#n54>.

200. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 р. №15-рп/2002 по справі №1-2/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо

офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.

201. Рішення Конституційного Суду України від 10.01.2008 р. №1-рп/2008 по справі №1-3/2008 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) (справа). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08>.

202. Рішення Конституційного Суду України від 25. 11. 1997 р. №6-зп (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>.

203. Рішення Конституційного Суду України від 25. 12. 1997 р. №9-зп по справах №18/1203-97, №18/1205-97, №18/1206-97, №18/1207-97, №18/1208-97, №18/1209-97, №18/1210-97, №18/1211-97, №18/1212-97, №18/1213-97, №18/1214-97, №18/1215-97, №18/1216-97, №18/1217-97, №18/1218-97, №18/1219-97, №18/1220-97, №18/1221-97, №18/1222-97, №18/1223-97, №18/1314-97 (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>.

204. Розова М.Ю. Обращение за судебной защитой по советскому гражданскому процессуальному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Свердловск, 1983. 12 с.

205. Российское законодательство X–XX вв.: в 9 т. /под общ. ред. О.И. Чистякова. Москва: Юрид. лит., 1984. Т. 1: Законодательство Древней Руси. Русская Правда. Пространная редакция. /отв. ред. В.Л. Янин. 430 с.

206. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса. Теоретические начала и основы института. Москва: Волтерс Клувер, 2008. 676 с.
207. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: учебник/под. ред. Д.В. Дождева. Москва: Издательство БЕК, 2002. 400 с.
208. Севастьянова Н.І. Звернення до європейського суду з прав людини як реалізація права на правосуддя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2011. 22 с.
209. Сєверова Є.С. Інститут представництва у Стародавньому Римі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 283–285.
210. Сидоренко М.В Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2012. 20 с.
211. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002. №2947-III. Дата оновлення: 06.02.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page>.
212. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с.
213. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2000. 652 с.
214. Скржинська М.В. Судочинство в античних державах Північного Причорномор'я. *Український історичний журнал*. 2009. №5. С. 4–11.
215. Скуратович І.М. Деякі аспекти значення досвіду судової реформи 1864 р. для створення демократичної судової влади в Україні. *Форум права*. 2010. №3. С. 409–414.
216. Смычкова М.И. Возбуждение дел в государственном арбитраже: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Томск, 1972. 18 с.
217. Советский гражданский процесс: учебник /под ред. С.Ю. Каца, Л.Я. Носко. Киев, 1982. 299 с.

218. Советское гражданское процессуальное право: учебник /Воложанин В.П., Козлов А.Ф., Комиссаров К.И., Осипов Ю.К., и др.; под общ. ред. Юдельсона К.С. Москва: Юрид. лит., 1965. 471 с.

219. Спільний висновок №588/2010 щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підготовлений Венеціанською комісією та Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи (ухвалений Венеціанською Комісією на 84-ому пленарному засіданні (Венеція, 15-16 жовтня 2010 року). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/visnovki_jevropejskoji_komisiji_za_demokratiju_cherez_pravo_v_enecianska_komisija.html.

220. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) від 16 березня 2010 р. CDL-AD(2010)003. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)003-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)003-ukr).

221. Статут Великого князівства Литовського: у 3 т. /за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. Т. 1.: Статут Великого князівства Литовського 1529 року 464 с.

222. Статут Великого князівства Литовського: у 3 т. /за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. л-ра, 2003 Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 с.

223. Стецюк Б.Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV – друга половина XVI століть). *Право і Безпека*. 2012. №3. С. 74–78.

224. Стецюк Б.Р. Функціонування судового процесу в Київській Русі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. №824. С. 405–411.

225. Судопова Л.А. Судебная система в догосударственных и протогосударственных объединениях. *История государства и права*. 2008. №6. С. 13–15.

226. Сульженко Ю. Форми і способи захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів. *Право України*. 2005. №12. С. 24–28.

227. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. /за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

228. Тertiшніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 576 с.

229. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2002. 21 с.

230. Тимченко П.М. Проблеми судової підвідомчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. 20 с.

231. Тихиня В.Г. Гражданский процесс: учебник /2-е изд., перераб. Минск: ТетраСистемс, 2013. 496 с.

232. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. №984_011. Дата оновлення: 30.11.2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

233. Ухвала Вінницького районного суду Вінницької області від 02.01.2018 р. у справі №128/3483/17. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71393580>.

234. Ухвала Воловецького районного суду Закарпатської області від 16.03.2018 р. у справі №300/210/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72765629>.

235. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 14.02.2018 р. у справі №201/698/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71890674>.

236. Ухвала Збаразького районного суду від 16.01.2018 р. у справі №598/51/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71603777>.

237. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 10.04.2018 р. у справі №520/3155/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72962678>.

238. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 13.06.2018 р. у справі №520/7083/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74649227>.

239. Ухвала Кремінського районного суду Луганської області від 01.10.2018 р. у справі №414/2433/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76455529>

240. Ухвала Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 23.01.2018 р. у справі №740/5177/17. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71497452>.

241. Ухвала Олевського районного суду Житомирської області від 23.01.2018 р. у справі №287/21/18-ц. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71731787>.

242. Ухвала Перечинського районного суду Закарпатської області від 19.02.2018 р. у справі №304/7/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72301420>.

243. Ухвала Суворовського районного суду міста Одеси від 16 лютого 2018 р. у справі №523/2172/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72310545>.

244. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 10.01.2018 у справі №766/333/18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71559990>.

245. Фалькович М.С. Предъявление иска в Государственный арбитраж. Москва: Юрид. лит., 1971. 112 с.

246. Фурса С.Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. Київ: Полігр. центр Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1999. 309 с.
247. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юрид. лит., 1974. 351 с.
248. Харитонов Є., Харитонova О. Правова система України: між західною та східною традиціями права. *Порівняльно-правові дослідження*. 2007. №1-2. С. 161–168.
249. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для підготовки до іспитів для зайнятих, розумних та допитливих. Харків: Одиссей, 2013. 352 с.
250. Харитонов Є.О. Цивільний процес України: навч. посіб. Київ: Істина, 2012. 472 с.
251. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 14–23.
252. Хрестоматия по истории Древнего мира: в 3 т. Москва: Учпедгиз, 1953. Т. III: Рим /под. ред. акад. В.В. Струве. 278 с.
253. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. /за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. 498 с.
254. Цивільне право України: підручник: у 2 т. /Борисова В.І., Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.
255. Цивільне процесуальне право України: підруч. для юрид. вузів і фак. /В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, Є.Г. Пушкар та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 1999. 580 с.
256. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. №435-IV. Дата оновлення: 02.08.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

257. Цивільний процес: навчальний посібник /А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін..; за ред. Ю.В. Білоусова. Київ: Прецедент, 2005. 172 с.

258. Цивільний процес України: підручник /за ред. Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2007. 397 с.

259. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. №1618-IV. Дата оновлення: 10.06.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

260. Цувіна Т.А. Захист права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку: практика Європейського суду з прав людини та досвід зарубіжних країн. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_8

261. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків., 2013. 20 с.

262. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2012. №4. С. 990-999. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2062/1/Cyvina.pdf>

263. Цувіна Т.А. Принцип верховенства права та право на суд. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. №11. С. 28–32.

264. Чванкін С.А. Особливості представництва юридичних осіб у цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 114–121.

265. Чванкін С.А. Судове представництво у давньоримському приватному праві. *Від римського приватного права до права Європи*: матеріали 15-ої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 30–33.

266. Чванкін С.А. Юридична природа представницької функції органів прокуратури за перспективним законодавством України. *Часопис Київського університету права*. 2005. Вип. 3. С. 129–133.

267. Чернова Э.Р. Юридическая деятельность в механизме правового регулирования: на примере деятельности органов внутренних дел МВД РФ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Уфа, 2007. 186 с.

268. Чечина Н.А. Судебная деятельность и предмет судебного решения. *Вестник Ленинградского университета. Серия экономики, философии и права.* 1959, №5. Вып. 1. С. 89–96.

269. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты. Ленинград: ЛГУ, 1968. 72 с.

270. Шадура Д.М. Цивільна юрисдикція: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

271. Шарце М.Г. Механизм правового регулирования: текст лекц. Москва: Изд-во УДН, 1988. 48 с.

272. Шахбазов Р.А. Механизм правового регулирования социальной защиты военнослужащих внутренних войск МВД России: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 2008. 193 с.

273. Шерстюк В.М. Арбитражный процесс в вопросах и ответах. Комментарии, рекомендации, предложения по применению Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации /2-е изд., перераб. и доп. Москва: Городец, 2001. 296 с.

274. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: 9-е изд. Москва: Изд. Бр. Башмаковых, 1911. 858 с.

275. Шкварок А.В. Понятие неправового характера требования в современном гражданском процессе. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России.* 2010. №3(47). С. 114–118.

276. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

277. Штефан М.Й. Цивільний процес: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.

278. Шундигов К.В. Механизм правового регулирования: учеб. пос. /под ред. А.В. Малько. Саратов: СГАП, 2001. 102 с.

279. Щеглов В.Н. Гражданское процессуальное правоотношение. Москва: Юрид. лит., 1966. 168 с.

280. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: историко-догматическое исследование. Москва: Статут, 2003. 511 с.

281. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение*. 2003. №3(44). С. 85–97.

282. Юдельсон К.С. Советский гражданский процес: учебник Москва: Госюриздат, 1956. 439 с.

283. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства: изд. 2-е доп. Ярославль: Книгоизд-во И.К. Гассанова, 1912. 326 с.

284. Явич Л.С. Общая теория права /под ред.: Королев А.И. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 285 с.

285. Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Екатеринбург, 1992. 523 с.

286. Ясинок М.М. Історія становлення окремого провадження в цивільному судочинстві України. *Право і Безпека*. 2006. №5. С. 170–172.

287. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.bundestag.de/gg>.

288. Hellwig K. Klagrecht und Klagmöglichkeit: eine Auseinandersetzung über die Grundfragen des heutigen Civil prozessrechts /von Konrad Hellwig. Leipzig: Deichert, 1905. 93 s.

289. Judgement in Case Of Bellet v. France 4 December 1995: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Bellet%20v.%20France%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Bellet%20v.%20France%22]),

%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57952%22]}.

290. Judgement in Case Of Dacia S.R.L. v. Moldova 24 February 2009: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-91479%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-91479%22]}).

291. Judgement in Case Of Delcourt v. Belgium 17 January 1970: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Delcourt%20v.%20Belgium%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57467%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Delcourt%20v.%20Belgium%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57467%22]}).

292. Judgement in Case Of Golder v. The United Kingdom 21 February 1975: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57496%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57496%22]}).

293. Judgement in Case Of Jedamski and Jedamska v. Poland 26 July 2005: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Jedamski%20and%20Jedamska%20v.%20Poland%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-69898%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Jedamski%20and%20Jedamska%20v.%20Poland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-69898%22]}).

294. Judgement in Case Of Kniat v. Poland 26 July 2005: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-69901%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-69901%22]}).

295. Judgement in Case Of Mizzi v. Malta 12 January 2006: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Mizzi%20v.%20Malta%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-71983%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Mizzi%20v.%20Malta%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-71983%22]}).

296. Judgement in Case of Momčilović v. Croatia 26 March 2015: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Mom%20C4%8Dilovi%20C4%87](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Mom%20C4%8Dilovi%20C4%87)

%20v.%20Croatia%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-152990%22]}.

297. Judgement in Case Of Phinikaridou v. Cyprus 20 December 2007: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Phinikaridou%20v.%20Cyprus%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-84106%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Phinikaridou%20v.%20Cyprus%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-84106%22]}).

298. Judgement in Case Of Prince Hans-Adam II Of Liechtenstein v. Germany 17 July 1970: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Prince%20Hans-Adam%20II%20of%20Liechtenstein%20v.%20Germany%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-125930%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Prince%20Hans-Adam%20II%20of%20Liechtenstein%20v.%20Germany%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-125930%22]}).

299. Judgement in Case Of R.P. and Others v. the United Kingdom 9 October 2012: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-113391%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-113391%22]}).

300. Judgement in Case Of Shishkov v. Russia 20 February 2014: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Shishkov%20v.%20Russia%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-140913%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Shishkov%20v.%20Russia%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-140913%22]}).

301. Judgement in Case Of Stubbings And Others v. The United Kingdom 22 October 1996: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%2222083/93%22\],%22itemid%22:\[%22001-58079%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%2222083/93%22],%22itemid%22:[%22001-58079%22]}).

302. Judgement in Case Of Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom 13 July 1995: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим

доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"tabview\":\[\"document\"\],\"itemid\":\[\"001-57947\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)}.

303. Judgement in Case Of Vo v. France 8 July 2004: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"%22fulltext%22:\[\"%22Vo%20v.%20France%22\"\],\"%22documentcollectionid%22:\[\"%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\"\],\"%22itemid%22:\[\"%22001-61887%22\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)}.

304. Judgement in Case Of Winterwerp v. The Netherlands 24 October 1979: The European Court of Human Rights. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"%22fulltext%22:\[\"%22Winterwerp%22\"\],\"%22documentcollectionid%22:\[\"%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\"\],\"%22itemid%22:\[\"%22001-57597%22\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)}.

305. Muther T. Zur Lehre von der Römischen Actio, dem heutigen Klagrecht, der Litiscontestation und der Singularsuccession in Obligationen: eine Kritik des Windscheid'schen Buchs "Die Actio des Römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts" /von Theodor Muther. Erlangen: Verlag von Andreas Deichert, 1857. 198 s.

306. Poliuk Yuliia. Subjects of the right to appeal to the court for protection of violated, unrecognised or disputed rights: general theoretical and law enforcement approach. *Legea și viața*. 2017. №11/2. С. 122–126.

307. Schreiber K. Die Rechtskraft im Zivilprozess /von Klaus Schreiber. *JURA Heft 2/2008*. S. 121–124.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Полюк Ю.І. Правова природа права на звернення до суду в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2017. №26. С. 99–103.
2. Полюк Ю.І. Судова форма захисту цивільних прав як підґрунтя для виникнення права на звернення до суду. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2017. №25. С. 29–32.
3. Полюк Ю.І. Історично-правовий аспект становлення та розвитку права на звернення до суду через призму римського приватного права. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. №8 (48). С. 375–379.
4. Poliuk Yuliia. Subjects of the right to appeal to the court for protection of violated, unrecognised or disputed rights: general theoretical and law enforcement approach. *Legea și viața*. 2017. №11/2. С. 122–126.
5. Полюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. №2. С. 98–108.
6. Полюк Ю.І. Щодо питання про передумови права на звернення до суду за захистом. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2018. №29. С. 29–33.
7. Кириллова Ю.І. Реалізація права на захист у цивільному судочинстві України. *Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2 т. Т 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 411-414.*
8. Кириллова Ю.І. Право на звернення до суду – основа демократичного суспільства. *Сучасна цивілістика: матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса,*

28 березня 2014 р.) /відп. за вип. д-р юрид. наук, проф. Є.О. Харитонов. Одеса: Юридична література, 2014. С. 248-250.

9. Кириллова Ю.І. Позов як засіб звернення до суду в цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивілістики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 180-182.

10. Полюк Ю.І. Загальне розуміння та співвідношення «права на судовий захист», «права на звернення до суду за захистом» та «доступність правосуддя». *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.) /за загальною редакцією д.ю.н., професора Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2016. С. 125-128.

11. Полюк Ю.І. Реалізація права на звернення до суду учасниками сімейних відносин з метою захисту сімейних прав та інтересів. *Особливості розгляду сімейних спорів*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.) /уклад.: Т.А. Стоянова, І.А. Яніцька; Нац. Ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2016. С. 95-98.

12. Полюк Ю.І. Особливості реалізації права на звернення до суду на прикладі розірвання шлюбу у судовому порядку. *Інформаційні технології у судочинстві*: матер. всеукр. наук.-практич. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубєвої Н.Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 105-108.

13. Полюк Ю.І. Юридична заінтересованість як передумова виникнення права на звернення до суду. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 689–692.

14. Полюк Ю.І. Деякі питання щодо визначення суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матер. Всеукр. наук.-

практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 116-119.

15. Полюк Ю.І. Дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – обов'язкова умова при реалізації права на звернення до суду. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.624–627.

16. Полюк Ю.І. Право на звернення до суду: зловживання та протидія. *Новели Цивільного процесуального кодексу України*: [Електронне видання] матер. кругл. столу (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) /за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 98–102.

17. Полюк Ю.І. Вплив позовної давності на реалізацію права на звернення до суду за захистом. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) /за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 506–509.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію виконано та обговорено на засіданнях кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею С.В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасна цивілістика» (м. Одеса, 28 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивілістики» (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції

ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.); Круглому столі «Особливості розгляду сімейних спорів» (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інформаційні технології у судочинстві» (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Круглому столі «Новели Цивільного процесуального кодексу України» (м. Одеса, 26 березня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

В.Є. Загородній

«18» 09 2018 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження

Полюк Юлії Іванівни

на тему: «Право на звернення до суду за захистом порушених,
невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним
законодавством України»

у навчальну та науково-дослідну діяльність

Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови – віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, професора М.Р. Аракеляна, членів комісії: проректора з наукової роботи, доктора юридичних наук, професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Л.В. Кузнецової, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Н.Ю. Голубевої склали цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Полюк Юлії Іванівни на тему: «Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав

за цивільним процесуальним законодавством України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Актуальні питання цивільного процесу України», «Проблеми цивільного процесу», «Електронне судочинство», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін та в науково-дослідній роботі студентів.

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дослідження, що присвячені: розгляду права на звернення до суду за захистом в умовах становлення та розвитку судової форми захисту та виокремленні основних етапів становлення та розвитку вчення про право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в Україні із визначенням їх особливостей; розмежуванні та визначенні змісту права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у співвідношенні його з правом на судовий захист, правом на пред'явлення позову та правом на доступ до суду із встановленням їх спільних рис та відмінностей; удосконаленню понятійно-категоріального апарату щодо права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав з урахуванням існуючих в цивільному процесі України видів проваджень; встановленню суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав тв. здійсненні їх класифікації залежно від способу участі в процесі реалізації цього права; удосконаленню підходів до визначення передумов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та умов його реалізації відповідно до чинного законодавства України; розгляду процесу реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в якості правового механізму та обґрунтуванні поняття механізму реалізації права на

звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та його складових частин; визначенню процесуально-правових наслідків здійснення механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Так, були враховані положення дисертаційного дослідження про необхідність розширення обсягу матеріалу при викладенні вищевказаних навчальних дисциплін щодо теоретико-правових основ вивчення правової природи права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав і практики застосування оновлених норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють процесуальний порядок реалізації цього права.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації:

1. Полюк Ю.І. Правова природа права на звернення до суду в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2017. №26. С. 99-103.
2. Полюк Ю.І. Судова форма захисту цивільних прав як підґрунтя для виникнення права на звернення до суду. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2017. № 25. С. 29-32.
3. Полюк Ю.І. Історично-правовий аспект становлення та розвитку права на звернення до суду через призму римського приватного права. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. № 8 (48). С. 375-379.
4. Poliuk Yuliia. Subjects of the right to appeal to the court for protection of violated, unrecognised or disputed rights: generaltheoretical and law enforcement approach. *Legea și viața*. 2017. №11/2. С. 122-126.
5. Полюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 2. С. 98-108.

6. Полюк Ю.І. Щодо питання про передумови права на звернення до суду за захистом. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2018. № 29. С. 29-33.

7. Кириллова Ю.І. Реалізація права на захист у цивільному судочинстві України. *Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова* (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2 т. Т 1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 411-414.

8. Кириллова Ю.І. Право на звернення до суду – основа демократичного суспільства. *Сучасна цивілістика: матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених* (м. Одеса, 28 березня 2014 р.) / відп. за вип. д-р юрид. наук, проф. Є.О. Харитонов. Одеса: Юридична література, 2014. С. 248-250.

9. Кириллова Ю.І. Позов як засіб звернення до суду в цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивілістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 180-182.

10. Полюк Ю.І. Загальне розуміння та співвідношення «права на судовий захист», «права на звернення до суду за захистом» та «доступність правосуддя». *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного* (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.) / за загальною редакцією д.ю.н., професора Н.Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2016. С.125-128.

11. Полюк Ю.І. Реалізація права на звернення до суду учасниками сімейних відносин з метою захисту сімейних прав та інтересів. *Особливості розгляду сімейних спорів: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.) / уклад.: Т.А. Стоянова, І.А. Яніцька; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2016. С. 95-98.

12. Полюк Ю.І. Особливості реалізації права на звернення до суду на прикладі розірвання шлюбу у судовому порядку. *Інформаційні технології у*

судочинстві: матер. всеукр. наук.-практич. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 105-108.

13. Полюк Ю.І. Юридична заінтересованість як передумова виникнення права на звернення до суду. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С.689-692.

14. Полюк Ю.І. Деякі питання щодо визначення суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 116-119.

15. Полюк Ю.І. Дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – обов'язкова умова при реалізації права на звернення до суду. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса:Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.624-627.

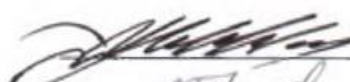
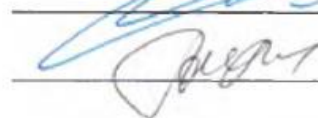
16. Полюк Ю.І. Право на звернення до суду: зловживання та протидія. *Новели Цивільного процесуального кодексу України*: [Електронне видання] матер. кругл. столу (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н.Ю.Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 98-102.

17. Полюк Ю.І. Вплив позовної давності на реалізацію права на звернення до суду за захистом. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 506-509.

Комісія вважає, що результати дисертаційного дослідження асистента кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Ю. І. Полюк на тему: «Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України», зокрема положення у наведених вище публікаціях можуть бути використані у навчальній та науково-дослідній діяльності з метою більш детально викладення положень, що стосуються процесуального порядку реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та євроінтеграційних процесів.

Голова комісії:

Члени комісії:

	М. Р. Аракелян
	Г. О. Ульянова
	Л. В. Кузнецова
	Д. О. Колодін
	Н. Ю. Голубева

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова Київського районного суду м. Одеси

С.А. Чванкін

АКТ**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження****Полюк Юлії Іванівни****на тему: «Право на звернення до суду за захистом порушених,
невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним
законодавством України»****в практичну діяльність Київського районного суду м. Одеси**

Комісія у складі: заступника голови Київського районного суду м. Одеси М.М. Тонконоженко, судді Київського районного суду м. Одеси В.С. Петренко, судді Київського районного суду м. Одеси О.М. Куриленко склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Полюк Юлії Іванівни на тему: «Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються в практичній діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дослідження, що присвячені: розгляду права на звернення до суду за захистом в умовах становлення та розвитку судової форми захисту та виокремленні основних етапів становлення та розвитку вчення про право на

звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в Україні із визначенням їх особливостей; розмежуванні та визначенні змісту права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав у співвідношенні його з правом на судовий захист, правом на пред'явлення позову та правом на доступ до суду із встановленням їх спільних рис та відмінностей; удосконаленню понятійно-категоріального апарату щодо права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав з урахуванням існуючих в цивільному процесі України видів проваджень; встановленню суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав тв. здійсненні їх класифікації залежно від способу участі в процесі реалізації цього права; удосконаленню підходів до визначення передумов права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та умов його реалізації відповідно до чинного законодавства України; розгляду процесу реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав в якості правового механізму та обґрунтуванні поняття механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав та його складових частин; визначенню процесуально-правових наслідків здійснення механізму реалізації права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав.

Заслужують на увагу й вироблені пропозиції щодо вдосконалення норм цивільного процесуального законодавства України.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Полюк Ю.І. Правова природа права на звернення до суду в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2017. №26. С. 99-103.
2. Полюк Ю.І. Судова форма захисту цивільних прав як підґрунтя для виникнення права на звернення до суду. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2017. № 25. С. 29-32.

3. Poliuk Yuliia. Subjects of the right to appeal to the court for protection of violated, unrecognised or disputed rights: generaltheoretical and law enforcement approach. *Legea și viața*. 2017. №11/2. С. 122-126.

4. Полюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 2. С. 98-108.

5. Полюк Ю.І. Щодо питання про передумови права на звернення до суду за захистом. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2018. № 29. С. 29-33.

6. Кириллова Ю.І. Реалізація права на захист у цивільному судочинстві України. *Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2 т. Т 1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 411-414.*

7. Кириллова Ю.І. Право на звернення до суду – основа демократичного суспільства. *Сучасна цивілістика: матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 28 березня 2014 р.) / відп. за вип. д-р юрид. наук, проф. Є.О. Харитонов. Одеса: Юридична література, 2014. С. 248-250.*

8. Кириллова Ю.І. Позов як засіб звернення до суду в цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивілістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 180-182.*

9. Полюк Ю.І. Загальне розуміння та співвідношення «права на судовий захист», «права на звернення до суду за захистом» та «доступність правосуддя». *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.) / за загальною редакцією д.ю.н., професора Н.Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2016. С.125-128.*

10. Полюк Ю.І. Реалізація права на звернення до суду учасниками сімейних відносин з метою захисту сімейних прав та інтересів. *Особливості розгляду сімейних спорів*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 жовтня 2016 р.) / уклад.: Т.А. Стоянова, І.А. Яніцька; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2016. С. 95-98.

11. Полюк Ю.І. Особливості реалізації права на звернення до суду на прикладі розірвання шлюбу у судовому порядку. *Інформаційні технології у судочинстві*: матер. всеукр. наук.-практич. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса: Фенікс, 2017. С. 105-108.

12. Полюк Ю.І. Юридична заінтересованість як передумова виникнення права на звернення до суду. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С.689-692.

13. Полюк Ю.І. Деякі питання щодо визначення суб'єктів права на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. Н.Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2017. С. 116-119.

14. Полюк Ю.І. Дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – обов'язкова умова при реалізації права на звернення до суду. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса:Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.624-627.

15. Полюк Ю.І. Право на звернення до суду: зловживання та протидія. *Новели Цивільного процесуального кодексу України*: [Електронне видання]

матер. кругл. столу (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н.Ю.Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 98-102.

16. Полюк Ю.І. Вплив позовної давності на реалізацію права на звернення до суду за захистом. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 506-509.

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Заступник голови

Київського районного суду м. Одеси

М.М. Тонконоженко

Суддя

Київського районного суду м. Одеси

В.С. Петренко

Суддя

Київського районного суду м. Одеси

О.М. Куриленко